

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

**MERKEZİ BEREKETLİ HİLAL BÖLGESİ'NDE
SERAMİK ÖNCESİ NEOLİTİK DÖNEM' DE SOSYAL YAPI**

FEVZİ VOLKAN GÜNGÖRDÜ

ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

MART 2017

**MERKEZİ BEREKETLİ HİLAL BÖLGESİ'NDE SERAMİK ÖNCESİ
NEOLİTİK DÖNEM' DE SOSYAL YAPI**

Fevzi Volkan GÜNGÖRDÜ

**DOKTORA TEZİ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

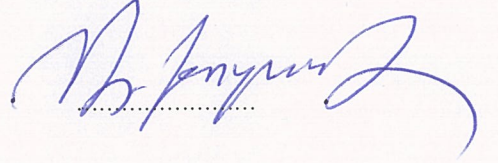
MART 2017

Fevzi Volkan GÜNGÖRDÜ tarafından hazırlanan “Merkezi Bereketli Hilal Bölgesi’nde Seramik Öncesi Neolitik Dönem’de Sosyal Yapı.” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY ÇOKLUĞU ile Gazi Üniversitesi Arkeoloji Anabilim Dalında Arkeoloji Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Süleyman Yücel ŞENYURT

Arkeoloji, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Başkan : Prof. Dr. Ayşe Emel ERTEN

Arkeoloji, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Üye : Prof. Dr. Metin KARTAL

Arkeoloji, Ankara Üniversitesi

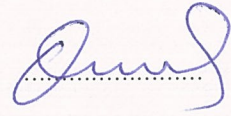
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Üye : Doç. Dr. Okşan BAŞOĞLU

Arkeoloji, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Üye : Yrd. Doç. Dr. Yalçın KAMIŞ

Arkeoloji, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Tez Savunma Tarihi: 28/03/2017

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZER

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
 - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
 - Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
 - Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
 - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,
- bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Fevzi Volkan GÜNGÖRDÜ

28.03.2017

MERKEZİ BEREKETLİ HİLAL BÖLGESİ'NDE SERAMİK ÖNCESİ NEOLİTİK
DÖNEM'DE SOSYAL YAPI

(Doktora Tezi)

Fevzi Volkan GÜNGÖRDÜ

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mart 2017

ÖZET

Her ne kadar terminolojik olarak adlandırılmasında taş alet üretimindeki değişimler temel alınsa da, modern bir düşünce yapısı içerisinde değerlendirildiğinde Neolitik Çağ, sürekli yerleşimlerin kurulmasının yanı sıra bitkilerin ve hayvanların evcilleştirilmesi gibi günümüz uygarlığının meydana geliş sürecinin en temel basamaklarının olduğu bir zaman aralığı olarak tanımlanabilir. Seramik üretiminin ortaya çıkışı temel alınarak yapılan bir terminolojik sınıflandırma sonucunda Neolitik Çağ; Seramik Öncesi Neolitik ve Seramikli Neolitik olarak iki farklı bölüme ayrılmıştır. Bu doktora tez çalışması kapsamında ülkemizin Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Suriye'nin kuzeyi ve Irak'ın kuzeyinde bulunan Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimleri arkeolojik buluntuları ışığında incelenerek yaklaşık olarak günümüzden on bin yıl önce ilk köy yerleşimlerini kuran insan topluluklarının sosyal yapıları anlaşılmaya çalışılmıştır.

Bilim Kodu : 1129
Anahtar Kelimeler : Neolitik, Sosyal Yapı, Yerleşim.
Sayfa Adedi : 226
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Süleyman Yücel Şenyurt

SOCIAL STRUCTURE OF THE CENTRAL FERTILE CRESCENT IN PRE-POTTERY
NEOLITHIC PERIOD

(Ph. D. Thesis)

Fevzi Volkan GÜNGÖRDÜ

GAZİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

March 2017

ABSTRACT

Even though, terminologically named by the variations of lithic production techniques, in a modern perspective, Neolithic is an era when the first permanent settlements were established and also the first plant and animal domestication were carried out. According the existence of pottery, this era is separated as Pre-Pottery Neolithic and Pottery Neolithic. In this Ph.d. thesis Pre-Pottery Neolithic settlements of Southeastern Turkey, Northern Syria and Northern Iraq were evaluated by means of archaeological findings, in order to realize the social structure of the communities who were established the first village settlements.

Science Code : 1129
Key Words : Neolithic, Social Structure, Settlement
Page Number : 226
Supervisor : Prof. Dr. Süleyman Yücel Şenyurt

TEŞEKKÜR

Bu doktora tez çalışmasının hazırlanma aşamasında her konuda bana daima destek olan başta tez danışmanım Prof. Dr. Süleyman Yücel Şenyurt'a, diğer danışmanlarım Prof. Dr. Metin Kartal ile Doç. Dr. Okşan Başoğlu'na ve Yrd. Doç. Dr. Yalçın Kamış'a teşekkürlerimi bir borç bilirim. Aynı süreç içerisinde her konuda yardımlarını gördüğüm meslektaşım Öğr. Gör. Pınar Çaylı, eşim Makbule Avlanmaz Güngördü, kızım Rana Güngördü ve ailemizin diğer üyeleri Ahmet Avlanmaz, Rasime Avlanmaz ve Mustafa Avlanmaz'a da destekleri için teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ.....	x
RESİMLERİN LİSTESİ	xi
KISALTMALAR.....	xvii
1. GİRİŞ	1
2. COĞRAFİ KAPSAM VE İKLİMSEL ÖZELLİKLER.....	7
3. KURAMSAL ÇERÇEVE.....	13
4. MERKEZİ BEREKETLİ HİLAL BÖLGESİ'NDE SERAMİK ÖNCESİ NEOLİTİK DÖNEM YERLEŞİMLERİ	23
4.1. Türkiye'nin güneydoğusunda bulunan Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimleri.....	23
4.1.1. Hallan Çemi.....	23
4.1.2. Körtik Tepe.....	24
4.1.3. Göbekli Tepe	25
4.1.4. Nevali Çori	27
4.1.5. Çayönü.....	28
4.2. Suriye'nin Kuzeyinde Bulunan Seramik Öncesi Neolitik Dönem Yerleşimleri.	30
4.2.1. Abu Hureyra	30
4.2.2. Mureybet	31
4.2.3. Jerf el-Ahmar.....	33
4.2.4. Dja'de	34
4.2.5. Tell Abr 3	35
4.2.6. Tell Halula.....	36

Sayfa

4.3. Irak'ın Kuzeyinde Bulunan Seramik Öncesi Neolitik Dönem Yerleşimleri.....	36
4.3.1. Nemrik 9.....	36
4.3.2. Qermez Dere.....	37
5. SERAMİK ÖNCESİ NEOLİTİK DÖNEM MİMARİSİ İŞİĞİNDA SOSYAL YAPI	39
5.1. Konut Yapıları.....	39
5.2. Depo Yapıları	58
5.3. Kült Yapıları.....	63
5.4. Diğer Özel Fonksiyonlu Yapılar	81
5.5. Açık Alanlar	90
6. SERAMİK ÖNCESİ NEOLİTİK DÖNEM ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ İŞİĞİNDA SOSYAL YAPI.....	93
6.1. Mezar Tipleri ve Gömü Biçimleri.....	93
6.1.1. Basit toprak mezarlar	94
6.1.2. Çuval ile gömme	107
6.2. Ölü Gömme Uygulamaları ve Ritüelleri	108
6.2.1. Alçılama	109
6.2.2. Aşş boyası ile boyama	111
6.2.3. Kafatası kültü	113
6.2.4. Kesik izleri	114
6.3. Ölü Gömme Adetleri ile İlişkili Yapılar	118
6.4. Ölü Hediyeleri	121
7. SERAMİK ÖNCESİ NEOLİTİK DÖNEM BESİN ELDE ETME STRATEJİLERİ İŞİĞİNDA SOSYAL YAPI.....	131
7.1. Seramik Öncesi Neolitik Dönem kapsamında Bitkisel Kaynakların Besin Zinciri İçerisindeki Yeri ve Zaman İçerisindeki Değişimi.....	132
7.2. Seramik Öncesi Neolitik Dönem kapsamında Hayvansal Kaynakların Besin Zinciri İçerisindeki Yeri ve Zaman İçerisindeki Değişimi	136

Sayfa

8. SERAMİK ÖNCESİ NEOLİTİK DÖNEM TASVİRLİ SANAT ESERLERİ VE KÜÇÜK BULUNTULAR IŞIĞINDA SOSYAL YAPI.....	141
8.1. “T” Şeklinde Sütunlar	141
8.2. Heykeller	150
8.3. Taş Kaplar	161
8.4. Taş Levhalar.....	167
8.5. Taş Plakalar ve Oluklu Taşlar	170
8.6. Yontma Taş İşçiliği	176
8.7. Metallerin Kullanımı	184
8.8. Kil Kullanımı	186
9. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	193
KAYNAKLAR	215
EKLER.....	223
EK-1. Merkezi Bereketli Hilal Bölgesi Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimlerinin Kronolojik Sıralanması	224
EK-2. Merkezi Bereketli Hilal Bölgesi Seramik Öncesi Neolitik Dönem Yerleşimleri.....	225
ÖZGEÇMİŞ	226

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 9.1. Topluluk Yapısı, Yerleşim ve Besin Elde Etme Stratejilerinde Yaşanan Değişimler	195

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim	Sayfa
Resim 4.1. Hallan Çemi yerleşiminin konumu.....	23
Resim 4.2. Göbekli Tepe	26
Resim 4.3. Çayönü Höyüğü ve Ergani Ovası.....	28
Resim 4.4. Abu Hureyra Höyüğü'nün Konumu ve Yıllık Yağış Ortalamaları	30
Resim 4.5. Mureybet Höyüğü' nün Planı	32
Resim 4.6. Jerf -el Ahmar Höyüğü'nün Konumu.....	33
Resim 4.7. Dja'de Höyüğü'nün Coğrafi Konumu.....	34
Resim 4.8. Tell Abr 3 Höyüğü'nün Coğrafi Konumu, 5 numaralı yerleşim.....	35
Resim 5.1. Hallan Çemi yerleşiminin mimarisi	40
Resim 5.2. Hallan Çemi yerleşiminden II. tabakaya ait taş döşeli yapı.....	41
Resim 5.3. Körtik Tepe yerleşiminden oval mimari	44
Resim 5.4. Körtik Tepe'de tabanı mezar olarak kullanılmış oval mimari	45
Resim 5.5. Çayönü yerleşiminden RA Çukur Barınak Yapısı	47
Resim 5.6. Çayönü yerleşimi, Izgara Planlı Yapılar	47
Resim 5.7. Nevali Çori I. tabaka mimarisi	49
Resim 5.8. Nevali Çori II. tabaka mimarisi	50
Resim 5.9. Nevali Çori yerleşimi II. tabaka mimarisi	51
Resim 5.10. Nevali Çori yerleşimi IV. tabaka mimarisi	51
Resim 5.11. Abu Hureyra yerleşimi Neolitik Dönem yapısı.....	52
Resim 5.12. Mureybet yerleşimi XLVII no'lu yapı	54
Resim 5.13. Nemrik 9 yerleşimi oval planlı mimari	56
Resim 5.14. Qermez Dere yerleşimi RAA ve RAB yapıları.....	57
Resim 5.15. Konut olarak tanımlanan yapıların niteliklerindeki değişimler.....	58
Resim 5.16. Körtik Tepe yerleşimi taş döşeli dairesel platform	60
Resim 5.17. Jerf el-Ahmar yerleşimi EA30 kamu yapısı	61

Resim	Sayfa
Resim 5.18. Jerf el-Ahmar yerleşimi EA30 kamu yapısında ele geçen iskelet.....	62
Resim 5.19. Göbekli Tepe kazı alanı.....	63
Resim 5.20. Göbekli Tepe’de 2005 yılı sonunda saptanan tabakalar.....	64
Resim 5.21. Göbekli Tepe D Yapısı.....	65
Resim 5.22. Göbekli Tepe III. tabaka A-D yapıları	66
Resim 5.23. Göbekli Tepe D mekânı	67
Resim 5.24. Göbekli Tepe B mekânı.....	67
Resim 5.25. Göbekli Tepe D yapısından 43 no’lu sütun.....	68
Resim 5.26. Banning’e göre Göbekli Tepe yapılarının üst mimari elemanları.....	69
Resim 5.27. Göbekli Tepe 18. no’lu dikilitaş.....	70
Resim 5.28. Göbekli Tepe “Aslanlı Dikilitaşı” mekân	71
Resim 5.29. Göbekli Tepe’den kireç taşı yüzük.....	72
Resim 5.30. Göbekli Tepe D mekânı	73
Resim 5.31. Nevalı Çori yerleşimi I no’lu kült yapısı.....	74
Resim 5.32. Nevalı Çori yerleşimi II no’lu kült yapısı	75
Resim 5.33. Çayönü yerleşimi Saltaşlı Yapı	77
Resim 5.34. Çayönü yerleşimi, ızgara planlı yapıların, kanallı yapıların ve Sal Taşlı Yapı’nın mimarisi.....	77
Resim 5.35. Çayönü yerleşimi Kafataslı Yapı mimari gelişim evreleri.....	78
Resim 5.36. Çayönü yerleşimi Kafataslı Yapı	79
Resim 5.37. Çayönü yerleşimi Terrazo Yapısı.....	80
Resim 5.38. Çayönü yerleşimi hücre planlı yapılar ve Terrazo yapısı.....	80
Resim 5.39. Dja’de yerleşimi “Ölümün Evi” olarak adlandırılan yapı	81
Resim 5.40. Hallan Çemi yerleşimi I no’lu Kamu Yapısı.....	82
Resim 5.41. Hallan Çemi yerleşimi II no’lu Kamu Yapısı	83
Resim 5.42. Hallan Çemi yerleşimi kamu yapısında tespit edilen yabani sığır kafatası	84
Resim 5.43. Körtik Tepe yerleşimi Y-44 yapısı.....	86

Resim	Sayfa
Resim 5.44. Jerf el- Ahmar yerleşimi EA53 kamu yapısı	88
Resim 5.45. Jerf el- Ahmar yerleşimi EA53 kamu yapısının canlandırması	89
Resim 5.46. Hallan Çemi yerleşiminin mimarisi	90
Resim 5.47. Hallan Çemi yerleşimindeki merkezi alandan koyun kafatasları	91
Resim 5.48. Çayönü yerleşimi Hücre Planlı Yapılar Evresi mimarisi	92
Resim 6.1. Demirköy yerleşimi kertenkele derisinden bilezik.....	95
Resim 6.2. Körtik Tepe yerleşimi intramural gömü.....	96
Resim 6.3. Gusir Höyük'ten bağdaş kurmuş pozisyonda saptanan intramural gömü..	98
Resim 6.4. Körtik Tepe yerleşimi intramural gömü.....	100
Resim 6.5. Çayönü yerleşimi Kafataslı Yapı'dan mezar çukuru	101
Resim 6.6. Tell Halula yerleşiminden ölülerin dik oturur pozisyonda gömülmeleriyle ilgili bir canlandırma	106
Resim 6.7. Körtik Tepe yerleşiminden alçılanmış iskelet örnekleri.....	110
Resim 6.8. Körtik Tepe iskeletleri üzerindeki aşı boyası izleri.....	112
Resim 6.9. Körtik Tepe iskeletleri üzerindeki kesik izleri	115
Resim 6.10. Körtik Tepe iskeletleri üzerindeki kesik izleri	116
Resim 6.11. Körtik Tepe iskeletlerinde kafatası üzerindeki kesik izlerinin dağılımı.....	116
Resim 6.12. Körtik Tepe iskeletlerinde kafatası dışında kesik izlerinin dağılımı	117
Resim 6.13. Çayönü yerleşimi Kafataslı Yapı	118
Resim 6.14. Çayönü yerleşimi Kafataslı Yapı'nın mimari gelişim evreleri	119
Resim 6.15. Dja'de yerleşiminden Ölümün Evi olarak adlandırılan yapı.....	120
Resim 6.16. Demirköy yerleşiminden köpek gömüsü.....	122
Resim 6.17. Körtik Tepe yerleşiminden bezemeli taş kap	123
Resim 6.18. Körtik Tepe yerleşiminden bezemeli kemik alet parçası	123
Resim 6.19. Körtik Tepe yerleşiminden taş boncuklar	124
Resim 6.20. Körtik Tepe yerleşiminden, hayvan biçimli havan elleri	124
Resim 6.21. Hasankeyf Höyük'ten taş kap örneği	125

Resim	Sayfa
Resim 6.22. Hasankeyf Höyük'ten içerisinde iki binin üzerinde deniz kabuğu bulunan taş kap örneği.....	126
Resim 6.23. Hasankeyf Höyük'ten üzerinde akrep motifi bulunan kemik parçası	126
Resim 6.24. Hasankeyf Höyük'ten taş boncuklar	126
Resim 6.25. Abu Hureyra yerleşiminde ölü hediyesi olarak kullanılan boncuklar	128
Resim 8.1. Göbekli Tepe D yapısı.....	142
Resim 8.2. Göbekli Tepe, aslan tasvirli T şeklinde sütun	142
Resim 8.3. Göbekli Tepe'den "T" şeklinde sütun üzerindeki yaban domuzu ve kuş tasvirleri.....	143
Resim 8.4. Göbekli Tepe, Sütun 31	145
Resim 8.5. Göbekli Tepe B yapısı.....	146
Resim 8.6. Göbekli Tepe, Sütun 33	146
Resim 8.7. Göbekli Tepe A yapısı, yılan ve bucranium tasvirleri.....	147
Resim 8.8. Nevali Çori yerleşiminden T şeklinde sütun	148
Resim 8.9. Nevali Çori yerleşiminden kireç taşı heykel başı	151
Resim 8.10. Nevali Çori yerleşiminden kireç taşı insan gövdesi	152
Resim 8.11. Nevali Çori yerleşiminden kireç taşı karışık yaratık	152
Resim 8.12. Nevali Çori yerleşiminden kireç taşı kadın başı.....	153
Resim 8.13. Nevali Çori yerleşiminden kireç taşı totem	154
Resim 8.14. Göbekli Tepe'den, kireçtaşı yaban domuzu heykeli	155
Resim 8.15. Göbekli Tepe'den, kireçtaşı yaban domuzu heykeli	155
Resim 8.16. Göbekli Tepe'den cinsel organı vurgulanmış bir kireçtaşı erkek heykeli..	156
Resim 8.17. Göbekli Tepe'den sakallı ve kafasında başlığı ile işlenmiş bir kireç taşı erkek heykeli	157
Resim 8.18. Göbekli Tepe'den kazıma tekniğinde işlenmiş kadın tasviri	157
Resim 8.19. Göbekli Tepe'den totem örneği (solda) ve Nevali Çori yerleşiminden benzer bir örnek (sağda)	158
Resim 8.20. Yenimahalle Heykeli	159

Resim	Sayfa
Resim 8.21. Körtik Tepe yerleşiminden bezemeli taş kap	162
Resim 8.22. Körtik Tepe yerleşiminden bezemeli taş kap	163
Resim 8.23. Körtik Tepe yerleşiminden mezar buluntusu örnekleri	163
Resim 8.24. Körtik Tepe yerleşiminden taş kap örnekleri	164
Resim 8.25. Körtik Tepe yerleşiminden taş kap örnekleri	164
Resim 8.26. Hallan Çemi yerleşiminden bezemeli kap parçası	165
Resim 8.27. Nevali Çori yerleşiminden figürlü taş kap örneği	166
Resim 8.28. Jerf el-Ahmar yerleşiminden EA 53 yapısı (solda) ve Tell Abr 3 yerleşiminden B2 yapısı (sağda)	167
Resim 8.29. Jerf el-Ahmar yerleşiminden EA 53 yapısı	168
Resim 8.30. Tell Abr 3 yerleşiminden taş levhalar	169
Resim 8.31. Tell Abr 3 yerleşiminden taş levhalar	169
Resim 8.32. Körtik Tepe yerleşiminden bezemeli taş plakalar	171
Resim 8.33. Göbekli Tepe'den bezemeli taş plaka	172
Resim 8.34. Jerf el-Ahmar yerleşiminden bezemeli taş plakalar	173
Resim 8.35. Tell Qaramel yerleşiminde bezemeli taş plakalar	174
Resim 8.36. Tell Qaramel yerleşiminden bezemeli taş plakalar	174
Resim 8.37. Aşıklı Höyük yerleşiminden üzeri bezemeli taş plaka	175
Resim 8.38. Anadolu ve Kafkaslar'da bulunan obsidyen kaynakları.....	176
Resim 8.39. Kapadokya obsidyenlerinin Yakındoğu içerisindeki yayılımı	177
Resim 8.40. Nemrik Uçları, Nemrik 9 yerleşiminden	178
Resim 8.41. Nemrik dilgileri, Nemrik 9 yerleşiminden	179
Resim 8.42. Nemrik yaprak biçimli ok uçları, Nemrik 9 yerleşiminden.....	179
Resim 8.43. Çayönü yerleşiminden Naviform çekirdek.....	181
Resim 8.44. Çayönü yerleşiminden dilgi örneği	181
Resim 8.45. Çayönü Aleti.....	182
Resim 8.46. Göbekli Tepe'den ok uçları	183

Resim	Sayfa
Resim 8.47. Seramik Öncesi Neolitik Dönem metal işçiliğinde ısının üretim sürecinde kullanıldığı iki önemli merkez.	185
Resim 8.48. Demirköy yerleşiminden kil kap parçaları	187
Resim 8.49. Çayönü yerleşiminden kil kap örneği.....	187
Resim 8.50. Çayönü yerleşiminden insan (solda) ve hayvan (sağda) biçimli kil heykelcikler	188
Resim 8.51. Nevali Çori yerleşiminden kil insan heykelciği	189
Resim 8.52. Mezra-Teleilat yerleşiminden kireçtaşı insan figürinleri	191

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

Açıklamalar

M.Ö.

Milattan Önce

PPN

Pre-Pottery Neolithic / Seramik Öncesi Neolitik
Dönem

1. GİRİŞ

Bereketli Hilal terimi ilk kez 1944 yılında Mısır bilimci J.H. Breasted tarafından kullanılmıştır. Hilal şeklinde bir yayılıma sahip olan bu bölge Basra Körfezi'nden başlar ve Güney Mezopotamya'ya doğru ilerler. Bu ilerleyiş kuzeydoğu yönünde devam eder ve Dicle Nehrinin doğusundan, batıya doğru ülkemizin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni ve Kuzey Suriye'yi içine alarak tekrar güneye doğru Doğu Akdeniz sahilleri üzerinden bir iniş sergiler. Breasted'ın "bereketli" sıfatını kullanmasındaki temel gerekçe bu sınırlar içerisinde değerlendirilen bölgenin birçok nehir tarafından sulanması ve batı kısmının Akdeniz tarafından çevrelenmiş olmasının yanı sıra bölgenin kuru tarım için gerekli koşulları da sağlamasıdır¹.

Bu doktora tezinin coğrafi kapsamını oluşturan Bereketli Hilal' in merkez kısmı olarak tanımladığımız bölge, günümüz siyasi sınırları içerisinde değerlendirildiğinde ülkemizin Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Suriye ve Irak ülkelerinin de kuzey bölgelerini içersine almaktadır.

Bu bölge Oliver Aurenche ve Stefan Karl Kozlowski tarafından "Altın Üçgen" (Golden Triangle) olarak adlandırılmıştır. Aurenche ve Kozlowski bu bölgeyi kültürel olarak güney ve doğudaki çağdaşlarıyla karşılaştırıldığında çok daha dinamik olarak tanımlarlar. Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Suriye ve Irak' ın kuzey bölgeleri Neolitik Çağ içerisinde değerlendirildiklerinde en erken köy yerleşimlerine ev sahipliği yapmaktadırlar. Dini inanışlar açısından farklı coğrafyalardan gelen avcı toplayıcı grupların dinsel törenlerini gerçekleştirdikleri, dünyanın bilinen ilk tapınağı olarak kabul edilen Göbekli Tepe'de bu coğrafya içerisinde bulunmaktadır. Bitki ve hayvanların evcilleştirilmesine dair bilinen ilk denemeler yine altın üçgen olarak adlandırılan bölge içerisindeki yerleşimlerde saptanmıştır².

¹ Bryce, T. (2009). *The Routledge Handbook of The Peoples and Places of Ancient Western Asia. The Near East from the Early Bronze Age to the Persian Empire*. London ve New York. Routledge, 243. Cauvin, J. (2000). *The Birth of the Gods and the Origins of Agriculture*. Cambridge, Cambridge University Press, 11.

² Asouti, E. (2006). Beyond the Pre-Pottery Neolithic B interaction sphere. *Journal of World Prehistory* 20, 95. Dietrich, O., Heun, M., Notroff, J., Schmidt, K., Zarnkow, M. (2012). The Role of Cult and Feasting in the Emergence of Neolithic Communities. New Evidence from Göbekli Tepe, Southeastern Turkey. *Antiquity* 86, 675.

Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Seramik Öncesi Neolitik Dönem tabakaları barındıran pek çok yerleşmeye ev sahipliği yapmıştır. Diyarbakır-Batman bölgesi sınırları içerisinde bulunan Hallan Çemi, Demirköy, Körtik Tepe yerleşimleri ile Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisindeki özellikle mimari gelişim safhalarını çok iyi bir şekilde bilgilerimize sunan Çayönü bu bölgenin önemli yerleşimleri arasındadır. Ayrıca Batman sınırları içerisindeki Gusir Höyük ve Hasankeyf Höyük kazıları yakın zaman içerisinde başlamış olsa da bize bölgenin Seramik Öncesi Neolitik kültürleri hakkında önemli bilgiler vermektedirler.

Urfa bölgesi dünya arkeolojisi açısından çok büyük bir öneme sahip iki yerleşmeyi içerisinde barındırmaktadır. Dünyanın bilinen en eski kült alanı olan Göbekli Tepe, dairesel planlı yapıları ve çeşitli tasvirlerle bezenmiş "T" şeklindeki sütunları ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Nevali Çori ise Göbekli Tepe'den farklı olarak bir kült alanı değil bir yerleşme olarak karşımıza çıkar. Ancak bu yerleşim içerisinde saptanan kült yapılarında da benzer sütunlarla ve zengin heykeltıraşlık eserleri ile karşılaşılmalıdır.

Kuzey Suriye Bölgesi, Fırat Nehri kıyısında kurulmuş birden fazla Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimine ev sahipliği yapmaktadır. Abu Hureyra, Mureybet, Jerf el- Ahmar, Dja'de ve Tell Abr 3 bu yerleşimlerden bazılarıdır. Özellikle Mureybet, Abu Hureyra ve Jerf el-Ahmar Yakınoğu'da Seramik Öncesi Neolitik Dönemin anlaşılmasında anahtar yerleşimler arasına koyulabilecek türden nitelikleriyle öne çıkmaktadırlar.

Irak'ın kuzeyinde bulunan Qermez Dere, M'lefaat ve Nemriq 9 yerleşimlerinde 1980'lerin sonlarında gerçekleştirilen kazılar bölgenin Seramik Öncesi Neolitik Dönem özelliklerinin anlaşılması noktasında başvuru yerleşimleri olarak kabul edilirler.

Çalışmanın zamansal kapsamı Seramik Öncesi Neolitik Dönem ile sınırlandırılmıştır. Yakınoğu arkeolojisi içerisinde bu dönem, öncülleri ve ardılları ile birlikte değerlendirildiğinde aşağıda belirtilen zaman aralıkları Seramik Öncesi Neolitik Dönem'in zamansal karakterini anlamamızda kolaylık sağlayacaktır.

Üst Paleolitik Dönem	M.Ö. 45.000 - 23.000
Erken Epi-Paleolitik Dönem	M.Ö. 23.000 - 15.000
Orta Epi-Paleolitik Dönem	M.Ö. 15.000 - 13.000
Geç Epi-Paleolitik Dönem	M.Ö. 13.000 - 10.200
Seramik Öncesi Neolitik Dönem A	M.Ö. 10.200 - 8.800
Seramik Öncesi Neolitik Dönem B/C	M.Ö. 8.800 – 6.900
Seramikli Neolitik Dönem	M.Ö. 6.900 - 6.200 ³

Yukarıda belirtilen coğrafi ve zamansal sınırlar içerisinde Seramik Öncesi Neolitik Dönem'in sosyal yapısı bu çalışmanın ana kapsamını oluşturmaktadır. Sosyal yapının anlaşılması sürecinde ülkemizin Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Suriye'nin ve Irak'ın kuzeyinde bulunan, kazıları gerçekleştirilmiş ya da şu anda devam eden, ancak ana ölçüt olarak sağlıklı bir değerlendirme için temel gereksinim olarak karşımıza çıkan, yeterli yayın ve değerlendirmeyi sağlayan yerleşimler incelenecektir. Seçilen bu yerleşimler mimari karakteristikleri, ölü gömme gelenekleri, besin elde etme stratejileri ve tasvirli sanat eserleri ışığında, dönemin sosyal yapısını anlamaya çalışan bir bakış açısı içerisinde değerlendirilecektir.

Mimari özelliklerdeki farklılıklar yapıların karakteristiklerini vurgularken aynı zamanda toplumsal yapı içerisindeki farklı birimlerin anlaşılmasına olanak sağlayacaktır. Örneğin konut yapılarındaki farklılıklar, özellikle iç düzenlemelerinde zaman içerisinde gerçekleşen değişimler, topluluğu oluşturan bireylerin yaşam biçimlerinde gerçekleşen değişimlerle doğru orantılı olarak ihtiyaçların da zaman içerisinde değiştiğini ve ihtiyaçların karşılanması noktasında konut yapılarının iç düzenlemelerinin de değiştiğini açıkça ortaya koymaktadır.

Yerleşim stratejileri ile doğrudan bağlantılı olarak tanımlanabilecek depo yapıları, özellikle yılın farklı mevsimlerinde, farklı iklim koşullarında bulundukları alanı değiştirmeden, sürekli yerleşim stratejisini benimsemiş toplulukların tanımlanmasında önemli bir yere sahiptir. Yerleşimlerde depo yapılarının varlığı, yerleşim karakterinin tanımlanmasında temel ölçütlerden birisidir.

Kült yapıları toplulukların dini inanışlarının anlaşılması sürecinde araştırmacılara önemli bilgiler sağlamaktadırlar. Kült yapılarının, konumları, mimarileri, iç düzenlemelerindeki

³ Schmidt, K. (2012). Anatolia. In D. T. A. Potts, (Ed.). *Companion to the Archaeology of the Ancient Near East..* West Sussex: Wiley-Blackwell pp. 146.

farklılıklar, yapılar içerisinde tespit edilen tasvirli sanat eserleri, toplulukların inanışlarının farklı karakterlerinin anlaşılması noktasında en temel başvuru kaynaklarıdır. Sanat ile yakından ilişkili olarak tanımlayabileceğimiz dini inanışların mimari yansımaları olarak görebileceğimiz kült yapıları toplulukların sanat anlayışlarının anlaşılması sürecinde de önemli bir yere sahiptir.

Yerleşimlerde tespit edilen bazı yapı kontekstleri konutlara özgü düzenlemelere ve buluntulara rastlanmaması nedeniyle arkeologlar tarafından ev olarak tanımlanamamışlardır. Bu tür yapılarda kült ile ilişkili buluntuların eksikliği bahsedilen yapıların kült yapıları olarak tanımlanmasını da engellemektedirler. Yerleşimlerde tespit edilen bu özelliklere sahip yapılar bu çalışma içerisinde “diğer özel fonksiyonlu yapılar” başlığı altında değerlendirilmiştir. Kazı ekipleri tarafından daha çok yönetim ile ilişkili olarak tanımlanan bu yapılar topluluk yapılarını oluşturan bireyler arasındaki sosyal tabakalanmanın bir göstergesi olarak görülmüşlerdir.

Yerleşimlerde tespit edilen açık alanlar toplulukları oluşturan bireylerin bir araya geldikleri, çeşitli faaliyetlerini gerçekleştirdikleri, toplumsal yapı içerisinde sosyal bütünlüğün sağlandığı alanlardır. Çeşitli ziyafetlerin de düzenlendiği bu alanlarda, toplulukları oluşturan bireyler bir araya gelerek paylaşımlarda bulunmaktadır ve bu sayede topluluğun sosyal yapısı içerisinde bir bütünlük sağlanmış olmaktadır. Kimi yerleşimlerde bazı alanlar farklı mimari özellikler gösteren konutlar için ayrılmışlardır. Bu tür özel alanlar topluluğun sosyal yapısı içerisindeki tabakalaşmayı açıkça ortaya koymaktadırlar. Farklı özelliklere sahip bu konutlarda ikamet eden bireylerin topluluğun sosyal yapısı içerisindeki farklı konumları hem bahsedilen bu özel alan hem de farklı konut mimarileri ile anlaşılmaktadır.

Bu çalışma içerisinde Merkezi Bereketli Hilal Bölgesi, Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimleri, mimari buluntuları ışığında yukarıda tanımlanan bu kriterler çerçevesinde konut yapıları, depo yapıları, kült yapıları, diğer özel fonksiyonlu yapılar ve son olarak açık alanlar alt başlıkları altında değerlendirileceklerdir.

Ölü gömme adetleri Seramik Öncesi Neolitik Dönem topluluklarının sosyal yapıları hakkında araştırmacıları farklı noktalarda aydınlatmaktadır. Dini inanışların ve buna bağlı ritüellerin bir yansıması olan ölü gömme gelenekleri, topluluğu oluşturan bireyleri bir araya getiren, sosyal bütünlüğü sağlayan inanç sistemleri hakkında araştırmacılara önemli bilgiler sağlarken aynı zamanda topluluk içerisinde görülen farklı ölü gömme uygulamaları topluluğun sosyal yapısı içerisindeki tabakalanmanın anlaşılması açısından önemli bilgiler vermektedir.

Mezar tipleri ve gömü biçimleri, ölü gömme uygulamaları ve ritüelleri, ölü kültü ile ilişkili iç kısımlarında mezarlar bulunan mimari yapılar ve ölü hediyeleri bu değerlendirmenin alt başlıkları olarak belirlenmiştir.

Mezar tipleri ve gömü biçimleri başlığı altında, yerleşimlerde yaygın bir biçimde görülen basit toprak mezarlar incelenmiştir. Basit toprak mezarların yanı sıra farklı bir uygulama olarak karşımıza çıkan çuval ile gömme geleneği, bu bölüm içerisinde değerlendirilmiştir.

İkinci alt başlık olan ölü gömme uygulamaları ve ritüelleri içerisinde, alçılama, aşı boyası ile boyama, kafatası kültü ve kemikler üzerinde saptanan kesik izleri gibi uygulamalar, alt başlıklar altında incelenmiştir.

Seramik Öncesi Neolitik Dönem ölü gömme gelenekleri içerisinde yerleşimlerde tespit edilen bir başka uygulama ise ölü gömme ritüelleri için inşa edilmiş olan yapılardır. Ülkemizin Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Suriye'nin kuzeyindeki yerleşimlerden bildiğimiz bu tip yapılar dönemin ölü gömme geleneklerinin karmaşık yapısına işaret eden bir başka buluntu tipidir.

Öldükten sonra yaşamın devam ettiği inancının en önemli göstergesi olarak tanımlayabileceğimiz mezarlarda tespit edilen farklı tiplerdeki ölü hediyeleri hem dönemin inanışları hem de sanatı hakkında araştırmacılara önemli bilgiler sağlamaktadırlar. Çalışmanın bu bölümde yerleşimlerde tespit edilen mezarlarda saptanmış ölü hediyeleri değerlendirilmiştir.

Arkeolojik yerleşimlerde yapılan kazı çalışmaları sonucunda tespit edilen bitki ve hayvan kalıntıları araştırmacılara toplulukların sosyal yapıları hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır. Özellikle Neolitik Çağ içerisinde tespit edilen bitki ve hayvan kalıntılarının yabanıl ya da evcil bir karaktere sahip olmaları toplulukların besin elde etme stratejilerinde avcı-toplayıcı modelimi yoksa bitki ve hayvanların evcilleştirilmesine dayalı bir modelimi benimsedikleri konusunda araştırmacıların fikir sahibi olmaları hususunda ana başvuru kaynakları olarak karşımıza çıkmaktadır. Neolitik Çağ içerisinde yerleşim stratejilerinde ve besin elde etme stratejilerinde büyük değişimler yaşanmıştır. Yerleşim stratejileri göz önünde bulundurulduğunda göçebe bir yaşam modelinden bir yıl boyunca farklı iklim koşullarında bulunduğu bölgeyi terk etmeden sürekli bir yerleşim modeline geçiş, Neolitik Çağ içerisinde yaşanan ilk önemli değişim olarak tanımlanabilir. Değişimin yaşandığı ikinci önemli alan ise besin elde etme stratejileridir. Yabanıl bitkilerin toplanması ve yabanıl hayvanların avlanmasına dayalı bir avcı-toplayıcı model yerine

bitki ve hayvanların evcilleştirilmesine dayalı bir besin elde etme stratejisinin benimsenmesi Neolitik Çağ içerisinde yaşanan ikinci temel değişim olarak kabul edilmelidir. Birdenbire gerçekleşmeyen bu değişimin bir süreç içerisinde var olduğu düşünülürse Seramik Öncesi Neolitik Dönem insan topluluklarının avcılık ve toplayıcılığa dayalı besin elde etme stratejilerindeki temel türlerin zaman içerisindeki değişimi evcilleştirmeye giden sürecin anlaşılması için önemlidir. Bu çalışma içerisinde besin elde etme stratejileri ve sosyal yapı ilişkisi adlı başlık altında Merkezi Bereketli Hilal Bölgesi içerisindeki Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimlerinin besin elde etme stratejilerindeki değişim yukarıda belirtilen özellikler içerisinde değerlendirilmiştir. Ancak bu noktada özellikle Kuzey Suriye ve Kuzey Irak sınırları içerisinde gerçekleştirilmiş kazıların bitki ve hayvan kalıntıları ile ilgili raporlarının kısıtlı olması değerlendirmeyi zorlaştıran en önemli faktördür. Ülkemizde özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesinde gerçekleşen kurtarma kazıları sadece bu bölüm için değil tüm konu başlıkları için en güncel bilgilerin sunmaktadır.

Tasvirli sanat eserleri ve küçük buluntular, üzerlerinde işlenen tasvirlerin konularına göre toplumların çevre koşulları, dini inanışları, mitolojileri, kısacası kültürleriyle ilişkili birçok farklı noktada araştırmacılara önemli bilgiler sağlamaktadır. Ayrıca tasvirlerin işlendiği malzeme ve işçilik kalitesi toplum içerisindeki zanaatkar sınıfın varlığına işaret etmeleri açısından da önemlidir. Merkezi Bereketli Hilal Bölgesi, Seramik Öncesi Neolitik Dönem toplumları, tasvirli sanat eserleri ve küçük buluntular açısından değerlendirildiklerinde birçok farklı tipte ve işçilik seviyesindeki eserler ile karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma içerisinde tasvirli sanat eserleri, “T” şeklinde sütunlar, heykeller, taş kaplar, taş levhalar, taş plakalar ve oluklu taşlar, yontma taş işçiliği, metallerin kullanımı ve kil kullanımı alt başlıkları altında yukarıda belirtilen değerlendirme ölçütleri kapsamında incelenmiştir.

Kuzey Suriye ve Kuzey Irak sınırları içerisindeki yerleşimlerde gerçekleştirilen kazıların, ülkemizin Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki yerleşim yerleri ile karşılaştırıldığında yayın çeşitliliğinin azlığı değerlendirme sürecini etkileyen önemli faktörler arasındadır. Ayrıca yontma taş işçiliği alt başlığı kapsamında yerleşimlerin yontma taş buluntuları tipolojileri ve farklı bölgelerin üretim teknikleri açısından benzerlikler bu çalışmanın yazarının uzmanlık alanının yontma taş işçiliği olmaması nedeniyle belirli bir seviye içerisinde kalarak değerlendirilmiştir.

2. COĞRAFI KAPSAM VE İKLİMSEL ÖZELLİKLER

İlk kez 1944 yılında Mısır bilimci J.H. Breasted tarafından adlandırılan Bereketli Hilal terimi ilgili coğrafyanın Hilal şeklinde bir yayılıma sahip olması nedeniyle bu adı almıştır. Bölge Basra Körfezi'nden başlar ve Güney Mezopotamya'ya doğru ilerler. Bu ilerleyiş kuzeydoğu yönünde devam eder ve Dicle Nehrinin doğusundan, batıya doğru ülkemizin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni ve Kuzey Suriye'yi içine alarak tekrar güneye doğru Doğu Akdeniz sahilleri üzerinden bir iniş sergiler. Breasted'ın bu özel bölgeyi "bereketli" olarak tanımlamasındaki sebep bölgenin birçok nehir tarafından sulanması ve batı kısmının Akdeniz tarafından çevrelenmiş olmasıyla birlikte su kaynaklarının elverişliliğinin yanı sıra bölgenin iklim koşullarının kuru tarım için de uygun olmasıdır⁴.

Güneydoğu Torosların 2000 ile 3000 metre arasında değişen yükseklikleriyle kuzeyinde adeta bir sur duvarı gibi çevrelediği Güneydoğu Anadolu bölgesi Bereketli Hilal'in doğu ve batı uzantılarının kuzeyde birleştiği ve en geniş alana yayıldığı bölümü olarak karşımıza çıkmaktadır⁵.

Karasal iklimin etkin olduğu bölgede yazlar sıcak ve kurak kışlar ise soğuk ve yağışlıdır. Mevsimler arasındaki sıcaklık farkları son derece belirgindir. Yaz aylarında ortalama sıcaklık değerleri 30 derecenin üstündedir ve bazı günler 40 dereceye kadar çıkmaktadır. Bu kadar yüksek sıcaklık değerlerinin yaşandığı yaz mevsiminde yağış yok denecek kadar azdır. Yaz kuraklığının bu kadar etkin olduğu bir bölgede tarih boyunca yerleşim yerlerinin su kaynakları kenarlarında kurulmuş olması şaşırtılmayacak bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Kış mevsiminde ise sıcaklıklar ülkemiz geneli ile değerlendirildiğinde son derece düşüktür. En düşük sıcaklık ortalamaları 1 derece ile 5 derece arasında iken sıcakların -10 ile -20 derece arasındaki değerlere ulaştığı günlerde saptanmıştır. Güneydoğu Toroslarla çevrili olan bölgenin kuzeyinde yükseltinin etkisiyle birlikte yağış değerleri birkaç yüz milimetre yüksektir. Kış mevsiminde düşük sıcaklık değerlerinin etkisiyle kar şeklinde gerçekleşen yağış oranı yüksektir. Kuzeydeki dağlık kesimlerde kışın 1000 mm. üzerinde yağış oranları saptanmıştır. Dağlık kesimlerde kışın

⁴ Bryce, T. (2009). *The Routledge Handbook of The Peoples and Places of Ancient Western Asia. The Near East from the Early Bronze Age to the Persian Empire*. London ve New York: Routledge, 243. Cauvin, J. (2000). *The Birth of the Gods and the Origins of Agriculture*. Cambridge: Cambridge University Press, 11.

⁵ Erinc, S. (1980). "Kültürel Çevre Bilim Açısından Güneydoğu". Halet Çambel ve Robert J. Braidwood (Editörler). *İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi. Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, s. 67.

gerçekleşen yoğun yağış, ilkbahar mevsimiyle sıcaklıkların yükselmesiyle biriken karlarında erimesiyle, bölgenin su ihtiyacını karşılayan nehirlerin beslenmesini sağlamaktadır⁶.

Ülkemiz geneli göz önünde bulundurulduğunda yıllık yağış oranlarının en düşük olduğu bölge Güneydoğu Anadolu bölgesidir. Ormanlık alanların dağılımı için yapılan bir değerlendirmede bölge yine en alt sırada karşımıza çıkmaktadır. En yaygın ağaç türü meşedir. Bölgenin orman alt sınırı 700-800 m. arasındadır. Bu seviyelerin altında bozkır bitki örtüsü egemendir ve kırmızı kahverengi renkte step toprağı bulunmaktadır. Potasyum ve kireç oranları yüksek olan bu toprak eğer yeterli sulama sağlanırsa tahıl tarımı için son derece uygundur. Bölgenin en az yağış alan bölümü Urfa ve Karacadağ' ın güneyidir. Buradaki bitki örtüsü çölümsü bozkır niteliğindedir ve Ortadoğu'nun çöllерinin hemen kenarında olduğumuzu açıkça göstermektedir⁷

Yakındoğı coğrafyası kapsamında Anadolu, Mezopotamya ve Doğı Akdeniz kültürlerinin birbirleri ile olan ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda belirtilen bu üç anahtar bölgenin kesişim noktası üzerinde konumlanmış olan Suriye çağlar boyunca farklı uygarlıkların hâkimiyet mücadelelerine ev sahipliğı yapmıştır⁸.

Suriye'nin batısı kuzey-güney doğrultusunda uzanan farklı dağı sıraları ile karakterize edilmektedir. Uzantısına ülkemiz sınırları içerisinde de devam eden Amanos Dağları Suriye'nin batısında bulunan dağı sıraları içerisinde en kuzeyde olanıdır. Amanos dağlarının güneyinde birbirine paralel bir şekilde, kuzey-güney doğrultusunda uzanan El-Zawiyah ve El-Nasiriye dağları bulunmaktadır. Aynı doğrultuda güney yönünde ilerlendiğinde Lübnan ve Anti-Lübnan dağı sıraları ile karşılaşılır⁹.

Suriye'nin kıyı kesimi boyunca uzanan bu dağı sıralarının yağış rejimleri ve doğal bitki örtüsü üzerindeki etkisi büyüktür. Suriye birbirinden çok farklı yağış, sıcaklık ve bitki örtüsü özelliklerine sahip olan birçok alt bölgeyi içerisinde barındırmaktadır¹⁰. Suriye'nin yıllık yağış oranları göz önünde bulundurulduğunda en yüksek değerlere ulaşan bölümü

⁶ Erinç, 1980, 69-70.

⁷ Erinç, 1980, 70.

⁸ Bryce, T. (2014). *Ancient Syria*. Oxford: Oxford University Press, 5.

⁹ Akkermans, P.M.M.G., Schwartz, G. M. (2003). *Archaeology in Syria. From Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies (ca. 16.000-3.00 B.C.)*. Cambridge: Cambridge University Press, 4.

¹⁰ Bryce, 2014, 7.

batıdaki kıyı şerididir. Akdeniz sahili boyunca denizin ılımanlaştırıcı etkisi egemendir. Toprak Akdeniz ikliminin karakteristik toprağı olan terra rosa'dır. Kırmızı rengi ile ünlü olan bu verimli toprağın rengi yükselti arttıkça kahverengiye dönüşmektedir. Kıyı kesimi yıllık 600 mm-1000 mm arasında bir yağış rejimine sahiptir. Karakteristik bitki örtüsü kısa boylu, sert yapraklı ve kuraklığa dayanıklı olan maki bitkisidir. Yükseltinin arttığı alanlarda ise bitki örtüsü ormanlık alanlarla tanımlanmaktadır. İğne yapraklı ağaçların farklı tipleriyle karşılaşılmaktadır. Verimli topraklara sahip olan bölge iklim koşullarının elverişliliği nedeniyle zeytin, incir ve üzüm tarımı için uygundur¹¹.

Yukarıda bahsedilen dağ sıraları arasında kalmış olan bölgeler, ulaşım açısından değerlendirildiklerinde stratejik bir öneme sahiptirler. Bu bölgelerin tarımsal aktivitelere uygun olmaları da dikkat çekicidir. Amanos dağları ile Zawiya ve Nasiriye dağ sıraları arasında kalan Amuk ovası, Asi nehri tarafından sulanan verimli bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Zawiya ve Nasiriye ile Lübnan ve Anti-Lübnan dağ sıraları arasındaki Homs ve Akkan bölgeleri de stratejik açıdan büyük öneme sahiptir¹².

Suriye'nin batı kesiminde uzanan farklı dağ sıraları, kıyı kesimin elverişli iklim koşullarının iç bölgelere uzanışını engellemektedirler. Benzer bir durum Suriye'nin güneyi içinde geçerlidir. Anti-Lübnan dağlarının yağışın doğu kesimlere geçmesini engellemesinden dolayı bu bölgede bozkır bitki örtüsü egemendir¹³.

Suriye'nin kuzeyindeki Cezire bölgesi Fırat Nehri ve bu nehrin kolları olan Balık ve Habur nehirleri ile birlikte yerleşim potansiyeli yüksek bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Düzluklerin hâkim olduğu bölgede yıllık yağış oranları 200 mm ile 600 mm arasında değişmektedir. Özellikle kuzeye doğru gidildikçe yağış oranlarının yükseldiği görülmektedir¹⁴. Fırat Nehrinin kıyısında bulunan birçok Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşmesi bölgenin konumuz açısından önemini açıkça ortaya koymaktadır. Abu Hureyra, Mureybet, Dja'de, Jerf el-Ahmar bu bölge içerisinde konumlanmış Seramik Öncesi Neolitik Dönem için zengin buluntuları barındıran önemli yerleşimleridir.

¹¹ Akkermans, 2003, 4.

¹² Akkermans, 2003, 4.

¹³ Akkermans, 2003, 5.

¹⁴ Akkermans, 2003, 5-6.

Suriye'nin güneybatısı iklim koşulları açısından değerlendirildiğinde ülke coğrafyasının en elverişsiz bölgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yıllık yağış oranlarının 200 mm nin altında olması bölgenin tarıma elverişsiz olmasının ana nedenidir¹⁵.

Mezopotamya'ya adını veren iki büyük nehrin geçtiği bir havza olarak tanımlayabileceğimiz Irak 480.320 km² lik bir alanı kaplamaktadır. Kuzey ve doğu kesimleri dağlık bir coğrafya sergilerken, batı ve güney bölgelerinin neredeyse yarısına yakın bir kısmı çöl olarak tanımlanabilir¹⁶.

Yarı kurak, karasal bir iklim karakteri gösteren Irak'ın kuzey ve Kuzeydoğu bölgelerinde Akdeniz ikliminin etkileri de görülmektedir. Yıllık yağış oranları incelendiğinde, yağış miktarları ile mevsimler arasındaki ilişki açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıca fiziki coğrafyanın da bu dağılım üzerindeki etkisi büyüktür. Yıllık yağış oranı 216 mm dir. Ülkenin kuzey ve kuzey doğusunda bu oran 1200 mm değerlerine çıkmaktadır. Ancak tam karşıt bir durum olarak ülkenin güneyinde yıllık yağış ortalamaları 100 mm. nin altına kadar düşmektedir. Sıcaklık değerleri incelendiğinde yaz mevsimi en yüksek sıcaklık değerlerinin kayıt edildiği zamandır. Gündüzleri ortalama sıcaklık değeri 43 dereceye kadar çıktığı görülürken bu sıcaklık geceleri 26 dereceye kadar düşer. Kış mevsiminde ise gündüzleri sıcaklık ortalama 16 derece değerlerini gösterirken geceleri sıcaklık ortalamaları 2 derece civarındadır¹⁷.

Ekolojik özellikler göz önünde bulundurularak yapılan bir sınıflandırmada Irak dört ayrı bölge içerisinde değerlendirilebilir;

- 1- Akdeniz ikliminin özelliklerinin görüldüğü kurak ve yarı kurak bölgeler: yıllık yağış ortalaması 900 mm. değerlerindedir. Kışlar yağışlı, yazlar ise nispeten soğuktur. Buğday, arpa ve pirinç yetiştiriciliği yapılmaktadır.
- 2- Bozkır bölgesi: Yıllık yağış oranları 200 mm. ile 400 mm. arasındadır. Bu bölge yukarıda açıklanan Akdeniz ikliminin etkilerinin de görüldüğü bölge ile çöl arasında kalan bölgedir. Arpa ve buğday bölgede yetiştirilebilmektedir.
- 3- Çöl Bölgesi: yıllık yağış ortalamalarının 200 mm. nin altına düştüğü bu bölge Irak'ın kuzeyinden Suudi Arabistan ve Ürdün sınırına kadar uzanmaktadır.

¹⁵ Akkermans, 2003, 6.

¹⁶ Frenken, K. (2009). Irrigation in the Middle East region in figures. Aquastat Survey 2008. *FAO Water Reports* 34, 199.

¹⁷ Frenken, 2009, 199.

- 4- Fırat ve Dicle arsında kalan bölge: iki nehir arasında kalan sulanabilir bu bölgede ayçiçeği ve pirinç yetiştirilmektedir¹⁸.

Bereketli Hilal' in merkezi olarak tanımladığımız bölge içerisinde Kuzey Mezopotamya'nın bir parçası olan Kuzey Irak kapsamında Dicle Nehrinin kıyısı birçok Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşmesine ev sahipliği yapmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi Irak'ın kuzey ve kuzey doğu bölgeleri sıcaklık ve yağış değerleri incelendiğinde, farklı ekolojik bölgeler arasında yerleşim için en uygun bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği üzere sulama sistemlerinin geliştirilmesi ile birlikte M.Ö.4. binyılın ortalarından başlayarak Güney Mezopotamya'da dünyanın bilinen ilk uygarlığı olan Sümer uygarlığının temelleri atılacaktır. Ancak bu gelişmelerin yaşanmasına kadar geçen süre zarfında özellikle sürekli yerleşimlerin kurulmaya başlandığı Seramik Öncesi Neolitik Dönem'de uygun sıcaklık ve yağış değerlerinin yanı sıra, Dicle nehri ve çevresindeki zengin alüvyon düzlüklerin etkisiyle Kuzey Irak yerleşimlerinin kurulabilmesi için ideal bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanoğlunun gelişim safhası boyunca çevresel faktörlerin bu sürece etkisi göz ardı edilmeyecek kadar büyüktür. Günümüzden yedi milyon yıl önce sürekli değişim geçiren iklim koşulları atalarımızın ekvator çevresindeki ormanlık alanlardan daha açık mekânlara, otlaklara, çayırlara uyumunu zorunlu hale getirmiştir. İki buçuk milyon yıl önce ise iklimde meydana gelen büyük dalgalanmalar hayvanları ve insanları bulundukları yerden göçe zorlamıştır. İşte tam bu dönemde atalarımızın bir kısmı iklimsel değişikliklerin bu tetikleyici etkisi ile Afrika'yı terk edip Afrika ile diğer kıtalar arasında bir köprü görevi gören Yakındoğu' ya göç etmişlerdir¹⁹.

Son Buzul Çağ'ın soğu (LGM: son buzul doruğu, M.Ö. 22.000-16.000) Yakındoğu'nun genel iklimsel karakteristiği soğuk ve kurak olarak tanımlanmaktadır. Buna bağlı olarak ta bitki örtüsü çöl ve bozkır alanlarından oluşur. Ancak Akdeniz bölgesi sahilleri, Levant boyunca kuzey-güney doğrultusunda uzanan dağ sıralarının batı yamaçları

¹⁸ Frenken, 2009, 200-202.

¹⁹ Issar, A. S., Zohar, M. (2010). *Climate Change, Environment and History of the Near East*. Berlin, Heidelberg, New York: Springer, 42-43.

(Akdeniz'in sağladığı yağış ile), ayrıca Zagros dağlık bölgesindeki bazı izole alanlar, bitki örtüsü bakımından ormanlık alanlar olarak tanımlanır²⁰.

Buz çekirdekleri üzerinde yapılan izotop analizleri sonucunda geçmişte yaşanan iklim değişiklikleri hakkında bilgi sağlamak mümkündür. Bu tür analizlerin konumuz açısından sağladığı en büyük fayda ise Pleistosen dönemden Holosen döneme geçişin iklimsel açıdan değerlendirildiğinde soğuktan sığağa doğru tek ve ani olarak tanımlanabilecek bir değişim olmadığını ortaya koymasındır. Bu değişim uzun bir istikrarsızlık olarak ta adlandırılabilir, ani sıcaklık dalgalanmalarının gerçekleştiği süreçsel bir olgu olarak görülebilir²¹.

M.Ö. 13.000 yıl önce küresel sıcaklık değerlerinde ani bir yükselme yaşanır. Bu ani değişim literatürde, Bølling-Allerød olarak tanımlanır. Daha sonraki iki bin yıl içerisinde bazı dalgalanmalar yaşansa da genel eğilim sıcaklıkların düşmesi yönündedir²².

M.Ö. 11.000-10.000 tarihleri arasında buzul çağa ait kurak iklim koşullarına yeniden bir dönüş yaşanır. Atmosferdeki karbondioksit miktarları ve yağış oranları azalır. Bu dönem literatürde Younger Dryas olarak adlandırılır²³.

Younger Dryas'ın soğuk ve kurak olarak tanımlanan ağır iklim koşulları M.Ö. 10. bin yılın ortalarında son bulur. Sıcaklık değerlerinde ani bir yükselme yaşanır. Bu yükseliş iki bin yıl boyunca aralıksız devam eder. Younger Dryas'ın son bulması ve Holosen dönemin başlaması Yakınoğu' da Neolitik Çağ'ın başlangıcıyla aynı döneme denk gelmektedir²⁴.

²⁰Tchernov, E. (1997). Are the Late Pleistocene Enviromental Factors, Faunal Changes, and Cultural Transformations causally connected ? The Case of the Southern Levant. *Paleorient* 23, 211. Bar-Yosef, O. (2001). From Sedentary Foragers to Village Hierarchies: The Emergence of Social Institutions. Runciman, G. (Ed.) *The Origin of Human Institutions*. London: Proceedings of the British Academy, Pp. 110.

²¹ Barker, G. (2006). *The Agricultural Revolution in Prehistory*. New York: Oxford University Press, 116.

²² Barker, 2006, 116. Bar-Yosef, O., Belfer-Cohen, A. (1992). From Foraging to Farming in the Levant. Gebaure, A.B., Price, T. D. (Eds.) *Transition to Agriculture in Prehistory. Monographs in World Archaeology* No. 4. Prehistory Press, pp. 22.

²³ Barker, 2006, 116-117.

²⁴ Barker, 2006, 131.

3. KURAMSAL ÇERÇEVE

1836 yılında Danimarkalı Christian Thomsen'in Kopenhag Müzesi'nde bulunan ve "Kuzey Eskiçağ Koleksiyonu" olarak adlandırılan eser grubunu değerlendirmesi sonucunda, bu grupta bulunan eserlerin üretildikleri malzemelerin türlerine göre yaptığı ayırım aynı zamanda taş, tunç ve demir'den üretilen eserlerin farklı zaman dilimlerine ait olduğunu göstermiştir. Thomsen'in bu ayırımın farkına varması arkeoloji bilimini günümüze kadar gelen süreç içerisinde etkileyecek temel noktaların başında gelmektedir²⁵.

Eser üretiminde kullanılan malzeme türünün değişimi temelinde gerçekleştirilen bu kronolojik sınıflandırma, 1865 yılında daha spesifik bir hal kazanmıştır. İngiliz John Lubbock, Thomsen'in Taş Çağı olarak adlandırdığı dönemi kendi içerisinde Eski Taş Çağı ve Yeni Taş Çağı olarak iki farklı çağ altında değerlendirmesi sonucunda, dünya ilk kez Neolitik yani Yeni Taş Çağı'ı terimiyle tanışmıştır²⁶.

1952-1958 yılları arasında Doğu Akdeniz Bölgesi'nde İncil'de adı geçen ünlü Eriha (günümüzde Tell-es Sultan) kentinde kazılar gerçekleştiren Kethleen Kenyon, Lubbock'un Neolitik Çağ olarak adlandırdığı zaman diliminin kendi içerisinde Seramikli ve Seramik Öncesi Neolitik olarak iki farklı döneme ayrılması gerekliliğini buluntular ışığında bilim dünyasına sunmuş ve farklı coğrafyalarda karşılaşılan benzer durumlar, bu tür bir sınıflandırmanın geçerliliğini açıkça ortaya koymuştur²⁷.

Yukarıdaki paragraflarda belirtildiği gibi tanımlanmasında taş alet üretiminde kullanılan tekniklerin değişimi temel alınan Neolitik Çağ, günümüz arkeolojisinde bu tanımlamanın çok daha ötesinde, avcılık ve toplayıcılığa bağlı bir besin kazanım stratejisine sahip, göçebe olarak sınıflandırılabileceğimiz bir yaşam tarzından, sürekli yerleşime sahne olan ve zaman içerisinde yabancı türlerin tüketilmesinden, evcilleştirilmiş bitki ve hayvanların temel besin kaynağı olarak kullanılması sürecinde karşımıza çıkan, ekonomik temelin yanı sıra büyük çaplı sosyal temelde de değişimlerin yaşandığı bir çağ olarak karşımıza çıkmaktadır.

²⁵ Schmidt, K. (2007b). *Göbekli Tepe-Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 32-33.

²⁶ Atakuman, Ç. (2014 a). Neolitik Süreci Yeniden Tanımlamak: Güneydoğu Anadolu Neolitiğinde Mekân Kurgusu ve Sosyal İlişkiler. *Yerleşim Sistemleri ve Mekan Analizi TAS 1*, 191. Schmidt, 2007, 33.

²⁷ Schmidt, 2007, 36. Simmons, A. H. (2007). *The Neolithic Revolution in the Near East*. Tucson: The University of Arizona Press, 87.

Neolitikleşme süreci, özellikle tarımsal sürece geçiş, arkeolojideki önemli tartışma konularından birini oluşturmaktadır. Anlaşılmak istenen bu süreç sadece arkeolojinin değil, antropoloji ve paleo-botanik ve daha birçok farklı bilim dalının kapsamı içerisinde değerlendirilmektedir.

Gordon Childe'e göre tarımın ortaya çıkmasındaki temel etken Pleistosen'in sonunda meydana gelen iklim değişiklikleridir. Bu zaman diliminde Yakındoğu'da kuraklık yayılmaya başlamıştır. Bu yayılım insanların, hayvanların ve bitkilerin farklı vahalara doğru odaklanmalarına neden olmuştur. İnsanın bitki ve hayvanlara odaklanmasındaki temel neden bu iki türün birer besin kaynağı olarak algılanmasıdır. Gordon Childe tarafından "Neolitik Devrim" olarak adlandırılan bu süreç yerleşik hayat, nüfus artışı, yeni taş aletlerin kullanımı, seramiğin üretimi ve yeni bir tip sosyal organizasyonun oluşumu ile karakterize edilmektedir²⁸.

Robert John Braidwood' a göre evcilleştirme olgusunun gerçekleştirilebilmesi için iki önemli faktörün yeterli seviyeye ulaşması gerekmektedir. Bu faktörlerden ilki çevre koşullarıdır. Çevre koşulları göz önünde bulundurulduğunda Braidwood evcilleştirmeye uygun bitki ve hayvanları içerisinde barındıran merkezi çekirdek alanların varlığından bahsetmektedir²⁹.

Braidwood'un vurguladığı ikinci önemli faktör ise kültür düzeyidir. Bu süreci "Deney Olgusu" olarak tanımlamaktadır. Pleistosen'in sonuyla birlikte insanoğlunun yarattığı kültürün değişime uygun bir seviyeye ulaştığını vurgulamaktadır³⁰. Bu noktada Paleolitik Çağlar ile Neolitik Çağ arasında bir geçiş dönemi olarak tanımlayabileceğimiz Epi-Paleolitik dönem göz önünde bulundurulmalıdır. Epi-Paleolitik Dönem yaklaşık olarak M.Ö. 23.000-10.200 tarihleri arasındaki bir zaman dilimini kapsamaktadır³¹. Metin Kartal Epi-Paleolitik dönemi, teknolojide, yaşam biçiminde ve ekonomide büyük değişikliklerin

²⁸ Childe, G. (2010). *Kendini Yaratan İnsan*. İstanbul: Varlık Yayınları, 54-78. Childe, G. (2007). *Tarihte Neler Oldu?* İstanbul: Kırmızı Yayınları; 63-84. MacNeish, R. S. (1991). *The Origins of Agriculture and Settled Life*. University of Norman and London: Oklahoma Press, 6.

²⁹ Braidwood, R. J. (1995). *Tarih Öncesi İnsan*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 125, 135. Gebaure, A. B. ve Price, T.D. (1992). Foragers to Farmers: An Introduction Transition to Agriculture in Prehistory, T. D. Price and A. B. Gebauer (Eds.) *Monographs in World Archaeology* No.4. Madison, Wisconsin: Prehistory Press, pp. 2.

³⁰ Braidwood, 1995, 141. Gebaure, Price, 1992, 2.

³¹ Goring-Morris, A., N., Belfer-Cohen, A. (2008). A Roof Over One's Head: Developments in Near Eastern Residential Architecture Across the Epipalaeolithic–Neolithic Transition. J-P. Bocquet-Appel, and O. Bar-Yosef, (Eds.) *The Neolithic Demographic Transition and its Consequences*. New York: Springer, s.240-250.

gerçekleştiği bir dönem olarak tanımlar. Bu dönemin erken evresini oluşturan Doğu Akdeniz’de Kebaran olarak adlandırılan kültür evresinde M.Ö. 21.000-20.000 tarihleri arasındaki bir süreçte Ürdün’deki Ohalo II arkeolojik buluntu yerinde, dünya tarihinin ilk oval planlı kulübeleri ile karşılaşmaktayız. Açığa çıkartılan 6 kulübe yüzeyden çok sığ derinlikte 5-13 m² arasında alanlara sahip çukur barınaklar şeklindeki yapılardır. Bu en ilkel yapı tipleri, ocak yerleri, yanmış aletler, yiyecek artıkları içermektedir. Epi-Paleolitik dönemin ilerleyen safhalarında, özellikle son evresi olarak adlandırılan Natufian evresinde bu tür yapıların sayılarının arttığı görülmektedir. Kartal’a göre evlerin sayısındaki artış yerleşimlerin boyutlarının büyüdüğüne başlıca göstergesidir. Bu tür yerleşimler “tüm yıl boyunca” devam eden yerleşik yaşam stratejilerinin de temelini oluşturmaktadır³². Epi-Paleolitik Dönem ile ilgili elimizdeki bilgilerin gösterdiği üzere bu dönemde kurulan mevsimlik yerleşimler Neolitik Çağ’ın bir yıl boyunca sürekli ikamet gören yerleşimlerinin temelini oluşturmaktadırlar. Ancak bilindiği üzere Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimlerinin besin elde etme stratejileri avcı-toplayıcı bir karakter sergilemektedir. Tarıma alınmış bitkilere ait örnekler ise ancak Seramikli Neolitik Dönem içerisinde tanımlanmaktadır. Ancak bu noktada Braidwood evcilleştirme sürecini tanımlayan morfolojik değişikliklerin ancak “bitmiş ürün” olarak tanımlayabileceğimiz sürecin sonunu ortaya koyan buluntular ışığında tanımlanabildiğini vurgulamaktadır³³. Bu noktada Braidwood, Epi-paleolitik ve Seramik Öncesi Neolitik dönemleri içerisinde, evcilleştirme sürecinde bazı ilerlemelerin var olduğunu öne sürmektedir.

Bir coğrafyacı olan Carl Sauer yaptığı coğrafi çalışmalar ışığında evcilleştirmenin kökeninin Güneybatı Asya ve Kuzeydoğu Amerika gibi ormanlık tropikal alanlara dayandığını önermektedir. Sauer’e göre bu verimli alanlarda insanlığa yetecek kadar besin bulunmaktadır. Bu sayede elde edilen artı zamanda insanoğlu teknik yeteneklerini geliştirerek, bitkilerle ve hayvanlarla daha fazla meşgul olarak evcilleştirmeyi keşfetmiştir. Sauer’e göre, bu süreç üzerine yapılan birçok teorinin altyapısını oluşturan kriz ortamının aksine, yaşanmış olan bolluk insanoğlunun bu tür tecrübeleri kazanmasını sağlamıştır³⁴.

Lewis Binford’a göre avcı-toplayıcılar bir günün sadece birkaç saatini besin toplama faaliyetleri için harcamaktaydılar. Geri kalan zamanlarda ise çevreleri ile iletişim

³² Kartal, M. (2005). *Konar-Göçerlikten Yerleşik Hayata Geçiş Epi-Paleolitik Dönem*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 31-39.

³³ Braidwood, 1995, 144-145.

³⁴ MacNeish, 1991, 9.

halindeydiler. Bu grupları Binford “orijinal varlıklı topluluklar” olarak adlandırmaktadır. Binford’a göre insan toplulukları başka çözüm yolu kalmadığı için evcilleştirmeyi gerçekleştirmişlerdir. Yani tarımın ortaya çıkışı bir keşif değil bir son çare olarak görülmektedir. Bu zorunluluğa sebep olan ana faktör ise nüfus artışıdır³⁵.

Richard S. MacNeish “trilinear” olarak adlandırdığı teorisinde evcilleştirme sürecini üç farklı aşamada inceler;

- 1- İlk aşamada insan besin üretmez. Tamamen toplayıcıdır.
- 2- Geçiş süreci olarak adlandırılan bu süreçte çoğunlukla toplayıcılık hâkimdir ancak evcilleştirme ile ilgili denemelerin görüldüğü bir aşamadır.
- 3- Son aşamada ise besin üretimi başlar³⁶.

Kent Flannery, Lewis Binford’un nüfus baskısı teorisini yeniden inceleyerek bu nüfus etkisinin çekirdek bölgelerdeki doğal habitat alanlarının aksine marjinal bölgelerde, çevresel koşulların doğal habitat alanlarından çok daha kötü olduğu yerlerde gerçekleştiğini savunur³⁷.

Mark Cohen “The Food Crisis in Prehistory” adlı kitabında nüfus artışı ve kaynakların azalması sürecinde insanoğlunun bulabildiği tek çözüm yolunun evcilleştirme olduğunu vurgulamaktadır³⁸.

Barbara Bender “Sosyal Teori” adını verdiği yaklaşımında bu sürece farklı bir perspektiften bakmaktadır. Besin üretim sürecini artı ürün ile ilişkilendirerek bazı kişilerin besin fazlalarını toplayıp bunları daha değerli objeler ile değişim yapmak için kullandıklarından bahseder. Böyle bir konsept içerisinde değerlendirildiğinde evcilleştirme ticari ilişkileri geliştirmek için bir altyapı olarak görülmüştür³⁹.

David Rindos bitkilerin tarıma alınması sürecini üç aşamalı bir evrimsel süreç içerisinde değerlendirir.

³⁵ MacNeish, 1991, 11-13.

³⁶ MacNeish, 1991, 16-17.

³⁷ Gebauer, Price, 1992: 2-3.

³⁸ Gebauer, Price, 1992: 3.

³⁹ Gebauer, Price, 1992: 3.

- 1- Tesadüfî Evcilleştirme: Bu evre insanların bir türü doğal habitatından alıp türün daha etkili olabileceği bir ortam yaratarak türü bu yeni yaratılan ortama getirmeleri ile gerçekleşir.
- 2- Uzmanlaşmış Evcilleştirme: Bu süreçte insanoğlu hala yabani türlere dayalı bir besin elde etme stratejisi içerisinde. Ancak bu evre aynı zamanda morfolojik değişikliklerin başladığı evredir. Eğer bitki değişime uyum sağlıyorsa insanlar aracılığıyla farklı coğrafyalara yayılıyor.
- 3- Tarımsal Evcilleştirme: Bu dönemde insanoğlu türlerin ekolojisine ve evrimine uygun davranışlar sergilemektedir. Tohumların ekilmek için seçilmesi, ekilmesi ve hasatı gibi aktiviteler⁴⁰.

Rindos bu değerlendirmesinde çevre ve insan davranışını iki ana faktör olarak tanımlar. “çevresel manipülasyon” olarak adlandırdığı süreçte insanoğlu geliştirdiği davranış biçimleriyle (tohumların seçilmesi, ekilmesi ve hasatı gibi) doğal çevreyi kendi istediği yönde değiştirmeye başlamıştır⁴¹.

Jaques Cauvin “The Birth of the Gods and the Origins of Agriculture” adlı kitabında bu süreci Levant bölgesi odaklı bir perspektifle incelemiştir. Neolitiğin hemen öncesindeki Epi-Paleolitik döneme dikkat çekerek buradaki avcı-toplayıcı besin ekonomisine ve zoomorfik sanat anlayışına dikkat çekmektedir. Natufian’ın devamında gelen Khiamian kültürünü Epi-paleolitik’ten Seramik Öncesi Neolitik Dönem’e geçişi sağlayan bir evre olarak tanımlar. Bu evrede Natufian ile benzer bir şekilde yuvarlak planlı yapılarla karşılaşırız. Ancak Khiamian kültüründe bu yapılar direkt toprağın üzerine inşa edilmişlerdir⁴².

Cauvin bu dönem sanatındaki önemli değişimlerden bahsetmektedir. Epi-paleolitik dönem Natufian sanatı tamamen zoomorftir. Ancak Khiamian kültüründe kireç taşıdan yapılmış kadın figürinleri ile karşılaşmaktayız. Ayrıca duvara gömülmüş boğa boynuzları ve boğa kafatasları bu dönemde görülmektedir⁴³.

Cauvin, R. J. Braidwood’ un kültürel hazırlılık teorisini irdeleyerek bu hazırlık evresini Natufian ile örtüştürmektedir. Epi-Paleolitik dönemin mikrolitleri tarımsal aktiviteler için kullanılsa da, yerleşik düzene geçişte önemli birer unsurdur. Cauvin

⁴⁰ Barker, G. 2006. *The Agricultural Revolution in Prehistory*. New York. Oxford University Press, 35.

⁴¹ Rindos, D. (1984). *The Origins of Agriculture. An Evolutionary Perspective*. San Diego: Academic Press, 266-267.

⁴² Cauvin, 2000, 22.

⁴³ Cauvin, 2000, 25-28.

yerleşik hayatı tarım için ön koşul olarak tanımlar ve kültürel hazırlık aşaması için “eğer zorlanmadıysalar, kendileri değişimi istemişlerdir” ifadesini kullanır⁴⁴.

Cauvin, Neolitikleşme süreci içerisindeki ilk değişimin dönemin sanatı içerisinde ortaya çıktığını savunmaktadır. Sanatı tüm din sisteminin anahtar taşı olarak tanımlamaktadır. Kutsal ana tanrıça figürinlerin ve boğa başlarının ortaya çıkışı Neolitikleşme sürecinin bir parçasıdır. Neolitik Çağ’dan önceki süreçte bir hayvan kişiselleştirmesi ile karşılaşmamaktayız. Paleolitik Çağ sanatındaki mamut tasvirlerinden bahseden Cauvin, ancak bütün mamutların eşit olduğunu ve bir mamut tanrı olmadığını vurgular. Neolitikte ise kadın figürinleri ve boğa başları ve boynuzları ile kutsal ikililik yani kadın ve erkek sembolize edilmiştir⁴⁵.

Graeme Barker “The Agricultural Revolution in Prehistory” adlı kitabında tarımı uzun bir değişim süreci olarak tanımlamaktadır. Natufian dönemi davranış biçiminin Son Buzul Çağ’ından sonra yaşanan iklimsel ve ekolojik değişikliklerle ilişkilendirmiştir. Barker evcilleştirme sürecini bir karar verme aşaması olarak tanımlar. İnsanlar bu aşama içerisinde belli seçeneklere sahiplerdi ve bu seçenekler arasından bir seçim yapmışlardır. Bazıları avcı toplayıcılığa devam etti, bazıları ise farklı bir strateji geliştirdiler. Barker evcilleştirilmiş tahıllara dayalı bir besin üretim stratejisini değiştirilemez bir adım olarak tanımlamaktadır. Tüm yılı alan bu faaliyetler avcı-toplayıcılık faaliyetleri ile karşılaştırılmaz⁴⁶.

Barker’a göre avcı-toplayıcılık temelli bir besin elde etme stratejisinden bitki ve hayvanların evcilleştirilmesine dayalı bir ekonomik modele geçiş sosyal, psikolojik, ekonomik ve teknolojik yönleri bulunan, düşünme karar verme ve gerçekleştirme aşamalarını içerisinde barındıran bir süreç olarak tanımlanmalıdır⁴⁷.

Barker’a göre avcı-toplayıcılar ve çiftçiler arasında kesin coğrafi ayrımlar bulunmamaktadır. Ayrıca tarımsal süreç durdurulamaz bir süreç değildir. Arkeolojik

⁴⁴ Cauvin, 2000, 66.

⁴⁵ Cauvin, 2000, 87-90.

⁴⁶ Barker, 2006, 385.

⁴⁷ Barker, 2006, 385.

kanıtlar bazı toplulukların evcilleştirmeden avcı-toplayıcılığa dönüş yaptıklarını göstermektedir⁴⁸.

Yerleşim stratejileri ve besin kazanım stratejilerinde meydana gelen değişiklikler, Neolitikleşme sürecinin ana hatlarını oluşturmaktadırlar. Yerleşim biçimleri dikkate alındığında göçebe yaşam tarzından, mevsimlik yerleşimlere ve daha sonra sürekli yerleşimlere geçiş, yerleşim karakterinde meydana gelen temel değişikliklerdir. Besin elde etme stratejileri göz önünde bulundurulduğunda ise avcı-toplayıcı yaşam tarzından bitki ve hayvanların evcilleştirilmesine dayanan bir ekonomik modelin benimsenmesi bu sürecin ekonomik boyutunu özetlemektedir. Bu iki temel noktada meydana gelen değişimlerin açıklanması sürecinde yukarıda belirtildiği üzere farklı bilim adamları farklı görüşler ortaya koymaktadırlar. Gordon Childe, küresel ısınma sonucu yaşanan bir kriz ortamını temel sebep olarak gösterirken, Lewis Binford ve Kent Flannery değişime sebep olan etkenin, nüfusun artışı sonucu yaşanan baskı olduğunu savunmaktadırlar. Carl Sauer, kriz teorilerinin tam aksine elverişli coğrafi koşulların etkisiyle insanoğlunun çevresini tanımaya, doğanın karakteristiklerini anlamaya daha çok zaman ayırması sonucunda evcilleştirmeyi keşfettiğini öne sürmektedir. Cauvin Neolitikleşme süreci içerisinde yaşanan din ve sanat anlayışındaki değişimleri vurgularken, Barker ise bu değişim sürecinin sosyal, psikolojik, ekonomik ve teknolojik yönlerini ve karar verme, gerçekleştirme aşamalarını öne çıkarmaktadır.

Neolitikleşme sürecinde iki ana faktör öne çıkmaktadır. Çevresel koşullarda ve bu koşullar içerisinde yaşayan insanoğlunun binyıllar boyunca edindiği tecrübeler sonucunda sahip olduğu kazanım bu süreç içerisinde yaşanan gelişmelerin temel prensiplerini oluşturmaktadırlar. Çevre koşullarının uygun hale gelmediği bir süreçte insanoğlunun bitki ve hayvanları evcilleştirmesi üzerine herhangi bir gelişimden bahsetmek zordur. Buzul çağlarının elverişsiz iklim koşulları bu tür değişimlerin gerçekleşebilmesi için gerekli olan doğal çevre koşullarını sağlamaktadır. Ancak Epi-Paleolitik Dönem'in ilk evreleri itibariyle görülen ani sıcaklık yükselmesi ve sonraki iki bin yıl içerisinde belli dalgalanmalar gösterse de ana hatlarıyla değerlendirildiğinde bir düşüş eğilimi sergileyen sıcaklık değerleri, MÖ. 11.000-10.000 tarihleri arasında buzul çağları seviyelerine ulaştıktan sonra yükselişe geçmesiyle birlikte Holosen sıcaklık değerlerine ulaşılması,

⁴⁸ Barker, 2006, 397.

Neolitikleşme sürecindeki ilk ana koşul olan çevresel özelliklerin zaman içerisinde uygun hale gelişini ortaya koymaktadır.

Neolitikleşme sürecindeki ikinci ana koşul, insanoğlunun zaman içerisinde edindiği bilgi birikimidir. Her ne kadar çevre koşulları uygun olsa bile Paleolitik Çağ’lardan beri, ateşin kullanımından, alet üretimindeki tekniklerin gelişimine kadar, edinilen birçok tecrübe sonucunda insanoğlu evcilleştirmeyi gerçekleştirebilecek kültürel birikime sahip hale gelmiştir. Bu noktada çevre koşulları ve kültürün yeterli seviyeye gelmesinin gerekliliğini savunan R. J. Braidwood, insanoğlunun en önemli gelişim aşamalarından biri olan Neolitikleşme sürecini etkin bir biçimde açıklamaktadır.

Topluluklarının yerleşim ve besin elde etme stratejilerinde yaşanan değişimlerin yanı sıra, sosyal yapılarında zaman içerisinde gerçekleşen değişimlerde, bu çalışma içerisinde önem teşkil etmektedir. Tarihöncesi toplumların sosyal yapılarının sınıflandırılması hususunda ünlü Amerikalı kültürel antropolog Elman R. Service ve antropolog Morton H. Fried’in tanımlamaları Neolitikleşme sürecinin sosyal yönünün anlaşılması noktasında önemlidir.

Service en temel topluluğu “band” olarak tanımlar. Küçük gruplar halinde yaşayan bu toplumlar içerisinde iş bölümü cinsiyet ve yaş temelli olarak karşımıza çıkmaktadır. Sadece aile bağlarına dayanan bir toplanma biçimin benimsendiği bu toplum modelinde ekonomik aktiviteler en temel seviyede karşımıza çıkmaktadır⁴⁹.

Service’in sınıflandırmasındaki bir sonraki aşama “boy” ya da “kabile” olarak adlandırılabilir. Aynı yerde ikamet eden bu toplum yapısı içerisinde bir altsoydan gelen farklı çekirdek ailelerle karşılaşmaktayız. Çekirdek aileleri birleştiren unsur ise kandaş olmalarıdır. Bahsedilen farklı aileler birbirileri ile çeşitli antlaşmalar yapmanın yanı sıra farklı çekirdek ailelerin bireyleri birbirleri ile evlenirler. Service bu model için temelde eşitlikçi bir sosyal yapıdan bahsetmektedir⁵⁰. Morton Fried, Service’in temelde eşitlikçi olarak tanımladığı bu sosyal yapı içerisinde zamanla belirli farklılaşmaların gözlemlendiği evreyi “sınıf toplumu” olarak tanımlar. Bahsedilen toplum yapısı içerisinde yüksek statü

⁴⁹ Frangipane, M. 2002. *Yakındoğu’da Devletin Doğuşu*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 20.

⁵⁰ Frangipane, 2002, 20.

edinmiş kişiler topluluğun diğer elemanlarının sahip olamadığı özel konumlara sahiplerdir⁵¹.

Service'in bir sonraki aşaması "şeflik" olarak adlandırılmıştır. Bu topluluk seviyesinde uzmanlaşmanın giderek gelişmesi sonucunda bazı merkezi kurumların oluştuğu görülmektedir. Bu kurumlar elde edilen ürünlerin dağılımında söz sahibidirler. Belli kaynaklara sadece topluluk içerisinde üst statüye sahip ayrıcalıklı bireyler erişmektedir. Fried topluluk yapıları içerisinde farklı statülerin yol açtığı basamaklanmanın temel nedeni olarak rekabet ve toplumsal çatışma olarak görür⁵².

⁵¹ Frangipane, 2002, 20.

⁵² Frangipane, 2002, 21-22.

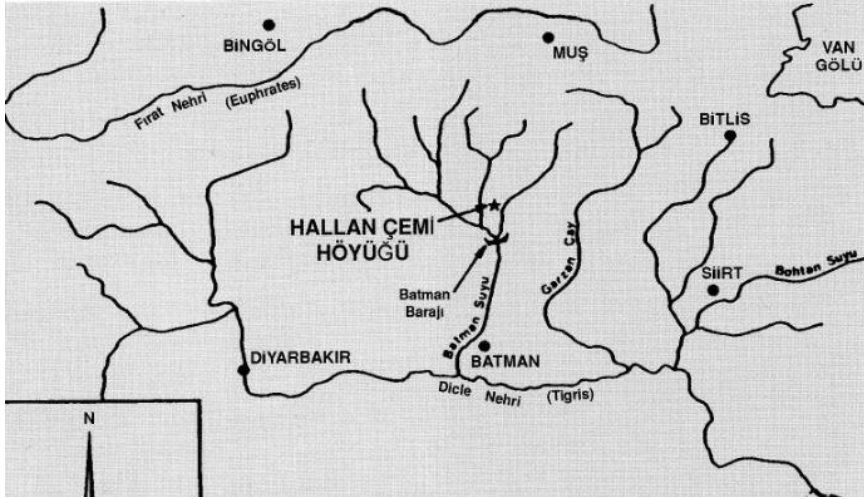

4. MERKEZİ BEREKETLİ HİLAL BÖLGESİ'NDE SERAMİK ÖNCESİ NEOLİTİK DÖNEM YERLEŞİMLERİ

4.1. Türkiye'nin güneydoğusunda bulunan Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimleri

4.1.1. Hallan Çemi

Hallan Çemi höyüğü Batman ilinin 50 km kuzeyinde, Dicle Nehri'nin bir kolu olan Sason Çayı'nın kıyısında konumlanmıştır. Yaklaşık olarak 0.5 hektarlık bir alanı kaplayan höyük 4.3 metrelik bir yüksekliğe sahiptir (Resim 4.1.)⁵³.

Resim 4.1. Hallan Çemi yerleşiminin konumu

(Rosenberg, 2007, 2).

Batman Barajı suları altında kalma tehlikesi ile karşı karşıya kalan Hallan Çemi yerleşmesinde 1991 yılında Diyarbakir Müzesi ve Delaware Üniversitesi'nin ortak çalışmaları sonucunda Michael Rosenberg tarafından kurtarma kazıları başlatılmış ve yerleşme dört yıl boyunca kazılmıştır⁵⁴.

C¹⁴ analizleri yerleşimin tarihini M.Ö. 10. binyılın ortalarına kadar götürmektedir. Bu tarihler Levant Bölgesi için değerlendirildiğinde yaklaşık olarak Natufian Dönemi'nin

⁵³ Rosenberg M. (2007a). Hallan Çemi. M. Özdoğan ve N. Başgelen (Editörler) *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.1. Rosenberg, M. ve Redding, R. W. (2000). Hallan Çemi and Early Village Organization in Eastern Anatolia. I. Kuijt (Ed.), *Life in Neolithic Farming Communities. Social Organization, Identity, and Differentiation*. New York: Kluwer Academic Publishers, pp. 42.

⁵⁴ Rosenberg, 2007a, 1.

sonuna ve PPN A' nın başına tarihlendirilir⁵⁵. Hallan Çemi höyüğünde gerçekleştirilen kazılar Seramik Öncesi Neolitik Dönem' e ait en az dört yapı katının varlığını ortaya koymaktadır. Ancak kazı çalışmalarının gerçekleştirildiği tarihlerde, bölgedeki sıkıntılardan dolayı IV. Yapı katı ve altındaki yapı katları açığa çıkartılamamıştır⁵⁶.

Hallan Çemi höyüğü Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bilinen tamamıyla yerleşik hayata geçmiş en eski yerleşimlerden bir olarak karşımıza çıkmaktadır. Çukur barınak biçiminde inşa edilmiş, yuvarlak planlı yarı yeraltına gömülü yapılar ile mimari karakterini açıklayabileceğimiz Hallan Çemi yerleşiminde, konut olarak tanımlanabilecek mimari örneklerin yanı sıra, boyutları, iç düzenlemeleri ve barındırdıkları buluntular bakımından farklılık göstermeleri sebebiyle kazı başkanı tarafından özel fonksiyonlu yapılar şeklinde tanımlanan mimari örnekler de karşımıza çıkmaktadır. Bu buluntulara ek olarak zemin üzerinde saptanan yüksek ateşle parçalanmış taşlar ile bol miktarda hayvan kemikleri, Hallan Çemi yerleşimini oluşturan bireylerin bir araya geldiği ve ziyafetlerini gerçekleştirdikleri kamusal bir alanın varlığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu mimari buluntuların yanı sıra yerleşimde tespit edilmiş taş kapların, kemik aletlerin ve diğer küçük buluntuların ışığında buradaki yerleşimcileri “Yerleşik Hayata Geçmiş Avcı Toplayıcılar” olarak tanımlayabiliriz⁵⁷.

4.1.2. Körtik Tepe

Körtik Tepe yerleşimi Diyarbakır ili sınırları içerisinde, Batman Çayı ile Dicle nehrinin kesiştiği, Bismil ilçesinin Ağıl Köyü'nün Pınarbaşı mezarısı yakınında bulunmaktadır. Ova seviyesinden 5 m yükseklikte 100x150 mlik bir alanı kaplamaktadır⁵⁸. Ilısu Baraj Projesi kapsamı içerisinde gerçekleştirilen kurtarma kazılarından biri olan Körtik Tepe Kazısı, 2000 yılında Diyarbakır Müzesi adına Prof. Dr. Vecihi Özkaya başkanlığında başlatılmıştır⁵⁹.

Yerleşimde gerçekleştirilen kazılar iki ana kültür evresini açığa çıkarmıştır. En üstte bulunan kültür evresi Ortaçağ'a tarihlendirilmektedir. Konumuz açısından bizi

⁵⁵ Starkovich, B. M., Stiner, M. C. (2009). Hallan Çemi Tepesi: High-ranked Game Exploitation alongside Intensive Seed Processing at the Epipaleolithic-Neolithic Transition in Southeastern Turkey. *Anthropozoologica* 44(1), 46.

⁵⁶ Rosenberg, 2007, 1. Starkovich ve Stiner, 2009, 46.

⁵⁷ Rosenberg ve Redding, 2000, 40. Rosenberg, 2007, 1-11.

⁵⁸ Özkaya, V. Coşkun, A. (2012). Körtik Tepe. *Aktüel Arkeoloji* 27, 91.

⁵⁹ Özkaya, Coşkun, 2012, 91.

ilgilendiren ikinci evre ise Seramik Öncesi Neolitik Dönem'e tarihlendirilmektedir. Yapılan kazı çalışmaları sonucunda bu döneme ait 6 mimari tabaka tespit edilmiştir⁶⁰. Elde edilen karbon tarihleri MÖ 9700-9300 tarihleri arasındadır⁶¹.

Körtik Tepe' de gerçekleştirilen arkeolojik kazılar ışığında tespit edilen mimari, yuvarlak planlı, yarı yeraltına gömülü, çukur barınak şeklinde tanımlanmış yapılardan meydana gelmektedir. Ortaya çıkartılan mimari örnekler, kazı başkanı tarafından üç farklı grup içerisinde değerlendirilmektedir; konut karakteristiği gösteren yapılar, silolar ve özel fonksiyonlu yapılar⁶².

Körtik Tepe yerleşiminde intramural tarzda, yapıların tabanları altına açılan çukurlar içerisine hocker pozisyonunda yerleştirilmiş, iskeletleri oluşturan kemikler üzerinde alçı ve aşı boyası izlerinin saptandığı, yüzeyleri geometrik ve hayvan biçimli motiflerle bezenmiş çok sayıda taş kabın yanında, havanlar, ezgi taşları, kesici ve delici taş ve kemik aletler ve boncuklardan oluşan zengin ölü hediyelerini barındıran mezarlar tespit edilmiştir⁶³.

4.1.3. Göbekli Tepe

Türkiye'nin dünya çapında ilgileri üzerine toplayan en önemli arkeolojik buluntu yerlerinden biri olan Göbekli Tepe, Şanlıurfa'nın 15 km. doğusunda Örencik Köyü'nün 2,5 km. doğusunda konumlanmaktadır. Göbekli Tepe'de arkeolojik kazılar 1995 yılında Şanlıurfa Müzesi ve Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün ortak çalışmasıyla Prof. Dr. Klaus Schmidt başkanlığında başlatılmıştır (Resim 4.2.)⁶⁴. Büyük bir kireçtaşı kaynağının üzerine konumlanmış olan Göbekli Tepe, Harran onasına yukarıdan bakmaktadır. Her ne kadar ova

⁶⁰ Özkaya, Çoşkun, 2012, 91.

⁶¹ Asouti, E., Fuller, D. Q. (2013). A Contextual Approach to Emergence of Agriculture in Southwest Asia: Reconstructing Early Neolithic Plant-Food Production. Supplement A: Primary Sources of Archaeobotanical Datasets and Radiocarbon Dates from Southwest Asia. *Current Anthropology* 54, 79.

⁶² Özkaya, V., Çoşkun A. (2011). Körtik Tepe. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm, (Eds.), *The Neolithic in Turkey. New Excavations, New Research Vol. 1 The Tigris Basin*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, pp. 89-91.

⁶³ Özkaya, Çoşkun, 2011, 93.

⁶⁴ Schmidt, K. (2007a). Göbekli Tepe. M. Özdoğan ve N. Başgelen (Editörler) *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 115.

birçok su kaynağına erişimi sağlasa da Göbeklitepe'nin çevresinden herhangi bir su kaynağına erişim yoktur⁶⁵.

Resim 4.2. Göbekli Tepe

(Schmidt, 2007, 106).

Yapılan kazılar sonucunda yerleşimde 3 ana mimari tabaka ile karşılaşmıştır⁶⁶. En üstteki I. mimari tabaka Orta Çağ' a ait kültürel dolgular içermektedir. II. mimari tabaka Erken ve Orta Seramik Öncesi Neolitik Dönem B' ye tarihlendirilmektedir. III. mimari tabaka ise Seramik Öncesi Neolitik Dönem A/Seramik Öncesi Neolitik Dönem B arası bir döneme tarihlendirilmektedir⁶⁷. Tespit edilen karbon örnekleri MÖ 9200-8600 tarihleri arasını vermektedir⁶⁸.

Göbekli Tepe' de devam eden kazı çalışmaları sonucunda farklı boyutlarda dairesel mekânlar tespit edilmiştir. Mekânlar iç içe daireler oluşturan duvarlarla çevrilidir. Saptanan bazı yapıların anıtsal girişleri bulunmaktadır. Yapıların iç kısımları "T" biçimli sütunlarla çevrelenmiştir. Antropomorfik bir karakter sergileyen bu sütunlar üzerinde kazıma ve kabartma tekniğinde işlenmiş hayvan figürleri bulunmaktadır. Tilki, yılan, akrep, ördek ve yaban domuzu tasvir edilen hayvanlar arasındadır⁶⁹. Devam etmekte olan kazı çalışmalarının şu ana kadar ortaya koyduğu resim, Göbekli Tepe'nin bir kült alanı olduğunu göstermektedir. Evcil malzemeden yoksun olan Göbekli Tepe'nin en

⁶⁵ Schmidt, K. (2011). Göbekli Tepe. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (Eds). *The Neolithic in Turkey. New Excavations, New Research Vol. 1 The Tigris Basin*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, pp. 41..

⁶⁶ Son çalışmalarda IV. tabakanın varlığı saptansa da tarihlmesi henüz gerçekleştirilememiştir.

⁶⁷ Schmidt, 2007a, 116.

⁶⁸ Asouti, Fuller, 2013, 50.

⁶⁹ Schmidt, K. (2012). Anatolia. Potts, D. T. A. (Ed.), *Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*. West Sussex: Wiley-Blackwell., pp. 151.

karakteristik buluntusu ise yukarıda bahsedilen “T” şeklindeki monümental boyutlardaki kireçtaşından üretilmiş dikilitaşlarıdır⁷⁰.

4.1.4. Nevali Çori

Nevali Çori yerleşimi Şanlıurfa'nın Hilvan ilçesinin batısında Güluşığı Köyü'nün 750 m kuzey batısında bulunmaktadır. Höyük deniz seviyesinden 490 m. yüksekliktedir ve 0,7 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Nevali Çori iki ayrı yerleşimden oluşmaktadır. Kantara Köyü merkez alınarak yapılan bir konumlandırmada doğu tarafında bulunan yerleşim Nevali Çori I, batı tarafındaki yerleşim ise Nevali Çori II olarak adlandırılmıştır⁷¹.

Yerleşim 1980 yılında H. G. Gebel başkanlığında yürütülen yüzey araştırmaları sırasında saptanmıştır. Yerleşimde kazılar 1983-1991 tarihleri arasında Heilderberg Üniversitesi ve Şanlıurfa Müzesi'nin ortak çalışmasıyla Harald Hauptmann başkanlığında gerçekleştirilmiştir⁷².

Höyükte gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda Seramik Öncesi Neolitik Dönem, Kalkolitik Çağ, Erken Tunç Çağ ve Roma Çağ'ına ait tabakalar saptanmıştır⁷³. Seramik Öncesi Neolitik Dönem' e ait karbon örnekleri MÖ 8600-7950 tarih aralığını vermektedir⁷⁴.

Aynı bölge içerisinde yer alan Göbekli Tepe kült alanı ile karşılaştırıldığında Nevali Çori'nin bir yerleşim olması, bu iki merkezi birbirinden ayıran en önemli özelliktir. Yerleşimde kazı başkanı tarafından konut olarak tanımlanan, toplam 29 adet yapı tespit edilmiştir. Dikdörtgen planlı bu yapıların iç kısımları farklı bölümlere ayrılmıştır. Bahsedilen konut yapıların yanı sıra yerleşim içerisinde toplam 3 adet kült yapısı tespit edilmiştir. Kare plana sahip bu yapıların iç düzenlemelerindeki farklılıklar, örneğin terrazo

⁷⁰ Schmidt, 2007a, 115-125.

⁷¹ Hauptmann, H. (1999). *The Urfa Region. Neolithic in Turkey: The Cradle of Civilization*. M. Özdoğan, N. Başgelen (Eds.) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, pp. 70.

⁷² Hauptmann 1999, 70.

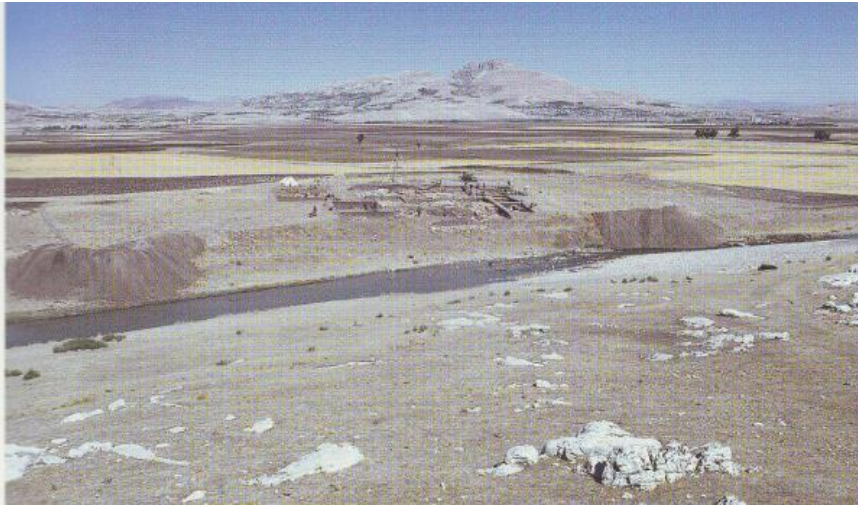
⁷³ Hauptmann 1999, 70.

⁷⁴ Asouti, Fuller, 2013, 55.

tabanlar, sekiler, dikili taşlar ve çeşitli heykeltıraşlık eserleri yapıların kült ile ilişkilendirilmelerindeki en önemli göstergelerdir⁷⁵.

4.1.5. Çayönü

Çayönü yerleşmesi, Diyarbakır ilinin kuzeybatısında, Ergani ilçesinin 7 km. güneybatısında bulunan Hilar Köyü'nün 7 km. kuzeyinde bulunmaktadır. Çayönü höyüğü 160x350 m boyutlarındadır. 4.5 m yüksekliğe sahip olan höyük yayvan bir görünüm sergilemektedir (Resim 4.3.)⁷⁶.

Resim 4.3. Çayönü Höyüğü ve Ergani Ovası

(Erim-Özdoğan, 2007, 55).

Çayönü yerleşmesi 1963 yılında İstanbul Üniversitesi ve Chicago Üniversitesi'nin ortak çalışması ile gerçekleştirilen bir yüzey araştırması sırasında tespit edilmiştir. Burada kazılar 1964 yılında R. J. Braidwood ve Halet Çambel başkanlığında başlatılmıştır. 1986 yılında kazılar Mehmet Özdoğan başkanlığında devam etmiştir. Yerleşmede kazılar 1964 yılı ile 1991 yılları arasındaki dönem içerisinde toplam 16 yıl gerçekleştirilmiştir⁷⁷.

⁷⁵ Hauptmann, H. (2007). Nevalı Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem. M. Özdoğan ve N. Başgelen (Editörler). *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 136-141.

⁷⁶ Erim-Özdoğan, A. (2007). Çayönü. M. Özdoğan ve N. Başgelen (Editörler) *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 59-60.

⁷⁷ Erim-Özdoğan, 2007, 58.

Yerleşimde gerçekleştirilen kazılar sonucunda Seramik Öncesi Neolitik Dönem, Seramikli Neolitik Dönem, Kalkolitik Çağ, Erken Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı, Geç Tunç Çağı, Demir Çağ ve Ortaçağ'a ait tabakalar saptanmıştır.

Çayönü'nün Seramik Öncesi Neolitik Dönem tabakaları aşağıdaki şekilde sınıflandırılmıştır⁷⁸.

Yuvarlak Planlı Çukur Yapılar Evresi	PPNA
Izgara Planlı Yapılar Evresi	PPNA ve Erken PPNB
Kanallı Yapılar Evresi	Erken PPNB
Taş Döşemeli Yapılar Evresi	Orta PPNB
Hücre Planlı Yapılar Evresi	Geç PPNB
Geniş Odalı Yapılar Evresi	PPNC

Çayönü yerleşmesinden elde edilen C¹⁴ tarihlemeleri Seramik Öncesi Neolitik Dönem için M.Ö. 8.200-6.100 tarihlerini vermektedir⁷⁹.

Yukarıda belirtilen, yerleşimin tabaka düzeninde görülebileceği gibi Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde mimari değişim ve gelişimlerin detaylı bir biçimde incelenebildiği bir buluntu yeri olması nedeniyle Çayönü, Yakındoğu arkeolojisi içerisinde ayrı bir öneme sahiptir⁸⁰.

Yerleşimde saptanmış konut yapılarının yanı sıra, mimari uygulamaları ve sahip oldukları konteksler dikkate alındığında konut olarak tanımlanan örneklerden farklılık gösteren bazı yapılar kazı ekibi tarafından özel fonksiyonlu olarak tanımlanmışlardır. Bahsedilen yapılar içerisinde değerlendirebileceğimiz Kafataslı Yapı içerisinde 400 iskelet ve 90 kafatası barındırması nedeniyle Neolitik Çağ ölü gömme adetleri içerisinde ölü ritüeli ile ilintili bir fonksiyona sahip olmasından dolayı konut yapılarından ayrılmaktadır⁸¹. Ayrıca iç düzenlemelerindeki farklılıklar nedeniyle kazı ekibi tarafından

⁷⁸ Erim-Özdoğan, A. (2012). Çayönü. *Aktüel Arkeoloji* 27, 108-117.

⁷⁹ Erim-Özdoğan, A. (2002). Çayönü Tepesi. *Arkeoatlas* 1, 77.

⁸⁰ Hole, F. (2000). Is size important? Function and Hierarchy in Neolithic Settlements. I. Kujit (Ed). *Life in Neolithic Farming Communities: Social Organization, Identity and Differentiation*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, pp.199.

⁸¹ Hole, 2000, 200.

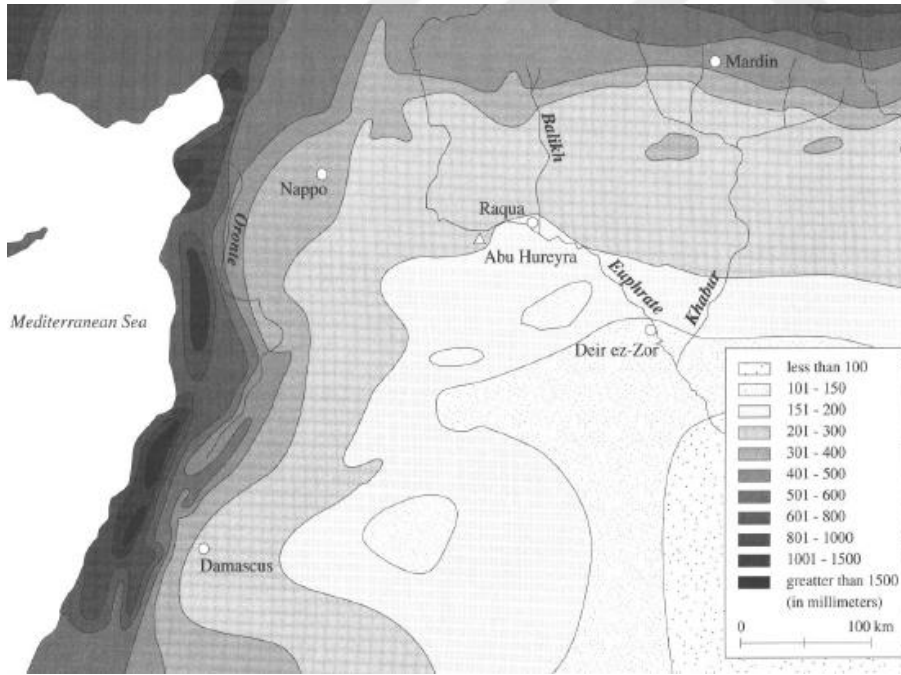
özel fonksiyonlu yapılar içerisinde dâhil edilen “Sal Taşlı Yapı” ve “Terrazo Yapısı” Çayönü yerleşimindeki zengin mimari çeşitliliği oluşturan örnekler arasındadır⁸².

Neolitik Çağ’ ın yaygın geleneği olan intramural mezarlar Çayönü yerleşiminde de karşımıza çıkmaktadır. Farklı tabakalarda, farklı mimari örneklerin tabanları altına açılmış olan çukurlar içerisinde intramural tarzda hocker pozisyonunda iskeletler saptanmıştır. Zengin ölü hediyelerini içerisinde barındıran mezarlarda obsidyen, çakmaktaşı, kemik buluntuların yanı sıra malahit parçaları ve deniz kabukları da tespit edilmiştir⁸³.

4.2. Suriye’nin Kuzeyinde Bulunan Seramik Öncesi Neolitik Dönem Yerleşimleri

4.2.1. Abu Hureyra

Abu Hureyra höyüğü Fırat nehri kıyısında, Halep’in 130 km. doğusunda konumlanmaktadır. Höyük kuzey-güney doğrultusunda 480 m., doğu-batı doğrultusunda ise 290 m. lik bir alanı kaplamaktadır (Resim 4.4.)⁸⁴.

Resim 4.4. Abu Hureyra Höyüğünün Konumu ve Yıllık Yağış Ortalamaları

(Moore, 1998, 4)

⁸² Hole, 2000, 201.

⁸³ Erim-Özdoğan, 2007, 57-90.

⁸⁴ Olszewski, D. (1986). *The North Syrian Late Epipaleolithic. The earliest occupation at Tell Abu Hureyra in the context of the Levantine Late Epipaleolithic*. Oxford: BAR International Series 309. s.65.

Abu Hureyra iki ayrı yerleşimden oluşmaktadır. Bu yerleşimler sırası ile Abu Hureyra 1 ve Abu Hureyra 2 olarak adlandırılmıştır. C¹⁴ analizleri sonucunda Abu Hureyra 1, M.Ö. 9.500-8.000 tarihleri arasına, Abu Hureyra 2 ise M.Ö. 7.400-5.000 tarihleri arasına yerleştirilmiştir⁸⁵. Abu Hureyra 1 yerleşmesi Epipaleolitik dönem kültür dolgularını içerisinde barındırmaktadır. Abu Hureyra 2 yerleşmesinde ise Seramik Öncesi Neolitik Dönem ve Seramikli Neolitik Dönem tabakalar tespit edilmiştir⁸⁶.

Yerleşimin Seramik Öncesi Neolitik Dönem mimarisi birbirlerine çok yakın bir biçimde konumlandırılmış ve dar sokakların ayırdığı dikdörtgen planlı yapılardan oluşmaktadır⁸⁷. Yapıların tabanları altında hocker pozisyonunda gömülmüş iskeletler ortaya çıkartılmıştır. Intramural tarzda hazırlanmış olan mezarlar içerisinde çakmaktaşı ve kemikten üretilmiş aletlerin yanında boncuklar da bulunmuştur⁸⁸.

4.2.2. Mureybet

Suriye'nin kuzeyinde, Halep şehrinin 86 km. doğusunda bulunan Mureybet höyüğü konik bir şekle sahip olup, 6 metrelik yüksekliğe ve 75 metrelik bir çapa sahiptir (Resim 4.5.)⁸⁹.

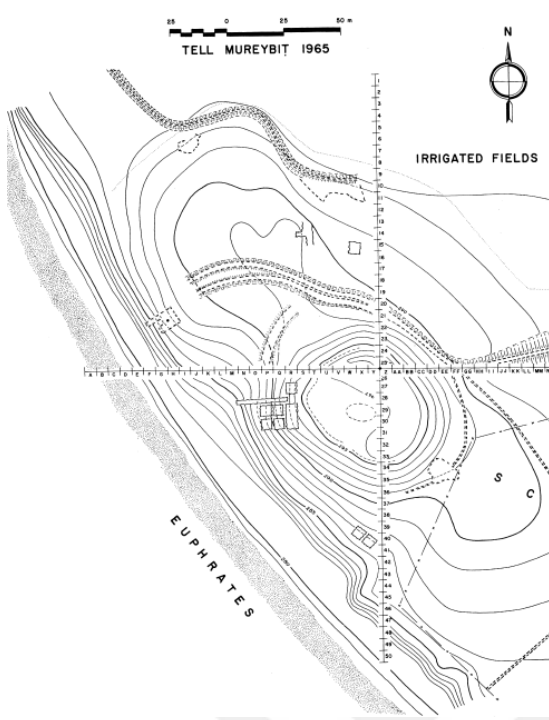
⁸⁵ Günümüzden önce olarak verilen tarihlemeler Abu Hureyra 1 için 11.500-10.000, Abu Hureyra 2 için 9.400-7.000.

⁸⁶ Moore, A. M. T. (1998). The interaction between people and environment at the early village of Abu Hureyra on the Euphrates". In: Lyon: *Maison de l'Orient et de la Méditerranée Jean Pouilloux* pp. 133-134. Olszewski, D. (1989). Tool blank selection, debitage and cores from Abu Hureyra 1, Northern Syria. *Paléorient* 15(2), 29-30.

⁸⁷ Akkermans, P.M.M.G., Schwartz, G. M. (2003). *Archaeology in Syria. From Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies (ca. 16.000-3.00 B.C.)*. Cambridge: Cambridge University Press, pp.131-132.

⁸⁸ Moore, A.M.T., Molleson, T.I. (2000) Disposal of the Dead. Moore, A.M.T., Hillman, G.C., Legge, A. J. (Eds.), *Village on the Euphrates from foraging to farming at Abu Hureyra*. Oxford: Oxford University Press, pp. 258-300.

⁸⁹ Van Loon, M. (1965). The Oriental Institute Excavations at Mureybit, Syria: "Preliminary Report on the 1965 Campaign Part I: Architecture and General Finds. *Journal of Near Eastern Studies* 27(4), 265.

Resim 4.5. Mureybet Höyüğü' nün Planı

(Van Loon, 1965, 267).

Mureybet höyüğü ilk kez 1964 yılında Maurtis Van Loon tarafından tespit edilmiş ve 1965 yılında yerleşimde geniş çaplı bir kazı gerçekleştirilmiştir. 1971-1974 yılları arasında ünlü Fransız arkeolog Jaques Cauvin tarafından kazılar devam ettirilmiştir⁹⁰.

Yerleşimde Epi-Paleolitik Dönem'in sonlarından PPN B'nin sonuna kadar devam eden farklı kültür dolgularıyla karşılaşmıştır. Tespit edilen C¹⁴ örnekleri M.Ö. 8500-8300 tarihleri arasındaki bir zaman dilimini işaret etmektedir⁹¹.

Yerleşimin Neolitik Çağ mimarisi incelendiğinde en erken tabakalarda yuvarlak planlı yapılar saptanmıştır. Devam eden tabakalarda ise yuvarlak plandan dikdörtgen plana doğru bir geçiş yaşandığı açıkça görülmektedir. Neolitik Çağ'a tarihlendirilen en geç tabakalarda ise tamamen dikdörtgen planlı ve çok odalı bir mimari benimsenmiştir. Burada

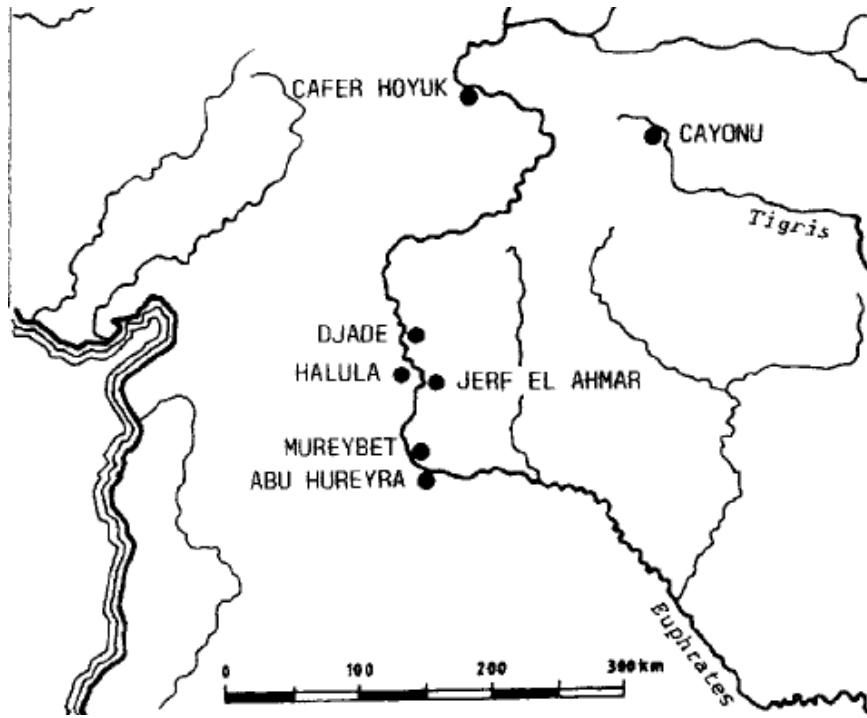
⁹⁰ Cauvin, J. (1977). Archeological Reports from the Tabqa Dam Project: Euphrates Valley, Syria. D. N. Freedman, , J. M. Lundquist (Eds.), *The Annual of the American Schools of Oriental Research* 44, 19. Calley, S. (1984). Le débitage natoufien de Mureybet: étude préliminaire. *Paléorient*. 10(2), 35.

⁹¹ Calley, 1984, 35.

bahsedilen farklı evreler boyunca intramural mezar geleneği benimsenmiş olup yapıların tabanları altında hocker pozisyonunda gömülmüş iskeletler tespit edilmiştir⁹².

4.2.3. Jerf el-Ahmar

Suriye sınırları içerisinde bulunan Jerf el-Ahmar yerleşmesi Türkiye'nin 60 km. güneyinde Fırat nehrinin kıyısında bulunmaktadır (Resim 4.6.)⁹³.

Resim 4.6. Jerf -el Ahmar Höyüğünün Konumu

(Willcox, 2002, 55).

Yerleşim bir kurtarma kazısı olarak 1995-2000 yılları arasında Danielle Stordeur ve Bassam Jammous tarafında kazılmıştır. Yerleşim 1 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Yapılan kazılarda toplam 60 adet yapı tespit edilmiştir⁹⁴.

Doğu ve batı olarak iki doğal yükselti üzerine kurulan Jerf el-Ahmar yerleşmesinde doğu yerleşimde 9, batı yerleşimde ise 6 arkeolojik tabaka saptanmıştır. Elde edilen C¹⁴ örnekleri M.Ö. 9200- 8700 tarihleri arasındaki bir zaman dilimini göstermektedir⁹⁵.

⁹² Akkermans ve Schwartz, 2003, 52.

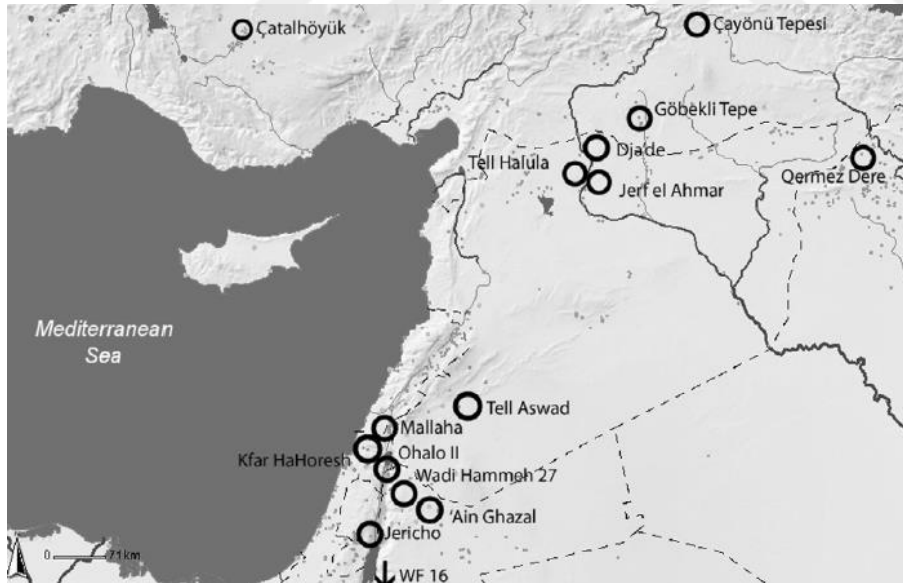
⁹³ Willcox, G. (2002). Charred plant remains a 10th millenium B.P. kitchen at Jerf el-Ahmar (Syria). *Veget Hist Archaeobot* 11, 55.

⁹⁴ Willcox, 2002, 55.

Yerleşimde yuvarlak planlı ve köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen planlı yapılar tespit edilmiştir. Bazı yapılar iç düzenlemeleri ve buluntuları ışığında kazı ekibi tarafından özel fonksiyonlu yapılar olarak adlandırılmışlardır⁹⁶. Tespit edilen yapıların altında intramural tarzda kafatasları ve iskeletlere ait kemikler ele geçirilmiştir. Kafataslarının ayrı olarak tespit edilmeleri kafatası kültürünün varlığına işaret etmektedir⁹⁷.

4.2.4. Dja'de

Dja'de yerleşmesi Suriye sınırları içerisinde, Fırat nehri kenarına konumlanmış Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde değerlendirebileceğimiz yerleşimlerden birisidir. Ova seviyesinde 5-6 m yükseklikte olan höyükte gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda Neolitik Çağ'ın hem seramik öncesi hem de seramikli evrelerine ait kültür dolguları ile birlikte Erken Tunç Çağ'ına tarihlendirilen bir mezarlık alanı tespit edilmiştir (Resim 4.7.)⁹⁸. Seramik Öncesi Neolitik Dönem'e ait karbon örnekleri MÖ 8700-8270 tarih⁹⁹leri arasındaki bir zaman dilimini vermektedir

Resim 4.7. Dja'de Höyüğü'nün Coğrafi Konumu

(Watkins, 2010, 623).

⁹⁵ Akkermans ve Schwartz, 2003, 52-53.

⁹⁶ Stordeur, D. (2000). "New Discoveries and Architecture and Symbolism at Jerf el-Ahmar Syria (1997-1999)". *Neo-Lithics*, 1/00, 2-4.

⁹⁷ Stordeur, 2000, 1-2.

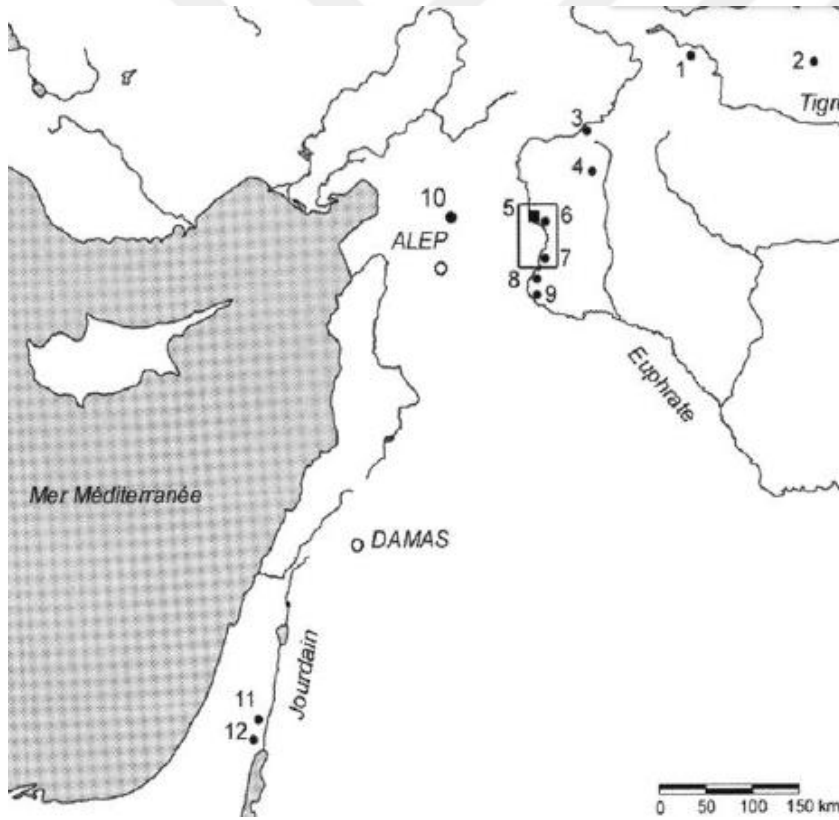
⁹⁸ Coqueugniot, E. (1998). Dja'de el Mughara (moyen-euphrate), un village neolithique dans son environnement naturel a la vielle de la domestication. Geyer Bernard (Ed.), *Lyon : Maison de l'Orient et de la Méditerranée Jean Pouilloux, (Travaux de laMaison de l'Orient méditerranéen)*, pp.1.

⁹⁹ Asouti, Fuller, 2013, 46.

Dja'de Neolitik dönem yerleşiminde dikdörtgen planlı konut yapıları tespit edilmiştir. Konut olarak tanımlanan bu yapıların yanı sıra kazı ekibi tarafından yuvarlak planlı, duvarlarında duvar boyası izlerinin saptandığı kamusal bir fonksiyon içerisinde değerlendirilen bir yapı saptanmıştır. Bu yapının yanı sıra olarak Çayönü yerleşiminin ünlü Kafataslı Yapı'sı ile karşılatırılabilecek, içerisinde 38 iskeletin tespit edildiği özel fonksiyonlu bir başka yapı önemli mimari buluntular arasındadır¹⁰⁰.

4.2.5. Tell Abr 3

Tell Abr'3 Suriye' de Fırat nehrinin kıyısındaki Seramik Öncesi Neolitik Dönem tabakaları içeren yerleşimlerinden biridir. Tell Abr 3, Türkiye sınırının 15 km güneyinde bulunmaktadır (Resim 4.8.)¹⁰¹.

Resim 4.8. Tell Abr 3 Höyüğü'nün Coğrafi Konumu, 5 numaralı yerleşim

(Yartah, 2004, 142).

¹⁰⁰ Coqueugniot, 1998, 111.

¹⁰¹ Yartah, T. (2004). Tell 'Abr 3, un village du néolithique précéramique (PPNA) sur le Moyen Euphrate. Première approche. *Paléorient* 30(2), 142.

Tişrin Barajı suları altında kalma tehlikesi nedeniyle Suriye Eski Eserler Genel Müdürlüğü tarafından yerleşimde kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir¹⁰².

M.Ö. 9. binyıla tarihlenen yerleşme Seramik Öncesi Neolitik A dönemi içerisinde değerlendirilmektedir¹⁰³. Bu döneme ait tabakalarda yuvarlak planlı yarı yeraltına gömülü yapılar bulunmuştur. Tespit edilen bu yapıların mimari özellikleri Jerf el-Ahmar ve Mureybet ile karşılaştırılabilir niteliktedirler. Yapıların bir tanesi içerisinde tespit edilen levhalar üzerinde zoomorfik ve geometrik figürler bulunmaktadır¹⁰⁴.

4.2.6. Tell Halula

Tell Halula yerleşimi, Kuzey Suriye’de, Fırat nehri vadisinin ortasında, modern Halep şehrine 150 km uzaklıkta konumlanmıştır. Yerleşim 8 hektarlık bir alanı kaplamaktadır ve 11m boyutunda bir kültür dolgusuna sahiptir. Höyüğün batı yamacına konumlanmış olan Seramik Öncesi Neolitik B yerleşimi, 20 mimari evre içermektedir. Yerleşimde 16 adet konut olarak tanımlanan yapı ve 114 mezar tespit edilmiştir¹⁰⁵.

Seramik Öncesi Neolitik B mimarisi birbirlerine yakın bir biçimde konumlanmış dikdörtgen planlı yapılar ile temsil edilmektedir. İntramural mezar geleneğinin görüldüğü Halula yerleşiminde konutların tabanları altında açılan çukurlara yerleştirilmiş bireyler tespit edilmiştir. Ölülerin sıkıcı büzülmüş bir şekilde oturur pozisyonda gömülmeleri dikkat çekicidir¹⁰⁶.

4.3. Irak’ın Kuzeyinde Bulunan Seramik Öncesi Neolitik Dönem Yerleşimleri

4.3.1. Nemrik 9

Nemrik 9, Kuzey Irak sınırları içerisinde, Dicle’nin yatağına 1500 m. uzaklıkta konumlanmış 1,8 hektarlık bir yerleşmedir. Yerleşimde 1985-1987 yılları arasında Varşova Üniversitesi’nden Stefan Karl Kozłowski başkanlığında kazılar gerçekleştirilmiştir¹⁰⁷.

¹⁰² Yartah, 2004, 142.

¹⁰³ Yartah, 2004: 142.

¹⁰⁴ Yartah, 2004: 141.

¹⁰⁵ Kuijt, I., Guerrero, E., Molist, M., Anfruns, J., (2011). The Changing Neolithic Household: Household Autonomy and Social Segmentation, Tell Halula, Syria. *Journal of Anthropological Archaeology* 30, 507.

¹⁰⁶ Kuijt, Guerrero, Molist, Anfruns, 2011, 507-512.

¹⁰⁷ Kozłowski, S. F. (1989). Nemrik 9, a PPN Neolithic site in Northern Iraq. *Paléorient* 15(1), 25.

İçerisinde 3 evre barındıran yerleşmede en erken evre M.Ö. 9. binyılın sonlarına, orta evre M.Ö. 8. binyıla ve geç evre M.Ö. 7. binyılın ortalarına tarihlenmektedir¹⁰⁸.

Yerleşimde Seramik Öncesi Neolitik Dönem'e tarihlendirilen üç farklı evre tespit edilmiştir. Bu evrelerde yuvarlak planlı, ahşap sütunlarla çatının desteklendiği, içerisinde bankların ve etrafı taşlarla çevrelenmiş çukurların bulunduğu konut olarak tanımlanan yapılar tespit edilmiştir. Saptanan en geç evrede dikkat çekici bir unsur ise kenarları yuvarlatılmış dikdörtgen planlı yapıların ortaya çıkmasıdır¹⁰⁹.

Yukarıda belirtilen yapıların tabanları altında intramural tarzda gömülerle karşılaşmıştır. Ölü gömme adetleri açısından çok dikkat çeken bir unsur ise yerleşimin güney ucunda saptanan extramural bir mezarlık alanıdır. Extramural mezar geleneği Seramik Öncesi Neolitik Dönem için yaygın bir unsur değildir. Nemrik 9 yerleşmesinde bu tür bir uygulamanın varlığı bölgenin Seramik Öncesi Neolitik Dönem konteksi içerisinde değerlendirilmesi gereken bir farklılıktır¹¹⁰. Mezarlık alanının Seramik Öncesi Neolitik Dönem'in son evrelerine tarihlendirilmesi nedeniyle bu farklılık Neolitikleşme sürecinin bir sonucu olarak açıklanabilir.

4.3.2. Qermez Dere

Kuzey Irak sınırları içerisinde yer alan Qermez Dere yerleşmesi Musul'un 50 km. batısında bulunmaktadır. 100x60m boyutları ile küçük boyutlu bir höyük olarak tanımlayabileceğimiz yerleşmede yol çalışmaları esnasında zarar gördüğü için 1986 ve 1987 yıllarında Dr. Ellen McAdam tarafından kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir¹¹¹.

Yerleşim Epi-Paleolitik Dönem ile Seramik Öncesi Neolitik Dönem kültür dolgularını kapsayan yaklaşık olarak üç yüz yıllık bir iskâna sahne olmuştur. Bu yerleşim için verilen yaklaşık tarihler M.Ö. 8250-7900 arasındadır¹¹².

¹⁰⁸ Kozłowski, S. F., Szymczak, K. (1989). Flint Industry from house 1/1A/1B at the PPN site in Nemrik 9, Northern Iraq. *Paléorient* 15(1), 32.

¹⁰⁹ Kozłowski, 1989, 26.

¹¹⁰ Kozłowski, 1989, 26-27.

¹¹¹ Baird, D. ve Betts, A.V. G. Watkins, T. (1989). Qermez Dere and the Early Aceramic Neolithic of N. Iraq. *Paléorient* 15(1), 19.

¹¹² Watkins, T. (1992) The Beginning of the Neolithic: searching for meaning in material culture change. *Paléorient* 18 (1), 65.

Seramik Öncesi Neolitik Dönem tabakalarında birbirleri üzerine inşa edilmiş ve kazı ekibi tarafından RAA ve RAB olarak adlandırılan iki yarı yeraltına gömülü yapı tespit edilmiştir. RAA yapısının tabanı altında altı adet kafatası saptanmıştır¹¹³.

¹¹³ Baird, Betts, Watkins, 1989, 19-24.

5. SERAMİK ÖNCESİ NEOLİTİK DÖNEM MİMARİSİ İŞİĞİNDA SOSYAL YAPI

Günümüzde mimari, sosyal yapı üzerine gerçekleştirilen araştırmalarda değerlendirilmesi gereken ana hususlardan biridir. Mimari karakteristiklerindeki farklılıklar hem yapıların farklı fonksiyonlarını gösterirken aynı zamanda toplumsal tabakalanma içerisindeki değişik birimleri de açığa çıkartmaktadır. Örneğin meclis yapıları yönetim sürecini, dini yapılar toplumun dinsel karakteristiklerini, çeşitli farklı kamu yapıları ise toplumsal yaşamın devamlılığı için gerekli olan farklı ihtiyaçların anlaşılması açısından önemlidir. Bu bölümde gerçekleştirilmek istenen çalışma, Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde Bereketli Hilal'in merkezinde bulunan yerleşimlerinin mimari özelliklerini değerlendirip, dönemin sosyal yapısını oluşturan özelliklerinin değerlendirilmesidir.

Bölge içerisinde seçilen yerleşimler göz önünde bulundurulduğunda farklı fonksiyonlara sahip mimari buluntuların ayrı alt başlıklar altında incelenmesi, daha sağlıklı bir değerlendirme sürecini sağlayacaktır. Bu sebeple mimari-sosyal yapı ilişkisi, ortaya çıkartılan mimari buluntuların fonksiyonları temel alınarak şu alt başlıklar altında değerlendirilecektir;

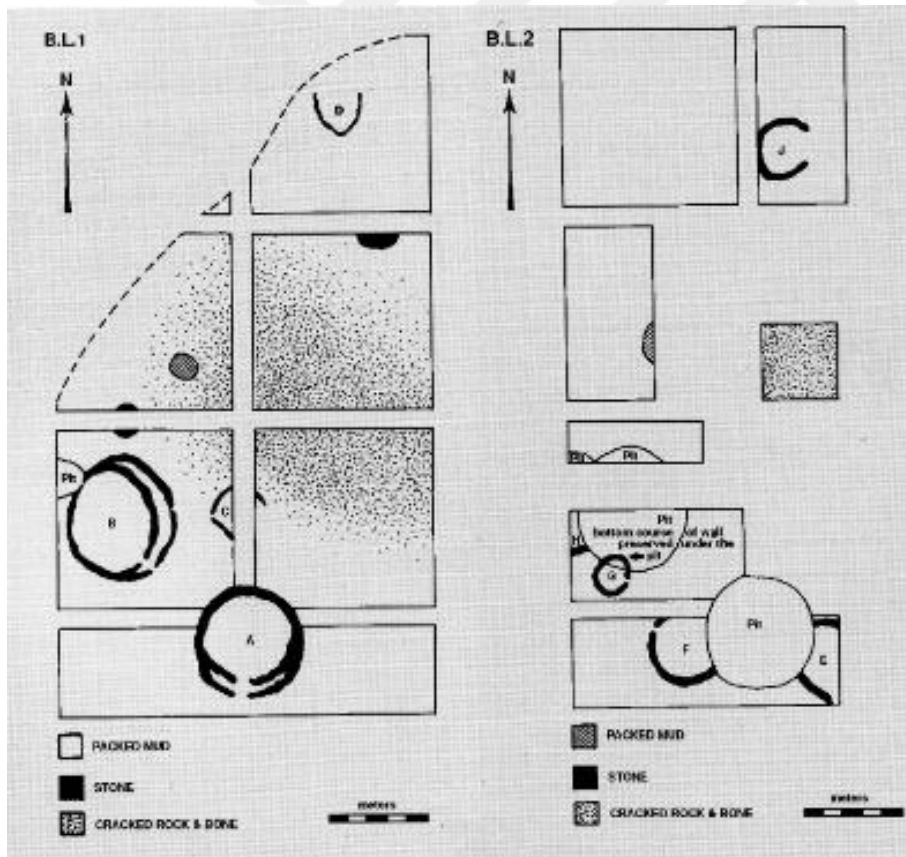
- 1- Konut Yapıları
- 2- Depo Yapıları
- 3- Kült Yapıları
- 4- Diğer Özel Fonksiyonlu Yapılar
- 5- Açık Alanlar

5.1. Konut Yapıları

Arkeolojik çalışmalar sonucunda tespit edilen bir buluntu yerinin, yerleşim olarak tanımlanması sürecindeki temel kıstaslardan birincisi konut yapıların varlığıdır. Özellikle yerleşim stratejilerinin gelişimi sürecinde, Epi-Paleolitik dönem öncesinde tamamen göçebe bir karakter sergileyen bir yaşam biçimi egemendir. Epi-Paleolitik dönemle birlikte yerleşim stratejileri bir değişime uğramış, insan toplulukları iklim koşullarının uygun olduğu yaz aylarında daha serin yüksek yaylara yerleşmişler ve hava sıcaklıklarının düşmesi sonucunda daha çetin iklim koşullarının olduğu kış aylarında ise daha alçak bölgelere, vadi boylarına doğru inmişlerdir. Bu tür bir yaşam stratejini daha önceki

örneklerden ayıran temel fark mevsimlik bir sürekli yerleşim stratejisinin benimsenmesidir. Mevsimlik olsa bile ilk kez bir süreklilikten bahsettiğimiz bu süreçte konut olarak tanımlanan mimari buluntuların açığa çıkartılması, konut ile sürekli yerleşim stratejileri arasındaki ilişkinin anlaşılması açısından önemlidir. Mevsimlik yerleşimlerden bir yıl boyunca yani iklimsel değişimlere bağlı bir değişim göstermeksizin aynı bölgede varlığını devam ettiren yerleşimlerin ortaya çıkışı Neolitik Çağ'ın temel karakteristiklerinin başında gelmektedir.

Neolitik Çağ'a tarihlenen, Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırları içerisindeki en erken sürekli yerleşimlerden biri olan Hallan Çemi'nin ilk üç yapı evresinde (muhtemelen IV. yapı evresi içinde durum benzer, ancak kazısı yapılamadığı için bilinmemektedir) topluluğun yerleşim düzeni yuvarlak biçimli, 15 m. çapındaki bir avlu ve bu avlu etrafındaki farklı yapılardan oluşmaktadır (Resim 5.1.)¹¹⁴.

Resim 5.1. Hallan Çemi yerleşiminin mimarisi

(Rosenberg, 2007, 2).

¹¹⁴ Rosenberg ve Redding 2000, 44. Starkovich ve Stiner, 2009, 46.

En üstteki yapı katına ait toplam dört taş yapı bilinmektedir. Bu yapılardan ikisi diğerlerine göre göreceli olarak daha küçük boyutludurlar. Bu yapıların inşasında kum taşı levhalar kullanılmıştır ve yapılar “U” ve “C” şeklinde planlara sahiplerdir¹¹⁵. Bu iki yapı Rosenberg tarafından konut olarak tanımlanmışlardır¹¹⁶.

İkinci yapı katına ait toplam beş yapı bilinmektedir. Ancak bunlardan dört tanesi kazılmıştır (Resim 5.2.). Duvarları beyaz alçı ile örülmüş çakıl taşlarından oluşmaktadır. Bu yapılardan üç tanesinin tabanları birbirlerine çok yakın bir biçimde konumlandırılmış kumtaşı levhalarla döşelidir. Diğer yapıda ise herhangi bir taban uygulamasına rastlanılamamıştır. Yapıların üç tanesi I. tabaka yapıları tarafından kesildiği için, planlarının tam bir yuvarlak mı yoksa “C” şeklinde bir plana mı sahip oldukları bilinmemektedir. Tabanı kumtaşı ile kaplı olan yapılardan bir tanesi diğerlerinden daha büyük boyutludur. 4m çapa sahip bu yapının ortasında küçük, sıvalı bir tekne tespit edilmiştir. Ancak saptanan yapıların hiçbirinin diğerlerine göre farklı bir işleve sahip olduğuna dair bir buluntu saptanamamıştır¹¹⁷.

Resim 5.2. Hallan Çemi yerleşiminden II. tabakaya ait taş döşeli yapı

(Rosenberg, 2007, 6).

¹¹⁵ Saptanan diğer iki yapı özel fonksiyonlu yapılar içerisinde daha sonraki bölümde değerlendirilecektir.

¹¹⁶ Rosenberg, 2007, 2. Rosenberg ve Redding, 2000, 44.

¹¹⁷ Rosenberg, 2007, 2. Rosenberg ve Redding, 2000, 46.

En alttaki üçüncü yapı katına ait üç adet yapı bilinmektedir. Her üç yapının inşasında beyaz alçı ile birleştirilmiş nehir taşları kullanılmıştır. Konut olarak tanımlanan bu yapıların hepsi “C” planlıdır ve tabanlarında herhangi bir düzenlemeye rastlanılmamıştır¹¹⁸.

Yukarıda bahsedildiği gibi yapılar merkezi bir alan etrafında konumlandırılmış durumdadırlar. Ancak birebir incelendiğinde bütün yapıların girişlerinin merkezi (kamusal) alandan farklı yönlere dönük olması dikkate değerdir. Rosenberg bu oluşumu mülkiyet kavramı ile birlikte değerlendirerek “özel ekonomik sahipliğin” ortaya çıkışına dikkat çeker. Böyle bir toplumsal yapı, avcı toplayıcı yaşam tarzının karakteristik özelliği olan karşılıklı paylaşım geleneğinin terkedilmesi açısından değerlendirildiğinde sosyal yapı için önemli bir değişiktir¹¹⁹.

Bu bağlamda Alan Barnad’ın “Simgesel Düşüncenin Doğuşu” adlı kitabında bahsettiği iki farklı karaktere sahip avcı-toplayıcı topluluk yapılarını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Eşitlikçi Avcı-Toplayıcılar olarak tanımlanan birinci yapı içerisinde elde edilen kazanımlar anında tüketilmektedir. Avcılık ya da toplayıcılık sonucu temin edilmiş kazanımlar depolanmanın aksine topluluk üyeleriyle paylaşılır¹²⁰. Bu tanımlamadan anlaşılacağı üzere elde edilen kazanımlar hemen tüketildikleri için bir birikimin oluşması imkânsızdır. Birikimin var olmadığı bir modelde sabit duran ya da büyüme eğilimli bir kazanç olmadığından dolayı eşitlikçi bir topluluk yapısı egemendir. Birikimci Avcı-Toplayıcılar olarak tanımlanan ikinci yapı da Barnard tarafından “iktisadi modernliğe” geçiş yapmış topluluklar olarak tanımlanmıştır. Bu model içerisinde elde edilen kazanımların hemen tüketilmesinin aksine saklanması sonucu bir yatırım ortaya çıkmaktadır¹²¹. Bu durumda sabit ya da büyüme eğilimli farklı birikimlerin oluşumu topluluk içerisinde en temel seviyede eşitsizliklerin oluşmasına olanak kılmaktadır.

Hallan Çemi yerleşiminde bulunan merkezi alanın etrafında konumlandırılmış konutların girişlerinin merkezi alandan farklı yönlere bakmaları, yerleşime dışarıdan gelebilecek saldırıları engellemeyi amaçlayan, korunma ihtiyacını çözümleyen bir strateji olarak da düşünülebilir. Ancak Rosenberg konutların giriş yönlerinin belirlenmesinde

¹¹⁸ Rosenberg, 2007, 2. Rosenberg ve Redding, 2000, 46.

¹¹⁹ Rosenberg ve Redding, 2000, 48.

¹²⁰ Barnard, A. (2014). *Simgesel Düşüncenin Doğuşu*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 139.

¹²¹ Barnard, 2014, 139.

korunma stratejisine uygun bir şekilde yerleşimin etrafını çevreleyen planlanmış bir düzenden bahsetmemektedir.

Bu çalışma içerisinde farklı bir bölümde değinileceği üzere Hallan Çemi’de konut olarak tanımlanan yapıların yanı sıra çapları çok daha küçük olan daire planlı depo yapıları saptanmıştır. Bu tür yapıların varlığı Hallan Çemi’yi yukarıda belirtilen “Birikimci Avcı-Toplayıcılar” modelinin içerisine sokmaktadır. Kanımızca büyüme eğilimli bir kazancın varlığı, eşitsizliğe ve Rosenberg’in varlığını vurguladığı mülkiyet kavramı ile birlikte gelişen “özel ekonomik sahipliğin” oluşumuna imkân sağlamaktadır. Bu tür bir oluşum topluluk içerisinde bireysellik, özel hayat ve özel ekonomik sahiplik gibi kavramların ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Evlerin giriş kısımları aslında yapıların en merkezi kısımları olarak da tanımlanabilir. Yaşamın büyük bir kısmı muhtemelen bu giriş kısımlarında, evlerin önlerinde geçmekteydi. Bu tür merkezi bir alanın her yapıda farklı yöne bakması özel yaşam ihtiyacının ve aile temelli ekonomik aktivitelerin Seramik Öncesi Neolitik Dönem yaşam tarzı içerisindeki varlığını göstermesi açısından önemlidir.

Batman bölgesi Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimleri içerisinde değerlendireceğimiz bir başka yerleşim olan Körtik Tepe, tümü Seramiksiz Neolitik Dönem’e tarihlendirilen toplam 6 mimari tabaka ile temsil edilmektedir. Bu 6 tabaka boyunca mimari özelliklerde herhangi bir gelişim ya da değişim yaşanmaması dikkat çekicidir. Sosyal yapıyı mimari üzerinden değerlendirmeye başlamadan önce söylenmesi gereken en önemli hususlardan biri de Körtik Tepe’nin hafiri tarafından sürekli bir yerleşim olarak tanımlanmasıdır¹²².

Genel mimari karakteristikler göz önünde bulundurulduğunda şu ana kadar yapılan kazılar sonucunda tespit edilen yapılar, toprak tabanlı olup duvarların inşasında bir veya birkaç sıra işlenmemiş taşlar kullanılmıştır. Duvarları oluşturan taşların arasında ezgi taşları ve havanların kullanılması dikkat çekicidir. Kullanılan ezgi taşlarındaki derin oyuklar, bunların artık gözden çıkartılmış örnekler olduklarını göstermektedir. Ancak

¹²² Özkaya, V., Çoşkun A. (2011). Körtik Tepe. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm,(Eds.), *The Neolithic in Turkey. New Excavations, New Research Vol. 1 The Tigris Basin*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, pp. 89-91.

hafirinin de ifade ettiği gibi bu tür oyukların bulunması, besin üretim sürecindeki yoğun çalışmayı göstermesi bakımından da dikkat çekici bir noktadır¹²³.

Körtik Tepe mimarisi hafiri tarafından 3 ayrı grup içerisinde değerlendirilmektedir. Ancak bu sınıflandırmada mimari plan şemasındaki değişikliklerden daha çok yapıların boyutlarındaki ve iç düzenlemelerindeki bazı farklı uygulamalar göz önünde bulundurulmuştur¹²⁴.

Birinci gruba giren yapıların çapları 2,3-3 m. arasında değişmektedir. Tabanları yarı yeraltına gömülmüş biçimdedir. Duvarların inşasında basit işlenmemiş taşlar kullanılmıştır (Resim 5.3.). Her ne kadar tespit edilen yapıların üst yapı öğeleri ile ilgili ipucu verebilecek buluntular yetersiz olsa da hafirine göre bahsedilen taş sıralarının üstünde güçlendirilmiş bir saz örgü sistemi kullanılmıştır. Bu gruba giren yapılar yukarıda belirtilen boyutları ile birkaç kişiden fazlasını barındıramaz niteliktedir. Dikkat çekici bir başka nokta ise bu gruba giren yapılar içerisinde herhangi bir farklılaşma saptanmamıştır (Resim 5.4.). Bu nedenle yapılar arasında herhangi bir sosyal stratigrafiden bahsedilemez¹²⁵. Bu gruba ait toplam 86 yapı saptanmıştır.

Resim 5.3. Körtik Tepe yerleşiminden oval mimari

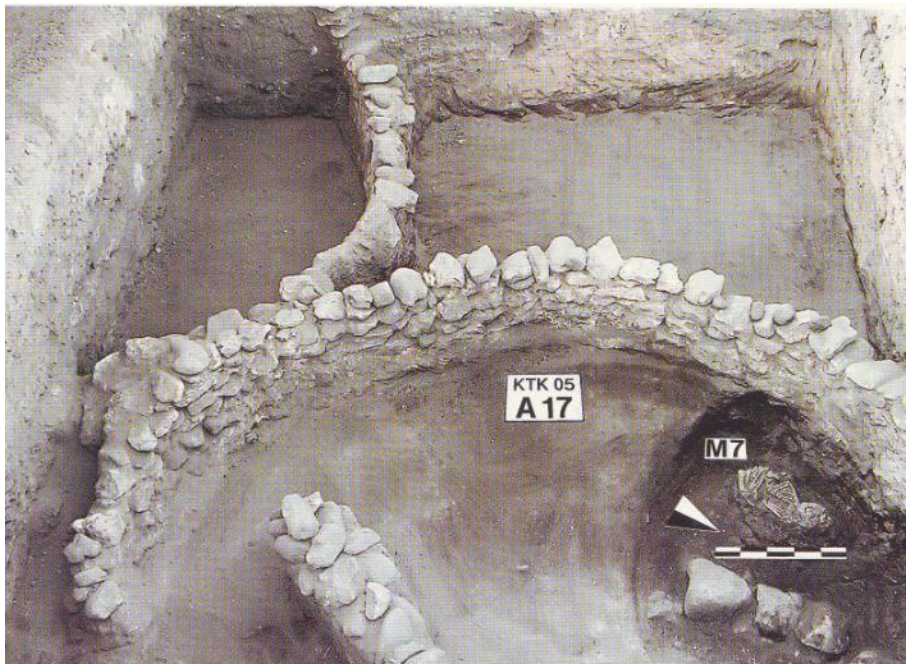
(Özkaya, Sarı, 2007, 16).

¹²³ Özkaya, Çoşkun, 2011, 90.

¹²⁴ Özkaya, Çoşkun, 2011, 91.

¹²⁵ Özkaya, Çoşkun, 2011, 91.

Körtik Tepe mimarisi kapsamında kazı ekibi tarafından buluntular ışığında yapılan sınıflandırma içerisinde birinci grup olarak tanımlanan konut yapıları, yerleşim stratejisinin bir yıl boyunca aynı alanda ikamet edilmesine dayanan bir sistem içerisinde varlığı mutlak suretle beklenen bir mimari tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Hallan Çemi örneği ile benzer bir şekilde, saptanan konut yapılarının yanı sıra farklı bir bölüm içerisinde değerlendireceğimiz daha küçük boyutlu ve depolama ile ilişkilendirilen yapıların Körtik Tepe’de de var olması, buradaki yerleşimcileri Birikimci Avcı-Toplayıcılar olarak tanımlamamıza olanak sağlamaktadır.

Resim 5.4. Körtik Tepe’de tabanı mezar olarak kullanılmış oval mimari

(Özkaya, Sarı, 2007, 16).

Sosyal yapı açısından değerlendirildiğinde Hallan Çemi ile benzer bir şekilde Birikimci Avcı-Toplayıcılar modelinin içerisine dâhil edebileceğimiz Körtik Tepe yerleşiminde büyüme eğilimli bir kazancın varlığı, depolanan malzemenin paylaşımında belirli eşitsizliklerin bulunma olasılığını güçlendirmektedir.

Güneydoğu Anadolu bölgesinde, özellikle Seramik Öncesi Neolitik Dönem’in mimari değişim ve gelişimlerini en iyi bir biçimde izleyebileceğimiz yerleşim olan Çayönü Tepesi, Diyarbakır sınırları içerisinde, 2-3 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. İçerisinde 25

yapı katı barındıran yerleşim Seramik Öncesi Neolitik Dönem boyunca yaklaşık olarak 1500 yıllık bir iskân görmüştür¹²⁶.

Yerleşimin konut mimarisi özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, belli dönemler boyunca kullanılan ve daha sonra değişim geçiren farklı plan tipleri karşımıza çıkmaktadır. Boyutları 20-60 m² arasında değişen bu örneklerin her birinin muhtemelen çekirdek bir ailenin iskânı için kullanıldıkları düşünülmektedir. Yerleşimdeki mimari gelişim alttaki sıralama ile gösterilmektedir¹²⁷;

1. Çukur Barınaklar	PPNA
2. Izgara Planlı Yapılar	PPNA ve Erken PPNB
3. Kanallı Yapılar	Erken PPNB
4. Taş Döşeli Yapılar	Orta PPNB
5. Hücre Planlı Yapılar	Geç PPNB
6. Geniş Odalı Yapılar	PPNC

Çayönü yerleşiminin en erken mimari evresi olan Çukur Barınaklar evresinde yuvarlak planlı, çukur tabanlı, üst kısımları dal örgüsü biçiminde inşa edilmiş ve bu örgü sisteminin kil ile sıvandığı yapılar ile karşılaşmıştır. Saptanan RA yapısının tabanı kırmızı aşı boyası ile boyanmıştır (Resim 5.5.)¹²⁸.

¹²⁶ Hole, F. (2000). Is size important? Function and Hierarchy in Neolithic Settlements. Ian Kujit (Ed.), *Life in Neolithic Farming Communities: Social Organization, Identity and Differentiation*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, pp.199. Erim-Özdoğan, A. (2011). Çayönü. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (Eds.), *The Neolithic in Turkey*. Vol. 1. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. pp. 186.

¹²⁷ Hole, 2000, 199. Erim-Özdoğan, A. (2007). Çayönü. M. Özdoğan, N. Başgelen (Editörler). *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. s. 63. Erim-Özdoğan, 2011, 192.

¹²⁸ Erim-Özdoğan, 2007, 64.

Resim 5.5. Çayönü yerleşiminden RA Çukur Barınak Yapısı

(Erim-Özdoğan, 2007, 57.).

Bir sonraki mimari evre olan Izgara Planlı Yapılar evresinde ızgara şeklinde oluşturulmuş bir düzen üzerinde oluşturulan taban düzlemi ve bu düzlemin üzerinde bir önceki mimari evre ile benzer bir şekilde dal örgü sistemi ile yükseltilmiş bir mimari tarz ile karşılaşmıştır. Bir önceki evrenin aksine konutların tabanları yüzey düzlemi seviyesinde hatta bazı örneklerde biraz daha üzerindedir (Resim 5.6.)¹²⁹.

Resim 5.6. Çayönü yerleşimi, Izgara Planlı Yapılar

(Erim-Özdoğan, 2007, 58.).

¹²⁹ Erim-Özdoğan, 2007, 66.

Izgara Planlı Yapılar evresinde mimari kapsamda meydana gelen en önemli değişiklik farklı ihtiyaçları gidermek üzere yapıların iç kısımlarında farklı bölümler oluşturulmasıdır. Dörtgen planlı bu yapılar 3 farklı bölümde oluşmaktadır. Bazı yapılar içerisinde ocaklar tespit edilmiştir. Çayönü yerleşiminde ocakların kapalı mekânlara taşınması ilk kez bu evrede karşımıza çıkmaktadır¹³⁰.

Yapıların tabanları altındaki ızgaraların taşıyıcı bir unsur olarak tanımlanmaları güçtür. Yapıların içerisinde saptanan bazı dikme yuvaları ve merkez noktalarda tespit edilmiş dikme altlıkları, yapıların ahşap dikmeler ile desteklendiklerinin açık göstergeleridir¹³¹.

Izgara Planlı yapılar evresinde mimari örneklerin bilinçli bir şekilde bölümlere ayrılması dikkat çekici bir unsurdur. Saptanan buluntular ışığında bu yapılar kazı ekibi tarafından “ev içi atölyeler” olarak tanımlanmışlardır. Bir önceki yapı evresinde çakmaktaşı yontma alanları ve küçük ateş yerleri hep merkezi açık alanlardan bilinmektedir¹³². Ancak bu evrede bu tür buluntuların ortak merkezi alandan, yapıların içlerindeki bazı bölümlere taşınması, kanımızca en temel seviyede özel mülkiyet kavramının oluşmaya başladığının açık göstergesidir. Yavaş yavaş grup bilinci içerisinde bireysellik kırıntılarını görmekteyiz.

Kanallı Yapılar evresinde bir önceki evrede bahsettiğimiz kapalı mekanlar içerisinde gerçekleştirilen üretim aktivitesi daha kompleks bir yapı içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Bu evrede yerleşimin batı kesiminde farklı uzmanlık alanlarında uzmanlaşmış atölyeler saptanmıştır. Atölyeler içerisinde boncuklar, kemik bızlar, iğneler, spatulalar, ip delikli aletler, çakmaktaşı ve obsidyen den üretilmiş kazıcı ve delici aletler tespit edilmiştir¹³³.

Bir önceki evrede ilk izlerini saptadığımız bireysellik ve özel mülkiyet kavramlarının bu noktada çok daha geliştiğini, farklı uzmanlık alanlarına dayalı farklı atölyelerin ortaya çıktığını görmekteyiz. Sosyal yapı içerisinde değerlendirildiğinde bu durum topluluk yapısının eşitlikçi avcı-toplayıcı yapının çok daha ötesindeki bir aşamaya

¹³⁰ Erim-Özdoğan, 2007, 66.

¹³¹ Erim-Özdoğan, 2007, 66.

¹³² Erim-Özdoğan, 2007, 68.

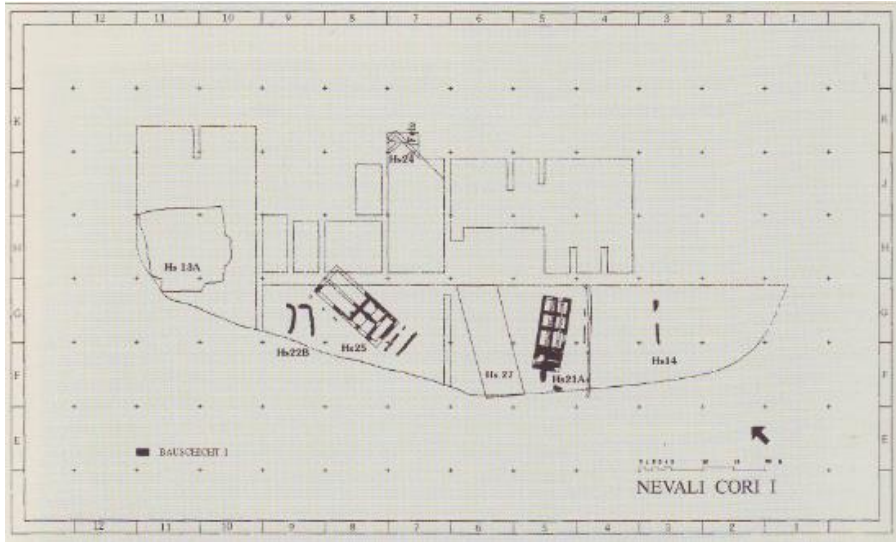
¹³³ Erim-Özdoğan, 2007, 70.

eriştiğinin açık göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Farklı atölyelerin saptanması farklı uzmanlık alanlarının oluştuğunu bu da topluluk içerisinde farklı zanaatkârlık kollarının geliştiğini ortaya koymaktadır¹³⁴.

Taş döşeli yapılar evresinde yapılar yüzey seviyesinin üzerine inşa edilmişlerdir. Yapı içerisindeki üç mekân birbirleri arasında geçişlerin sağlandığı duvarlarla ayrılmışlardır. Yapıların girişleri genellikle yapıların kısa ekseninde bulunmaktadır. Duvarların iç ve dış yüzeyleri payelerle desteklenmiştir¹³⁵.

Hücre Planlı Yapılar evresinde yapılar artık iki katlı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sekiz bölümlü bodrum katının üstü yaşam alanı olarak kullanılmıştır. Depo işlevli ya da mezarlık olarak kullanılan bodrumlara üst kattan bir kapak aracılığıyla inildikleri düşünülmektedir. Düz dam şeklindeki yapıların üst kısımlarına yapıların dış kısımlarından taş merdivenlerle çıkış sağlanmaktadır¹³⁶.

Çayönü yerleşiminin Seramik Öncesi Neolitik Dönem' e tarihlendirilen son evresi olan Geniş Odalı Yapılar evresinde ise asıl iskânın yerleşimin doğu kesimine dağıldığını görmekteyiz¹³⁷.

Resim 5.7. Nevalı Çori I. tabaka mimarisi

(Hauptmann, 2007, 118).

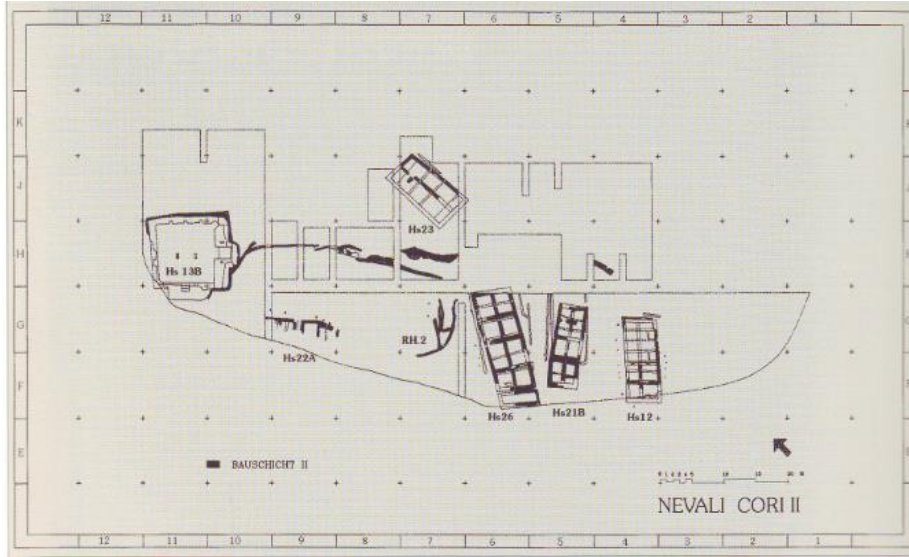
¹³⁴ Erim-Özdoğan, 2007, 73.

¹³⁵ Erim-Özdoğan, 2007, 73.

¹³⁶ Erim-Özdoğan, 2007, 73.

¹³⁷ Erim-Özdoğan, 2007, 73.

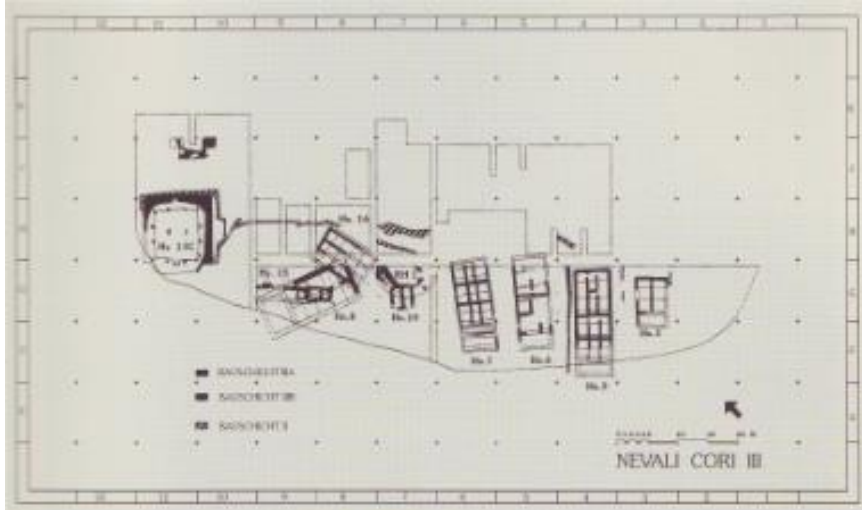
Urfa sınırları içerisinde yer alan Nevali Çori yerleşmesinde dikdörtgen planlı, düzenli iç bölmelere sahip ve birbirlerinden ayrı olarak konumlandırılmış, konut mimarisi içerisinde değerlendirebileceğimiz toplam 29 adet yapı örneği karşımıza çıkmaktadır (Resim 5.7, 5.8, 5.9, 5.10.). Yapıların kireç taşından örülmüş, 30-60 cm. arasında değişen duvarlar, kalın bir çamur tabakası ile kaplanmıştır. Ortalama 12 m uzunluğunda ve 5 m genişliğinde olan yapıların girişleri güneydoğu ve güneybatı yönlerinde olan yapılar birinci ve dördüncü tabakalar boyunca Çayönü yerleşmesindeki örneklerle benzer bir şekilde birbirlerinin üzerine gelecek bir planlama göstermişler ve yapıların tümü kuzey, kuzeybatı, güney, güneydoğu doğrultusunda inşa edilmişlerdir¹³⁸.

Resim 5.8. Nevali Çori II. tabaka mimarisi

(Hauptmann, 2007, 118).

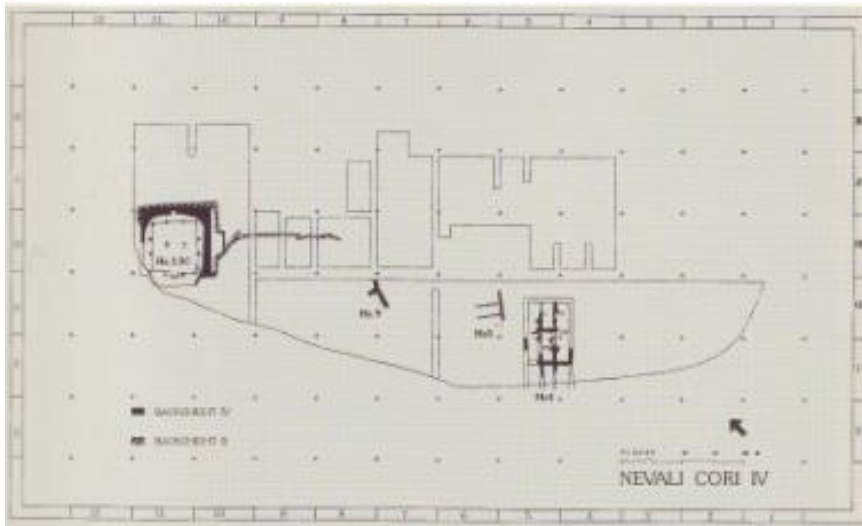
¹³⁸ Hauptman, 2007, 136-137.

Resim 5.9. Nevalı Çori yerleşimi II. tabaka mimarisi

(Hauptmann, 2007, 119).

Urfa sınırları içerisindeki bir başka Seramik Öncesi Neolitik Dönem ve Seramikli Neolitik Dönem yerleşmesi olan Akarçay Tepe'nin Seramik Öncesi Neolitik Dönem'e ait tabakalarında ızgara planlı yapılar, tek mekânlı yapılar ve çok mekânlı hücre planlı yapılarla karşılaşmıştır. Bazı örneklerin inşasında tümüyle taş, inşa malzemesi olarak kullanılırken bazı örneklerde taş temel üzerine inşa edilen duvarlarda kerpiç ana malzeme olarak kullanılmıştır ¹³⁹.

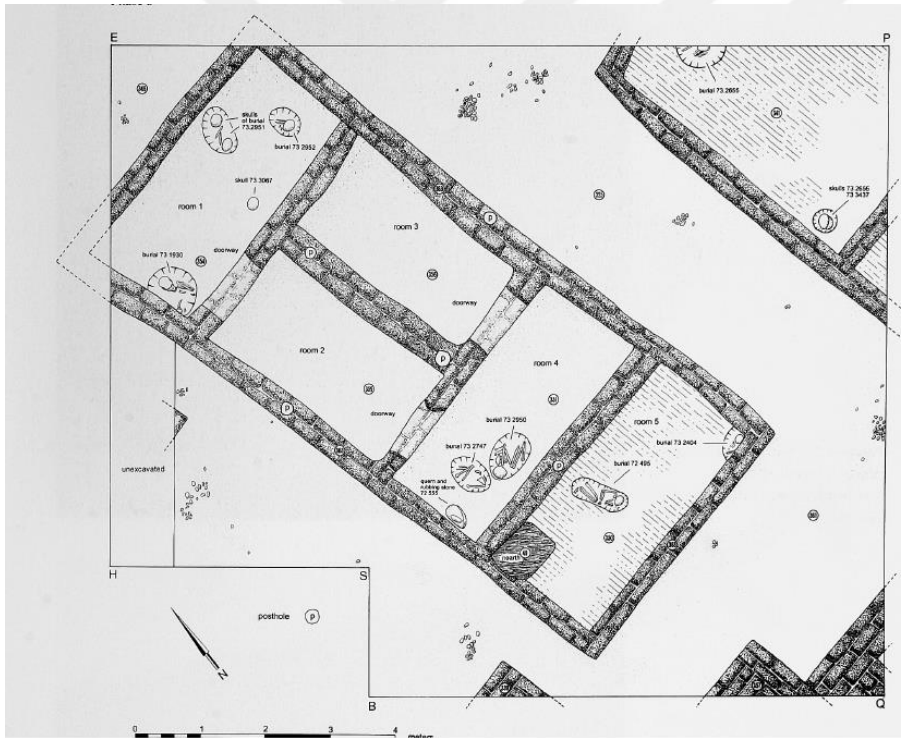

Resim 5.10. Nevalı Çori yerleşimi IV. tabaka mimarisi

(Hauptmann, 2007, 119).

¹³⁹Özbaşaran, M., Molist, M. (2007). Akarçay Tepe M. Özdoğan ve N. Başgelen (Editörler) *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 179-187.

Merkezi Bereketli Hilal Bölgesi olarak tanımladığımız alan içerisinde ülkemizin Güneydoğu Anadolu bölgesi ile sınır komşusu olan Kuzey Suriye önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi birçok Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşmesine ev sahipliği yapmaktadır. Bahsedilen yerleşimlerden biri olan Abu Hureyra’da Seramik Öncesi Neolitik Dönem tabakaları birbirlerine çok yakın bir şekilde konumlandırılmış olan dikdörtgen planlı (Resim 5.11.), bazen “L” şeklinde uzantıları bulunan yapılarla karşılaşmıştır. Küçük avluların bulunduğu mimari plan içerisinde yapılar birbirlerinden dar sokaklar ile ayrılmaktadır. Yapıların bazıları zaman içerisinde, çeşitli yenileme evreleri görerek kullanımlarına devam edilse de bazı yapılar sadece tek kullanım evresi içermektedir. 4 ya da 5 odası bulunan yapılarda merkezi odanın boyutları 20-25 m² arasında değişirken yan odalar 4-8 m² boyutlarındadır. Büyük merkezi odaların ortasında genellikle ısınma ve pişirme amaçlı kullanılan ocaklar saptanmıştır¹⁴⁰.

Resim 5.11. Abu Hureyra yerleşimi Neolitik Dönem yapısı

(Moore, Hillman, Legge, 2000, 233).

Kuzey Suriye sınırları içerisinde, Seramik Öncesi Neolitik Dönem’e ait kültür dolguları saptanmış yerleşimlerden biri olan Mureybet’in Ib ve II. tabakalarında (M.Ö. 10.000- 9.500), oval ya da daire biçimli yarı yeraltına gömülü, tabanları kırmızı kil kaplı

¹⁴⁰ Akkermans ve Schwartz, 2006, 61-62.

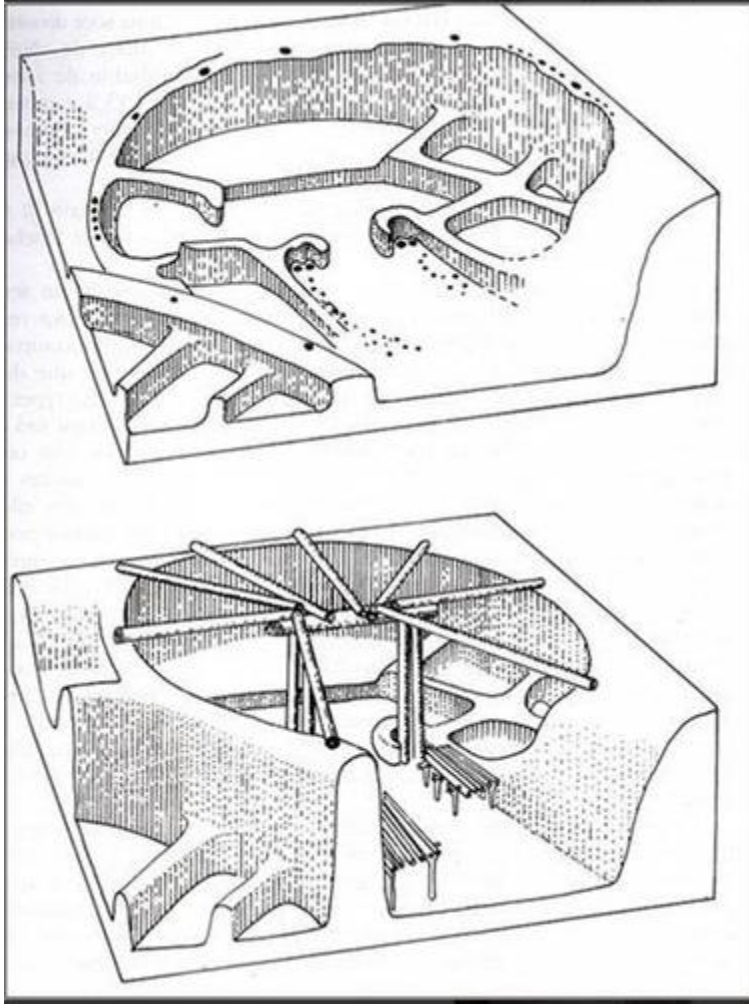
olan, boyutları 2-7 m arasında değişen yapılara rastlanılmıştır. Yapıların içerisinde ocaklar saptanamamıştır. Ancak avlularda etrafları taş ve kerpiç ile sınırlandırılmış dairesel ocak yerleri saptanmıştır¹⁴¹.

Yerleşimin III. tabakasında sıkışık bir plan şeması veren bir mimari ile karşılaşmaktadır. Yuvarlak planlı yapıların iç kısımları küçük boyutlu mekânlara bölünmüştür. Bu tür bir uygulamaya ait saptanan en iyi örnek Yapı XLVII'dir (Resim 5. 12). 6 metrelik çapa sahip olan bu yapıda girişin hemen karşısında “uyuma platformu” olarak tanımlanan bir düzenleme ile karşılaşmaktayız. Bu düzenlemenin hemen solunda saptanan üç küçük bölümden bir tanesinin ocak olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Yapının tabanı düzdür. Ahşap dikey direklerle desteklenen yatay direklerin üzerinde basit düz bir çatı düzenlemesi oluşturulmuştur. Konut olarak tanımlanan yapıların iç kısımlarının farklı fonksiyonlara sahip bölümlere ayrılması, Çayönü yerleşiminde ızgara planlı yapılar evresinde bahsettiğimiz ve kazı ekibi tarafından “ev içi atölyeler” olarak tanımlanan, üretimi sürecinin konutların içerisine dahil olduğu bir üretim süreci ile kanımızca benzerlik göstermektedir. Bu yapıya benzer daha küçük boyutlu iki yapıda¹⁴² saptanan duvar boyaları, Yakınoğlu'da şu ana kadar bilinen en eski örnekler olması açısından dikkat çekicidir. Beyazımsı alçı üzerine siyah ve beyaz tonlarda çizgi dizileri ve şevron motifleri işlenmiştir. Bahsedilen yapılardan bir tanesi içerisinde tespit edilen insan kafatası ve uzun kemikler ve yapının dışarısında bir çukurda tespit edilen tamamlanmamış insan kemikleri dikkat çekicidir¹⁴³. Bahsedilen buluntular Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde yaygın olarak görülen konutların tabanları altına açılan çukurlara gömülen bireylerden oluşan intramural gömü geleneğinin bir başka örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁴¹ Akkermans ve Schwartz, 2006, 50.

¹⁴² Metin de bu diğer iki yapının adları belirtilmemiştir.

¹⁴³ Akkermans ve Schwartz, 2006, 50-52.

Resim 5.12. Mureybet yerleşimi XLVII no'lu yapı

(Cauvin, 2000, 42).

III. tabakanın sonunda yuvarlak planlı yapılardan kademeli bir şekilde dikdörtgen planlı yapılara bir geçiş ile karşılaşmaktayız. Dikdörtgen planlı bu yapılar birden fazla odaya sahiplerdir. Yapıların duvarlarının inşasında iyice aşınmış el değirmenleri ve yumuşak kireç taşları kullanılmıştır. Bu yapılardan bir tanesinin içerisinde tespit edilen büyük bir hayvana ait çene kemiği ve bir başka yapıda saptanan vahşi sığır boynuzlar, yapıların fonksiyonlarının belirlenmesi hususunda önemlidirler¹⁴⁴. Bu tür buluntular yapının ikamet amaçlı kullanımının yanı sıra bazı ritüel faaliyetleri için kullanıldığını da akla getirmektedir.

Mureybet'in Seramik Öncesi Neolitik Dönem'e ait son tabakası olan IV. tabakasında (M.Ö. 8700) tamamen dikdörtgen planlı, çok odalı ve tabanları altında

¹⁴⁴ Akkermans ve Schwartz, 2006, 52

intramural gömüler bulunan yapılar ile karşılaşmaktayız. Bazı ayrılmış kafatasları yapıların tabanları üzerinde bulunmuştur¹⁴⁵.

Kuzey Suriye bölgesindeki bir başka Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşmesi olan Jerf el-Ahmar iki tepeden oluşmaktadır (Doğu ve Batı). İlk iskân gören doğu yerleşmesinde yuvarlak planlı yapılar ve kenarları yuvarlatılmış dikdörtgen planlı yapılar saptanmıştır. Batıdaki yerleşim, doğudaki yerleşimden bir müddet sonra iskan görmeye başlasa da her iki tepecik için verilen zaman aralığı Seramik Öncesi Neolitik Dönem A dan Seramik Öncesi Neolitik Dönem B ye geçiş evresidir¹⁴⁶.

Aynı bölge sınırları içerisinde Seramik Öncesi Neolitik Döneme tarihlenen Dja'de yerleşiminde küçük boyutlu kil tabanları bulunan dikdörtgen planlı yapılar saptanmıştır. Ayrıca yuvarlak planlı yarı yeraltına gömülü bir yapının duvarları kil ile sıvanmıştır. Yapının iç kısmında duvarları destekleyen üç adet payanda tespit edilmiştir¹⁴⁷.

Kuzey Suriye yerleşimlerinden Tell Halula'da tespit edilen konutlar birbirlerine paralel olarak, aralarında 1 m boşluk bırakılacak şekilde inşa edilmişlerdir. Konutlar kuzey-güney doğrultusunda konumlanmışlardır. Bütün konutlar dikdörtgen planlıdır ve girişleri doğu yönündedir. Bir büyük merkezi oda ve iki küçük depolama amaçlı kullanılan odadan oluşan bir iç düzenleme konutlarda hâkimdir. Merkezi odanın ortasında bir adet büyük ocak bulunmaktadır. Tabanlar ve kerpiç duvarlar alçılıdır¹⁴⁸. Alçılı tabanlarda siyah ve kırmızı renkte aşî boyası izleriyle karşılaşmıştır. MÖ. sekizinci binyılın sonuna tarihlendirilen konut yapılarından bir tanesinin tabanında kırmızı aşî boyası kullanılarak çizilmiş kadın figürleri saptanmıştır¹⁴⁹.

Merkezi Bereketli Hilal olarak tanımladığımız bölgenin üç ana bölümünden birini oluşturan Kuzey Irak'ın sınırları içerisindeki Nemrik 9'yerleşiminde Seramik Öncesi Neolitik Dönem'e tarihlendirilen 3 ana mimari evre saptanmıştır. En erken evre de kısmen yeraltına gömülü 5-6 m. çaplarında, dairesel planlı yapılar (Resim 5.13.) ile

¹⁴⁵ Akkermans ve Schwartz, 2006, 52

¹⁴⁶ Stordeur, D. (2000). New Discoveries and Architecture and Symbolism at Jerf-el Ahmar Syria (1997-1999). *Neo-Lithics* 1/00, 1.

¹⁴⁷ Coqueugnot, 1998, 111.

¹⁴⁸ Kuijt, Guerrero, Molist, Anfruns, 2011, 507.

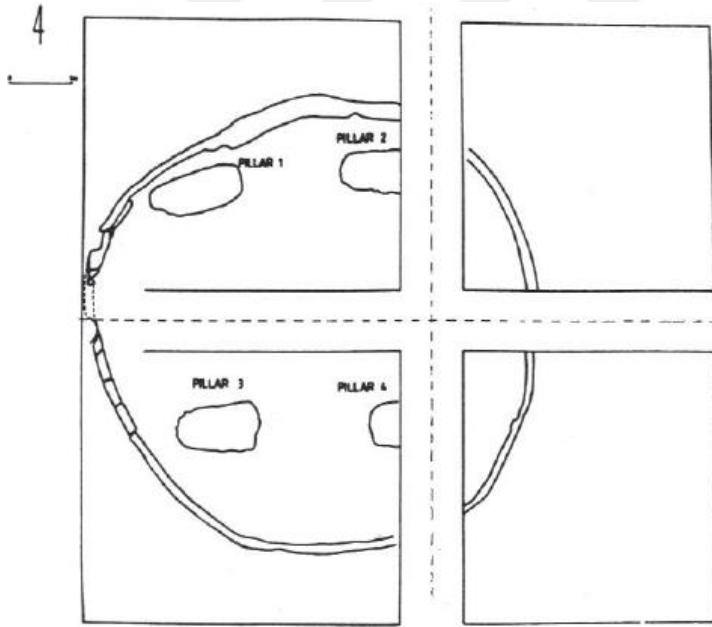
¹⁴⁹ Akkermans ve Schwartz, 2003, 63.

karşılaşmıştır. Tauf tekniğinde inşa edilmiş olan yapıların tabanlarında intramural gömülere rastlanılmıştır¹⁵⁰.

Yerleşimin orta evresinde yine daire planlı 6-8 m. çapında dairesel planlı, kil ile sıvanmış duvarları puro şeklinde (cigar shaped) tuğlalardan inşa edilmiş, çatıyı destekleyen ahşap sütunları bulunan yapılarla karşılaşmaktayız. Yapıların içerisinde banklar ve etrafları düz taşlarla çevrilmiş çukurlara rastlanılmıştır. Ayrıca yapıların tabanları altına gömülü intramural mezarlar saptanmıştır¹⁵¹.

En yeni evredeki yapılar şekil ve boyut açısından değerlendirildiğinde önceki evrelerden farklı değildir. Ancak ilk farklılık bu yapılarda çatıyı destekleyen ahşap sütunların yerine pise tekniğinde yapılmış sütunlar görülmektedir. Yapıların duvarlarının inşasında yine puro biçimli tuğlalar kullanılmıştır¹⁵².

Bu evredeki bir diğer yenilik ise kenarları yuvarlatılmış dikdörtgen planlı yapıların ilk kez ortaya çıkmasıdır. Yapıların duvarları pise tekniğinde inşa edilmiştir¹⁵³.

Resim 5.13. Nemrik 9 yerleşimi oval planlı mimari

(Kozłowski, 1989, 25).

¹⁵⁰ Kozłowski, 1989, 26.

¹⁵¹ Kozłowski, 1989, 26.

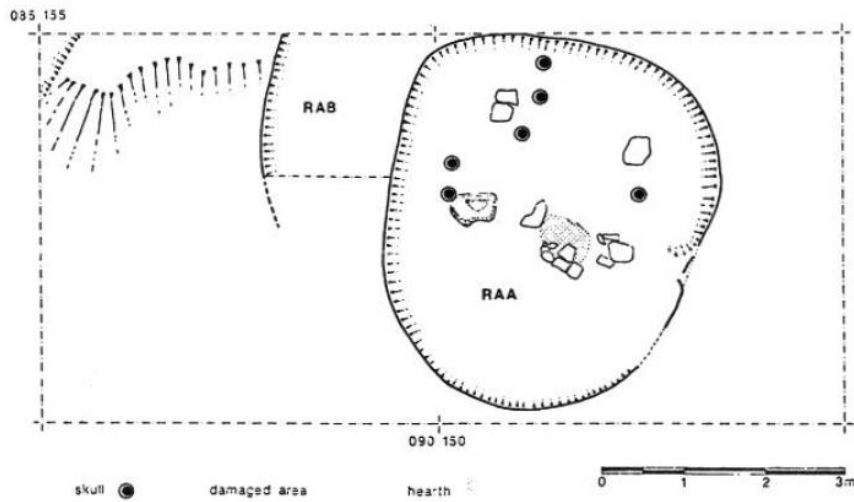
¹⁵² Kozłowski, 1989, 27.

¹⁵³ Kozłowski, 1989, 27.

Kuzey Irak' ta ki Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimi olan Qermez Dere'de mimari buluntular son derece kısıtlıdır. Yerleşimin merkezinde havanlar ve belirli taş yığınlarına rastlanılmıştır. Havanlara ve havanlarla ilgili bir tabana rastlanılsa da bu buluntularla ilişkili bir yapıya rastlanılmamıştır¹⁵⁴.

Qermez Dere'de birbirleri üzerine inşa edilmiş RAA ve RAB (Resim 5.14.) olarak adlandırılan yarı yeraltına gömülü iki yapı ile karşılaşmıştır. Yapıların planları dikdörtgen ve daire arası bir formdadır. Daha geç olan RAA yapısı RAB yapısının üzerine inşa edilmiştir. Duvarlarında ve dikey kesitlerinde alçı izleri bulunan yapılardan RAA yapısının merkezinde bir ocak saptanmıştır¹⁵⁵.

RAA yapısının terkedilmesinden sonraki evrede yapının kuzeybatı köşesinde 6 adet insan kafatası saptanmıştır. Ayrıca yapının güney bölümünde dik olarak yerleştirilmiş bir levha taş bulunmuştur. Levha taşın temeli küçük taşlarla desteklenmiştir¹⁵⁶.

Resim 5.14. Qermez Dere yerleşimi RAA ve RAB yapıları

(Betts, Baird, Watkins, 1989: 20).

Yukarıdaki örnekler ışığında Merkezi Bereketli Hilal bölgesi kapsamı içerisinde, Seramik Öncesi Neolitik Dönem'e tarihlendirilen yerleşimlerin konut mimarisi incelendiğinde kanımızca konut olarak tanımların yapıların varlıkları ve niteliklerindeki

¹⁵⁴ Betts, Baird, Watkins, 1989, 19.

¹⁵⁵ Betts, Baird, Watkins, 1989, 19-20.

¹⁵⁶ Betts, Baird, Watkins, 1989, 20-21.

değişimler önemli iki nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Epi-Paleolitik dönemde ilk örneklerini gördüğümüz ve Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde varlıklarının devam ettiği konut yapıları, mevsimlik ve sürekli yerleşimlerin, yerleşim olarak tanımlanmalarındaki temel kıstası oluştururlar. Açığa çıkartılan bu konutlar, artık insan topluluklarının yerleşim stratejilerinin Paleolitik Çağ'ların göçebe yaşam stratejisini benimsemiş avcı-toplayıcı insan topluluklarının yaşam biçimlerinin çok daha ötesinde olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Resim 5.15. Konut olarak tanımlanan yapıların niteliklerindeki değişimler

Konut olarak tanımlanan yapıların niteliklerindeki değişimlerde dikkat çekicidir. Örneğin Hallan Çemi, Körtik Tepe ve Çayönü'nün en erken evresinde ortaya çıkartılan konut yapıları yuvarlak planlı, çukur barınak biçiminde inşa edilmiş yapılardır. Çayönü'nün daha sonraki evrelerine baktığımızda yapıların içerisinde belirli fonksiyon temelli ayrımların oluşturduğu farklı bölümlerin var olduğunu görmekteyiz. Mureybet'in ünlü XLVII no'lu yapısı benzer bir başka örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapıların tek bir merkezi mekândan, farklı fonksiyonlara sahip, farklı bölümlere ayrılması sosyal yaşamın, üretim stratejilerinin değişimini ve çeşitlenmesini açıkça ortaya koymaktadır. Üretim stratejilerindeki değişim ve çeşitlenmenin bir başka kaçınılmaz sonucu ise zaman içerisinde daire planlı yapılardan, iç bölümlenmelerin daha etkin bir şekilde gerçekleştirilebileceği dikdörtgen planlı yapılara geçiştir (Resim 5.15). Bu tür bir geçiş artık farklı kollara ayrılan üretimin yaşam biçimi içerisinde ne kadar büyük bir önem noktası oluşturduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

5.2. Depo Yapıları

Açıığa çıkartılan bir buluntu yerinin yerleşim olarak tanımlanmasındaki ana unsurun konut olduğu hususu yukarıda belirtilmiştir. Yerleşim stratejilerinin belirlenmesinde, özellikler mevsimsel değişiklikler göz önünde bulundurulmayarak bir yıl boyunca aynı konum içerisinde varlıklarını devam ettiren yerleşimleri sürekli yerleşimler olarak

tanımlayabiliriz. Bu tür bir karaktere sahip yerleşimlerde özellikle çetin kış şartları süresince yerleşimin devamlılığı için besin depolama ile ilgili yapıların varlığı zorunlu bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimleri incelendiğinde bazı yerleşimlerde konut yapıları içerisindeki bazı bölümler depo olarak kullanılırken, konut yapılarından ayrı olarak, depo olarak tanımlanabilecek yapılarda karşımıza çıkmaktadır.

Konut yapıları ve diğer özel fonksiyonlu yapıların yanında, Hallan Çemi’de bazı platformlara rastlanmıştır. Bu platformların yükseklikleri 40 cm. dir ve boyutları 1-2 m. arasında değişmektedir. Fonksiyonları tam olarak saptanamasa da, bir yıl boyunca sürekli iskân gören bir yerleşim olmasından dolayı, saptanan bu platformların siloların temelleri olabileceği düşünülmektedir¹⁵⁷.

Siloların varlığı sürekli bir yerleşim için şaşırtıcı bir unsur değildir. Bu sayede soğuk ve zor koşulların ortaya çıktığı kış mevsiminde Hallan Çemi sakinleri bulundukları yerden göç etmeye gerek kalmadan bölgedeki varlıklarını devam ettirebilmekteydiler.

Hallan Çemi yerleşiminde silo şeklinde adlandırılan mimari öğelerin varoluşu kanımızca Hallan Çemi sakinlerini Alan Barnad’ın Birikimci Avcı-Toplayıcılar içerisine dâhil etmemize olanak sağlayacaktır. Elde edilen ürünlerin hemen tüketilmesinin aksine saklanması sonucu ortaya çıkan yatırım, elde edilen bu kazancın paylaşılmasında topluluk yapısı içerisindeki eşitlikçi düzenin yok olmasına sebep olacaktır. Topluluk içerisindeki baskın bireylerin elde edilen kazanımdan daha yüksek oranda pay elde etmeleri kaçınılmaz bir unsurdur.

Körtik Tepe yerleşiminde silo olarak tanımlanan yapıların boyutları konut olarak adlandırılan yapılara göre çok daha küçüktür. Boyutları 1.1-2.1 m. arasında değişen bu yapılar daha geç evre yapıları tarafından zarar görmüşlerdir. Bu yapıların tabanları çakıl taşı döşelidir. Yapılar ilk grup örnekleri ile benzerlik gösterebilir de yukarıda belirtilen taban düzenlemeleri ve boyutları bakımından ilk gruptan ayrılırlar. Bu tür yapılar, bu küçük boyutlarından dolayı depolama amaçlı kullanılan yapılar olarak tanımlanmışlardır (Resim 5.16.). Hem benzer depolama amaçlı kullanıldığı düşünülen yapıların Hallan Çemi’den bilinmesi hem de yapıların içerlerinde saptanan bitki kalıntıları bu tür bir

¹⁵⁷ Rosenberg ve Redding, 2000, 47.

fonksiyon yüklemesini destekler niteliktedir. Hallan Çemi ile bu noktadaki bir başka benzerlik ise avcı toplayıcı besin stratejisini sürdüren sürekli yerleşik hayata geçmiş besin depolayan bir toplumun buradaki varlığıdır¹⁵⁸.

Resim 5.16. Körtik Tepe yerleşimi taş döşeli dairesel platform

(Özkaya, Sarı, 2007, 17).

Stordeur, Jerf el-Ahmar yerleşiminin son evrelerine ait bazı kamu yapılarından bahsetmektedir. Doğu tepesiğindeki yerleşimin I. tabakasında yuvarlak ve köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen planlı, bazıları tek bazıları çok hücreli yapılar ile karşılaşmıştır. Bu yapılara ek olarak yuvarlak planlı, yarı yer altına gömülü, iç kısmı hücelere bölünmüş, bankları bulunan bir yapı saptanmıştır. Yapı plan açısından değerlendirildiğinde Mureybet'teki XLVII nolu ev ile karşılaştırılabilir. Jerf el-Ahmar örneğinde de sağlam

¹⁵⁸ Özkaya, Çoşkun, 2011, 91.

ahşap sütunlar çatıyı desteklemektedir. Yapının tabanında bulunan bir delik içerisinde saptanan iki kafatasından dolayı ve ayrıca işçiliği de göz önünde bulundurularak, bu yapının özel bir fonksiyonu olduğu düşünülmektedir¹⁵⁹. Stordeur bu yapının fonksiyonu hakkında daha detaylı bir çıkarımda bulunmaz. Yapıyı sadece kamusal bir yapı olarak tanımlamıştır.

Stordeur'un bahsettiği ikinci özel fonksiyonlu yapı, batı tepeciğinin ikinci tabakasında bulunmaktadır. Bu tabakada sayıları 2 ile 4 arasında değişen odaları bulunan oval ve dikdörtgen planlı yapılar saptanmıştır. EA30 olarak adlandırılan özel fonksiyonlu yapı, yuvarlak planlı ve yarı yeraltına gömülüdür. 2.30 m. derinliğe sahip bu yapı kalın destek duvarları ile sağlamlaştırılmıştır. Bu destek duvarlarının yüzeylerinde 10 adet sütun saptanmıştır. 2 adet bank bulunan yapı kendi içerisinde 6 hücreye ayrılmıştır (Resim 5.17.). Yapının tabanında, toprak çatı ile ilgili izler saptanmıştır. Yapı içerisinde bir insan iskeleti, bir kafatası ve ayrı olarak bir omurga saptanmıştır (Resim 5.18.). Bu yapı işçiliği, boyutu ve formu göz önünde bulundurularak özel fonksiyonlu bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Stordeur' a göre muhtemelen çok işlevli hem küçük boyutlu olan hücrelerde depo işlevli hem de toplantıların yapıldığı, hatta yapı içerisinde saptanan kafatası bulunmayan iskeletten dolayı ritüel faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir yapı olarak tanımlanabilir¹⁶⁰.

Resim 5.17. Jerf el-Ahmar yerleşimi EA30 kamu yapısı

(Watkins, 2010, 626).

¹⁵⁹ Stordeur, 2000, 1.

¹⁶⁰ Stordeur, 2000, 2.

Resim 5.18. Jerf el-Ahmar yerleşimi EA30 kamu yapısında ele geçen iskelet

(Akkermans ve Schwartz, 2006, 54).

Yukarıda bahsedilen ve kazı ekibi tarafından özel fonksiyonlu yapılar olarak tanımlanan bu üç örnek değerlendirildiğinde Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimleri ile bazı benzerlikler karşımıza çıkmaktadır. Stordeur bu yapıları hem depolama hem de toplanma ve ritüel amaçlı yapılar olarak tanımlamıştır. Hallan Çemi ve Körtik Tepe örnekleri göz önünde bulundurulduğunda benzer amaçlara yönelik yapıların bulunduğu bilinmektedir. Hem çapları çok daha küçük olan depo yapıları hem de boyutları ve mimari özellikleri konut olarak tanımlanan yapılardan farklılık gösteren, daha özenli bir mimari sergileyen ve Jerf el-Ahmar ile benzer bir şekilde topluluğu oluşturan bireylerin ya da bu bireyler içerisinde daha yetkin olan özel kişilerin toplandığı mekânlar Hallan Çemi ve Körtik Tepe yerleşimlerinde de karşımıza çıkmaktadır.

Konut yapıları dışında, bu tür farklı fonksiyonlardaki mimari örneklerin Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimlerinde saptanması, artık eşitlikçi, elde edilen ürünlerin hemen tüketilmesine dayalı, basit bir avcı-toplayıcı yaşam modelinden, çok daha karmaşık, besinlerin depo edildiği, depo edilen bu kazanımlardan kaçınılmaz bir şekilde topluluk içerisindeki bazı bireylerin daha çok pay aldığı, mimari örneklerinde desteklediği gibi topluluk içerisinde ayrıcalıklı bireylerin ortaya çıktığı, eşitlikçi bir sosyal yapının ötesinde daha basamaklı bir avcı-toplayıcı modele geçildiğini açıkça ortaya koymaktadır.

5.3. Kült Yapıları

Sosyal yapı – mimari ilişkisinin anlaşılması sürecinde, topluluğun inanışları, kültürel değerleri ve yaşam biçimleri hakkında araştırmacılara önemli ipuçları sağlaması açısından kült yapıları mimari içerisinde özel bir önem arz etmektedir.

Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde sosyal yapı göz önünde bulundurulduğunda, dinin bu yapı içerisindeki etkisini bizlere açıkça sunabilecek en önemli kılavuz yerleşimlerinden biri Urfa bölgesindeki Göbekli Tepe'dir.

Göbekli Tepe hafiri tarafından kutsal bir alan olarak tanımlanmaktadır. Saptanan hiçbir yapıya konut olarak tanımlanabilecek bir fonksiyon yüklenmemiştir. Bu kutsal alandaki “T” şeklinde sütunları içerilerinde barındıran mekânlarda, buraya gelen avcı-toplayıcı topluluklar dinsel ritüellerini gerçekleştirmekteydiler (Resim 5. 19.)¹⁶¹.

Resim 5.19. Göbekli Tepe kazı alanı

(Peters ve Schmidt, 2004, 185).

Yapılan kazılar sonucunda yerleşimde 3 ana mimari tabaka ile karşılaşmıştır (Resim 5. 20.)¹⁶². En üstteki I. mimari tabaka Orta Çağ'a ait kültürel dolgular içermektedir. II. Mimari tabaka Erken ve Orta Seramik Öncesi Neolitik Dönem B'ye

¹⁶¹ Schmidt, 2012, 150-151.

¹⁶² Son çalışmalarda IV. tabakanın varlığı saptansa da tarihlemesi henüz gerçekleştirilememiştir.

tarıhlendirilmektedir. III. mimari tabaka ise Seramik Öncesi Neolitik Dönem A / Seramik Öncesi Neolitik Dönem B arası bir döneme tarihlendirilmektedir¹⁶³.

Resim 5.20. Göbekli Tepe’de 2005 yılı sonunda saptanan tabakalar

(Schmidt, 2007, 106).

En eski tabaka olan III. tabakada 15 x 10 m boyutlarında, dairesel mekânlarla karşılaşmaktayız. Saptanan dört büyük dairesel mekân A-B-C-D olarak adlandırılmışlardır (Resim 5. 21, Resim 5. 23. ve 5. 24.). Mekânlar en az iki daire yapan bir duvar ile çevrilidir ve tespit edilen örneklerin ikisinde “U” taşı olarak tanımlanan anıtsal girişler

¹⁶³ Schmidt, 2007, 116.

saptanmıştır. Mekânların içleri “T” şeklinde sütunlarla çevrilidir (Resim 5. 22.). Tespit edilen bu sütunlar üzerinde kazıma ve kabartma tekniğinde işlenmiş, tilki, yılan, akrep, ördek, yaban domuzu ve benzeri hayvan figürleri bulunmaktadır (Resim 5. 25.). Sütunların yükseklikleri 2 metre ile 5 metre arasında değişmektedir. Sütunlar oldukça ağırdır; örneğin D mekanındaki sütun 43, 2.7 ton ağırlığındadır. A mekanındaki sütun 1 ise 5.5 tonluk bir ağırlığa sahiptir¹⁶⁴.

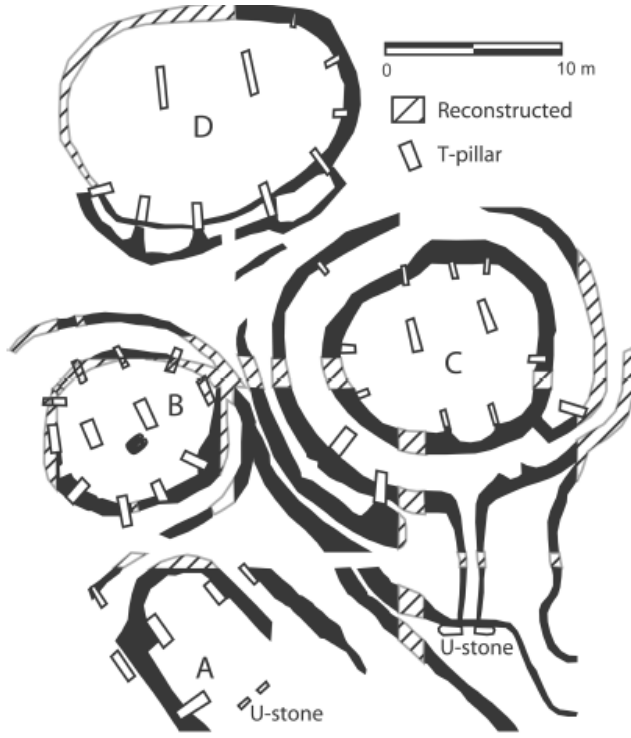
Resim 5.21. Göbekli Tepe D Yapısı

(Schmidt, 2007, 115).

Bu mekânlara ek olarak daha sonraki çalışmalarda üç adet yeni daire planlı mekân tespit edilmiştir. Göbekli Tepe'nin batı kesiminde tespit edilen E mekânında C ve D mekânlarında olduğu gibi, mekânın merkezinde iki adet sütun altlığı tespit edilmiştir. Mekânın iç kısmında mekânı çevreleyen alçak bir seki bulunmaktadır. Ne yazık ki duvarlar ve sütunlar korunamamıştır¹⁶⁵.

¹⁶⁴ Schmidt, 2012, 151. Schmidt, 2011, 44-45. Banning, E. B. (2011). So Fair a House. Göbekli Tepe and the Identification of Temples in the Pre-Pottery Neolithic of the Near East. *Current Archaeology* 52(5), 620-622.

¹⁶⁵ Schmidt, 2011, 47.

Resim 5.22. Göbekli Tepe III. tabaka A-D yapıları

(Bannin, 2011, 621).

Saptanan diğer dairesel planlı F mekânı yine Göbekli Tepe'nin batı kesiminde tespit edilmiştir. Zeminin hemen altında tespit edilen mekânın diğer mekânlar ile olan bağlantısı henüz saptanamamıştır. Bu mekân içerisinde saptanan sütunlar orta boyutludur ve üzerlerinde kabartma ve kazıma tekniğinde çeşitli tasvirler bulunmaktadır. Bu tasvirler içerisinde ayakta duran bir insan figürü (kafası belirtilmiş olarak) ve bu figürün üzerinde bir tane küçük köpek tasviri bulunmaktadır. Karbon 14 tarihlemesi henüz sonuçlanmadığı için yapının tarihlemesi şu an için bilinmemektedir¹⁶⁶.

D mekânının batısında şu an için son daire planlı mekân ise G harfi ile adlandırılmıştır. Bu yapının ilk başta tabaka II ye ait olduğu öngörülse de daha sonra yapılan çalışmalar bu yapının çok daha eski olan tabaka IV'e ait olabileceğini kazı ekibi tarafından düşünülmektedir. Ancak tabaka IV ün tarihlemesi henüz yapılamamıştır¹⁶⁷.

¹⁶⁶ Schmidt, 2011, 47.

¹⁶⁷ Schmidt, 2011, 47-48.

Resim 5.23. Göbekli Tepe D mekânı

(Peters ve Schmidt, 2004, 187)

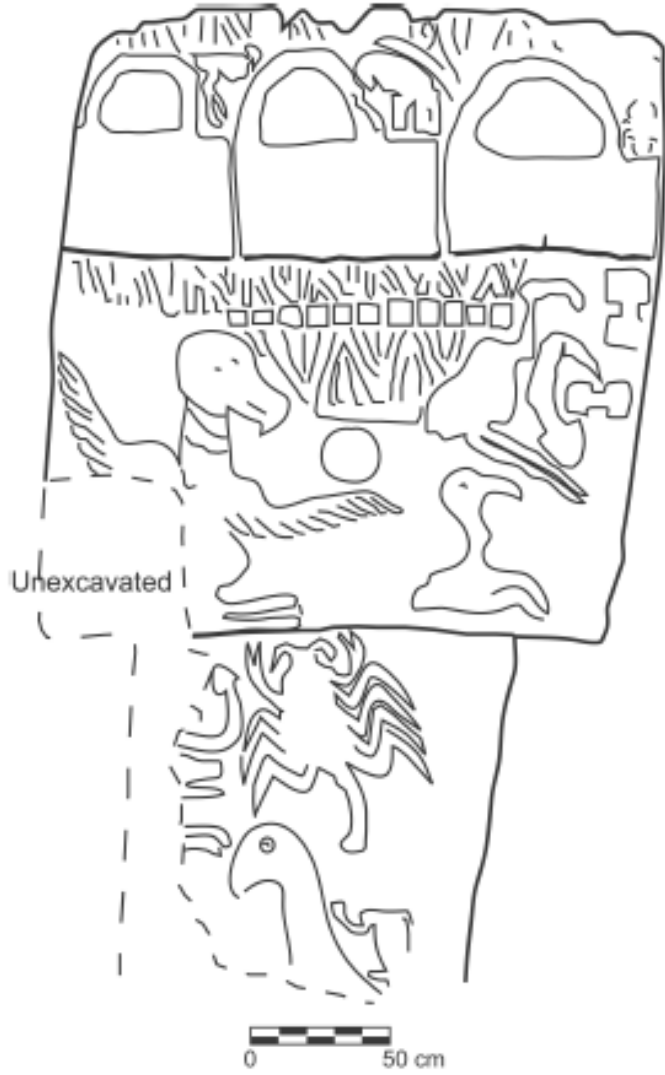

Resim 5.24. Göbekli Tepe B mekânı

(Peters ve Schmidt, 2004, 187)

Göbekli Tepe'nin II. tabakası kendi içerisinde iki farklı evreye sahiptir. Tabaka II a, III. tabaka ile karşılaştırıldığında çok daha küçük boyutlu (5 x 3 m.), dikdörtgen planlı mekânlardan oluşmaktadır. Tabanları terrazo olan bu mekânlar içerisinde "T" şeklinde, ancak tabaka III ile karşılaştırıldığında çok daha küçük boyutlu sütunlar yer almaktadır.

Saptanan sütunların çoğunun üzerinde tasvirlerle yer verilmemiştir. Tabaka II b içerisinde ise duvarlardan veya taş banklardan çıkıntı şeklinde çıkan payandalarla karşılaşılması, ancak sütunlara yer verilmemiştir¹⁶⁸.

Resim 5.25. Göbekli Tepe D yapısından 43 no'lu sütun

(Banning, 2011, 631)

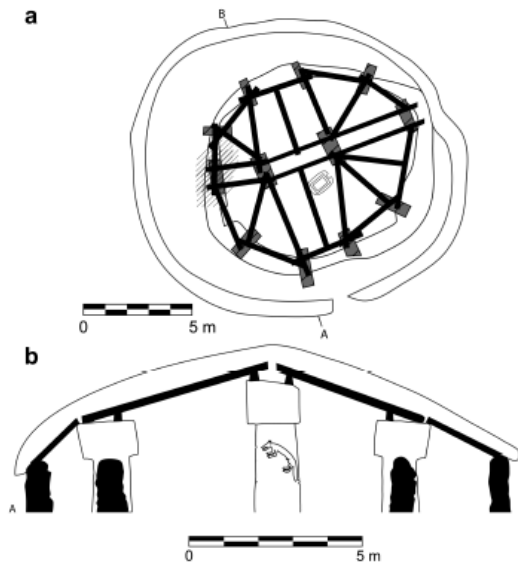
Yapıların işlevlerini tamamladıktan sonra bilinçli bir şekilde gömülmesi geleneğine Göbekli Tepe örneğinde karşılaşmaktayız. Yapıların gömülmesi işlemi sırasında kullanılan dolgu birçok buluntuyu da içerisinde barındırmaktadır; taş kap parçaları, ezgi taşları, çakmak taşları ve hayvan kemikleri¹⁶⁹. Tabaka III'e ait olan bir mekânda toplam 300 m³ lük bir dolgu kullanıldığı saptanmıştır. Dolgularda saptanan günlük yaşam ile ilişkili

¹⁶⁸ Banning, 2011, 621.

¹⁶⁹ Schmidt, 2011, 151.

buluntular, mekânların inşa sürecinde, bireylerin günlük ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kullanılmışlardır. Bu boyutlardaki bir dolgunun bulunduğu yerden taşınıp Göbekli Tepe'ye getirilmesi ve mekânın içinin bu dolgu ile doldurulması büyük bir iş gücüne ve bu iş gücünün sağlanması ve organize edilmesini gerektirmektedir¹⁷⁰.

Klaus Schmidt'in Göbekli Tepe'de açığa çıkartılan mekânların tapınak, Göbekli Tepe'yi de dinsel bir merkez olarak algılamasındaki başlıca nedenler; mekânların anıtsallığı, T şeklindeki sütunları, sütunlar üzerindeki etkileyici kabartmalar-kazımalar (Resim 5. 28., 5. 30.,- 5. 31.), sosyal yapı açısından değerlendirildiğinde bu tür anıtsal mekânların inşasında gerekli olan büyük iş gücüdür. Bu büyük iş gücü gerekliliği göz önünde bulundurulduğunda Schmidt topluluk içerisinde bu tür bir iş gücünü sağlayacak ve organize edecek, gerektiği durumlarda baskı yoluyla emirlerini yerine getirebilecek güçlü karakterlerin varlığından söz etmektedir¹⁷¹.

Resim 5.26. Banning'e göre Göbekli Tepe yapılarının üst mimari elemanları

(Banning, 2011, 621).

Ancak son yıllarda yapılan yayınlar Schmidt'in Göbekli Tepe'nin fonksiyonu ile ilgili görüşlerine tamamen ters bakış açılarını da ortaya koymaktadır (Resim 5. 26). Örneğin Banning, Stonehenge ve Mısır obeliskleri üzerindeki çalışmaları işaret ederek, küçük bir ekibin bile birçok işin üstesinden gelebileceğini savunmaktadır. Araştırmalar

¹⁷⁰ Banning, 2011, 623.

¹⁷¹ Schmidt, 2011, 151, Banning, 2011, 622-623.

gösteriyor ki 12 kişi yirmi adet “T” şeklinde sütunu 18 günde ayağa kaldırabilir, 10 tonluk bir heykeli taşımak için 16 kişi her gün 100 m. lik bir mesafeyi iplerle kat edebilmektedir¹⁷². Yapıların işlevlerini tamamladıktan sonra gömülmeleri sürecinde de Banning çok fazla sayıda bir iş gücüne gerek olmadığını savunmaktadır. Öncelikle yapıların eş zamanlı olarak doldurulmamış olabileceklerinden bahseden Banning, Seramik Öncesi Neolitik Dönem Qermez Dere ve Seramikli Neolitik Dönem Çatalhöyük örneklerini göz önünde bulundurarak Schmidt’in savunduğundan çok daha küçük boyutlu bir iş yükü ile 10-30 kişinin bu doldurma işlemini tamamlayabileceklerinden söz etmektedir¹⁷³.

Resim 5.27. Göbekli Tepe 18. no’lu dikilitaş

(Schmidt, 2007, 108).

Banning, Schmidt’in Göbekli Tepe’de günlük yaşam aktivitelerine dair izlerinin bulunmadığına dair yaklaşımına da tamamen karşı çıkmaktadır. Levant Bölgesindeki Jericho yerleşiminin Seramik Öncesi Neolitik Dönem B tabakalarında Kenyon’un hiçbir ocak olmadığı yorumunu göstererek, ocaklar olmasa da saptanan sığ havuzların her ne kadar az miktarda kül içerseler de ocak olarak kullanılabileceklerini düşünmektedir. Bunların yanında Göbekli Tepe’nin III. tabakasında sağlam tabanların bulunamamasından

¹⁷² Banning, 2011, 632.

¹⁷³ Banning, 2011, 633.

bahsederek ocakların da tespit edilememesini şaşırtıcı olmayacağını vurgulamaktadır. Ayrıca III. tabakada ki B ve C mekânlarında tespit edilen dikdörtgen taş plakaların ve söve taşı olarak tanımlanan buluntuların Schmidt tarafından kapı çerçeveleri olarak tanımlanmasına karşı çıkarak, bunların büyük ocakların kenar kısımları olabileceği teorisini de sunmaktadır. Tespit edilen büyük kireç taşı yüzüklerin (Resim 5. 29.) ve bunların parçalarının (1m. lik çapa sahipler) ocak parçaları olabileceğini savunmaktadır¹⁷⁴.

Resim 5.28. Göbekli Tepe “Aslanlı Dikilitaşlı” mekân

(Schmidt, 2007, 116).

Göbekli Tepe’de mekânların tabanlarında saptanan kâseler Schmidt tarafından kurban kâseleri olarak yorumlanmaktadır. Ancak Banning bunların havan olabileceklerini düşünmektedir. Burayı inşa eden ve burayı ziyarete gelen insanların besin tüketme ihtiyaçlarına işaret eden Banning, yukarıda tanımlanan besin üretim elemanlarının varlığının yok sayılmasını çok dar bir bakış açısı olarak değerlendirmektedir¹⁷⁵.

¹⁷⁴ Banning, 2011, 633.

¹⁷⁵ Banning, 2011, 633.

Göbekli Tepe'nin kültürel evrimi mimari açıdan incelendiğinde karşımıza çıkan resim şu şekilde özetlenebilir; III. tabakada yuvarlak planlı yapılar, "T" şeklinde sütunlar (Resim 5. 27.) ve bu sütunlar üzerinde kabartma ve kazıma figürler görülürken, II. tabakada dikdörtgen planlı yapılar ile karşılaşmaktadır. Yapıların ve içlerinde barındırdıkları "T" şeklinde sütunların boyutları küçülmektedir. Ayrıca "T" şeklindeki sütunların üzerinde alışık olduğumuz zengin bezemelerde ortadan kaybolmuştur. Bu değişim Neolitikleşme süreci içerisinde daha yerleşik, daha evcilleştirilmiş kaynaklara doğru yönelen insan gruplarının, sembolizmin ağır bastığı PPN A din anlayışından uzaklaşmaya başladıklarını açıkça ortaya koymaktadır.

Resim 5.29. Göbekli Tepe'den kireç taşı yüzük

(Schmidt, 2007b, 163).

Göbekli Tepe için sorulması gereken bir başka soru burayı inşa eden insanların inşa faaliyetleri esnasında nerede barındıklarınıdır. Günümüzde kullanılan çadır benzeri barınaklar inşa faaliyetleri sırasında kullanılacak geçici yerleşimleri idare edebilecek

niteliktedirler. Muhtemelen inşa faaliyetleri iklimin uygun olduğu bahar ve yaz mevsimlerinde gerçekleştiriliyordu.

Banning'in bakış açılarında bazı unutulmaması gereken noktalar vardır. Göbekli Tepe'de mezarların saptanmaması, dönemin Yakındoğu'sunda yaygın bir anlayış olarak karşımıza çıkan intramural gömü geleneği göz önünde bulundurulduğunda buranın bir yerleşim yeri olmadığı ifadesini destekler niteliktedir. Ancak Banning'in vurguladığı gibi Göbekli Tepe'yi inşa eden insanların ihtiyaçlarının giderilmesi gerekliliği açıktır. Zaten yapıların yapay dolguları içerisinde ortaya çıkan taş kap parçaları ve ezgi taşları bu durumu destekler niteliktedir.

Resim 5.30. Göbekli Tepe D mekânı

(Schmidt, 2010, 242).

Seramik Öncesi Neolitik Dönem mimarisi değerlendirildiğinde Göbekli Tepe ayrı bir kategori içerisine sokulmalıdır. Buluntular ışığında bir yerleşimin aksine bir kült

merkezi olarak tanımlanan Göbekli Tepe, bu dönem topluluklarının dini aktivitelerini gerçekleştirmek için toplandığı, günümüzde birçok dinin de görülen kutsal merkezlerden birisidir. Bu tür bir kutsal merkezin varlığı, temel seviyede olsa da basamaklı bir sosyal yapının Seramik Öncesi Neolitik Dönem'deki varlığını açıkça göstermektedir. Bu kült merkezinin inşasındaki büyük organizasyon göz alıcıdır. Sadece mekânların inşası değil, mekânlar içerisinde saptanan ve çok zengin tasvir örneklerini üzerlerinde sergileyen “T” şeklindeki sütunların yontulması da buranın inşasını planlayan kişilerin yanı sıra tasvirli sanat eserlerini ortaya çıkaran sanatçıların varlığını da açıkça göstermektedir. Ayrıca Schmidt'in özellikle vurguladığı gibi bu tür büyük bir organizasyonun hem oluşumunda hem de devamlılığında kontrol mekanizmasının temel noktasını oluşturan güçlü karakterlerin varlığı açıktır.

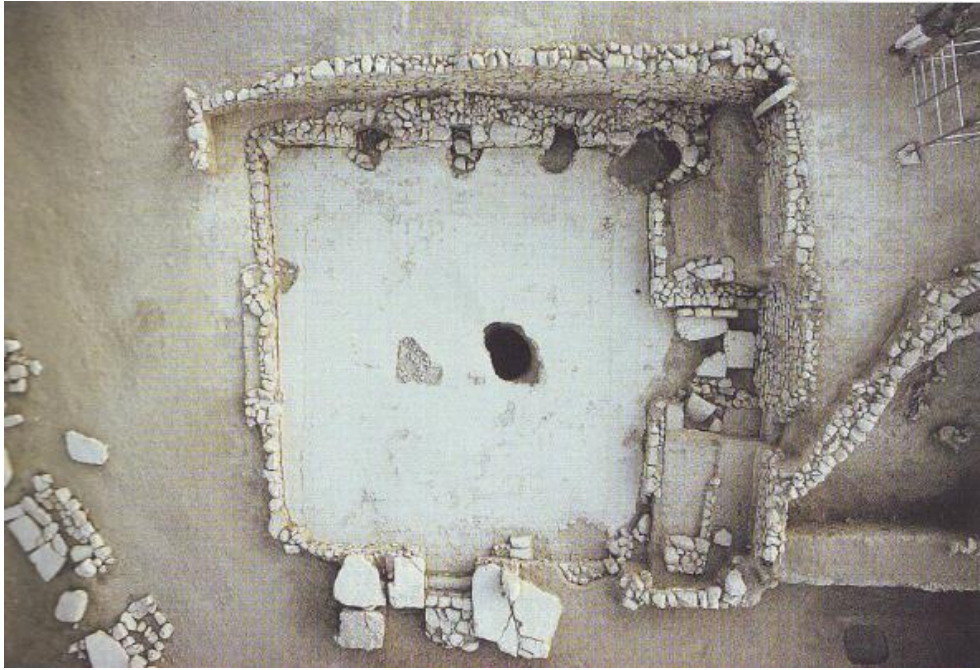
Resim 5.31. Nevali Çori yerleşimi I no'lu kült yapısı

(Hauptmann, 2007, 121).

Urfa bölgesi sınırları içerisinde yer alan bir başka Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşmesi Nevali Çori, konut olarak tanımlanan mimari örneklerin yanı sıra toplam üç adet kült yapısını da içerisinde barındırmaktadır. Terasın kuzeybatı ucunda konumlanan ilk kült yapısı (Resim 5. 31.) kareye yakın bir mimari plan vermektedir. Birçok yenileme

evresi geçiren bu yapı daha özenli bir şekilde inşa edilmesi ve iç düzenlemesi ile Nevali Çori'deki konut yapılarından ayrılmaktadır¹⁷⁶.

İkinci kült yapısı (K13 B) ilk örnek ile benzer bir biçimde kareye yakın bir plan sergilemektedir (Resim 5. 32.). 13.90 x 13. 50 m. boyutlarındaki yapının 90 cm. kalınlığındaki duvarları 2. 80 m. kadar yükselmektedir. Yapının duvarlarında tespit edilen izlerden anlaşıldığı üzere, duvarlar beyaz kireçli kil ile sıvanmış, kırmızı ve beyaz renklerde boyanmıştır. Yapının tabanı terrazodur ve girişi güneybatı tarafındandır. Yapının içerisinde yapıyı çevreleyen bir seki bulunmaktadır. Sekinin içerisinde 13 adet dikilitaş saptanmıştır. Kült Yapısı II nin arka duvarının içerisinde gömülmüş bir şekilde bulunan kireçtaşı heykel parçalarının muhtemelen bir önceki yapıya ait olduğu düşünülmektedir. Yapı içerisinde bir adet kuş heykeli ve iki adet dikili taş saptanmıştır¹⁷⁷.

Resim 5.32. Nevali Çori yerleşimi II no'lu kült yapısı

(Hauptmann, 2007, 121).

Üçüncü kült yapısı (H 13 C) daha önceki kült yapısının sağlam olan duvarları içerisine inşa edilmesinden dolayı yapının boyutları küçülmüştür (12.10 x 12. 80 m.) Yapıda bir önceki yapıdan sağlam kalan terrazo taban kullanılmaya devam edilmiştir. Bir önceki yapı ile benzer bir şekilde taş levhalarla kaplı bir seki ve bu sekinin üzerinde 11

¹⁷⁶ Hauptman, 2007, 141.

¹⁷⁷ Hauptman, 2007, 142.

adet dikili taş bulunmaktadır. Tabanın ortasında bulunan iki adet dikili taş üzerinde alçak kabartma ellerini birleştiren iki bükülmüş kol tasviri bulunmaktadır. Yapı içerisinde kireç taşından üretilmiş bir insan başı şeklinde betimlenmiş bir heykel bulunmuştur. Bu heykelin baş kısmının arkasında bir yılan tasviri bulunmaktadır¹⁷⁸.

Seramik Öncesi Neolitik Dönem sosyal yapısının değişimi sürecinin anlaşılması noktasında Göbekli Tepe ve Nevalı Çori iki anahtar arkeolojik sit olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Arkeolojik kazılar Göbekli Tepe zaman içerisinde kültürel önemini kaybettiğini ortaya koymaktadır. III. ve II. tabakalar karşılaştırıldığında ortaya çıkan resim bunun açık bir göstergesidir. III. tabakadaki anıtsallık yerini II. tabakadaki sadeliğe bırakmıştır. T şeklindeki sütunların boyutları küçülmüş, yüzeylerine işlenen tasvirler ciddi bir biçimde azalmıştır. Sadece T biçimli sütunların değil, mekânlarında boyutlarında ciddi bir küçülme göze çarpmaktadır. Göbekli Tepe'nin tarih sahnesinden çekilmesiyle çağdaş bir süreçte karşımıza Çıkan Nevalı Çori, Göbekli Tepe'den farklı bir karakter sergilemektedir. Bir yerleşim olarak tanımlayabileceğimiz Nevalı Çori'de konut yapılarının yanı sıra Göbekli Tepe'den bilinen T şeklinde sütunların bulunduğu kült yapılarının varlığı dikkat çekicidir. Bu noktada Keramik Öncesi Neolitik Dönem dinsel aktivitelerinin merkezi kutsal alanlardan yerleşim içerisindeki kült yapılarına taşındığını görmektediriz.

Diyarbakır sınırları içerisindeki Çayönü yerleşimi Keramik Öncesi Neolitik Dönem'in mimarisindeki değişim ve gelişimleri detaylı bir biçimde incelememize olanak sağlayan Anadolu arkeolojisi için önemli buluntu yerlerinden birisidir.

Yerleşimin doğu kısmı, kültürel bir fonksiyon içerisinde değerlendirebileceğimiz bazı özel fonksiyonlu yapıları da içerisinde barındırmaktadır. Bu yapılardan en eskisi olan Sal Taşlı Yapı (Resim 5. 33.), 10.7 m. boyutunda ve 5.5 m. yüksekliğindedir. Yapının tabanı kireç taşından levhalarla döşelidir. Kuzey duvarında tespit edilen iki adet payandanın 2 m. karşısında iki tane ve yapının doğu tarafındaki bankın hemen önünde 1 tane olmak üzere yapıda toplam 3 adet sal taşı dikili olarak bulunmaktadır. Bu sal taşlarının yapının çatısını desteklediği düşünülmektedir (Resim 5. 34.)¹⁷⁹.

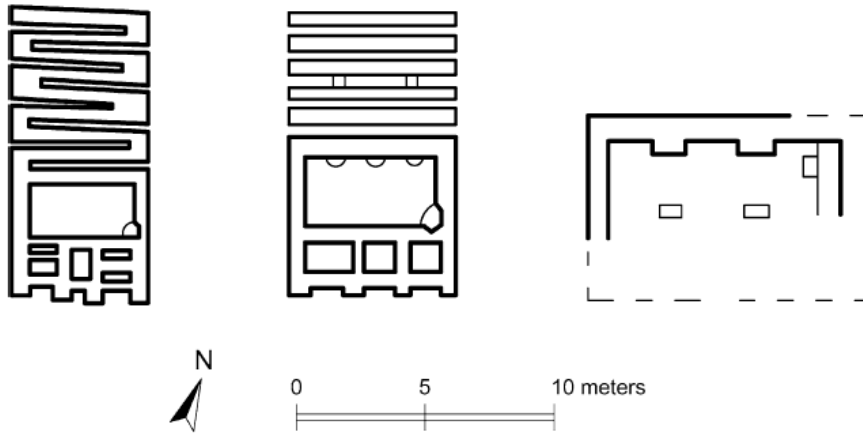
¹⁷⁸ Hauptman, 2007, 142.

¹⁷⁹ Hole, 2000, 200. Erim-Özdoğan, 2011, 200. Erim-Özdoğan, 2007, 70.

Resim 5.33. Çayönü yerleşimi Saltaşlı Yapı

(Erim-Özdoğan, 2007, 62).

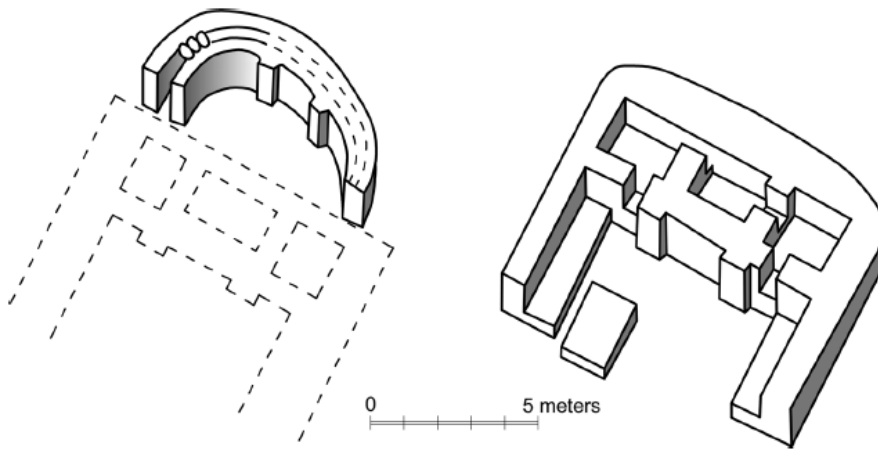
Resim 5.34. Çayönü yerleşimi, ızgara planlı yapıların, kanallı yapıların ve Sal Taşlı Yapı'nın mimarisi

(Atakuman, 2014 b, 13).

İkinci özel fonksiyonlu yapı içerisinde ele geçen 400 iskelet ve 90 kafatasından dolayı “Kafataslı Yapı” olarak adlandırılmaktadır (Resim 5. 36.). Yapı kendi içerisinde iki farklı mimari evre içermektedir. İlk evre kabaca inşa edilmiş çift duvarlı, apsidal planlı bir yapı ile temsil edilir (BM1). Bu ilk evrede açılan derin bir çukurun içerisi insan ve sığır kemikleri ile doldurulmuştur. İkinci mimari evre (BM2), bu ilk evreye ait apsidal yapının kalıntıları yanına inşa edilmiştir. İlk olarak hücrelerin yerleştirilmesi için derin bir çukur

açılmış, daha sonra yerleştirilen hücrelerin üzerleri sal taşından kapaklarla kapatılmıştır. Sonraki aşamada bu hücrelerin üzerlerine odalar inşa edilmiş ve dik duran taşlar yerleştirilmiştir. Kireç ile alçılanmış zemin kireç taşı levhalar ile döşelidir. Bahsedilen bu odalarda da kafatasları ve kemikler saptanmıştır (Resim 5. 35.)¹⁸⁰.

Kafataslı yapının özel fonksiyonunu kanıtlayabilecek bir başka özelliği ise yapı içerisinde saptanan kan örnekleridir. Zemindeki kireçtaşı levhalar ve yapı içerisinde tespit edilen çakmaktaşı hançer üzerinde saptanan kan örnekleri insan, koyun ve sığır a ait örneklerdir. Bu kan örnekleri bu yapıda gerçekleşen ritüellerin göstergesi olabilir. Frank Hole'un da değindiği gibi kafataslarının vücutlardan ayrılması ritüeliyle ilintili olarak değerlendirilebilirler¹⁸¹. Ancak yapı içerisinde saptanan 400 iskelet ve 90 kafatasının ait olduğu bireylerin, topluluğun sosyal yapısı içerisindeki yerleri de düşünülmesi gereken bir husustur.

Resim 5.35. Çayönü yerleşimi Kafataslı Yapı mimari gelişim evreleri

(Atakuman, 2014 b, 12).

¹⁸⁰ Hole, 2000, 200. Erim-Özdoğan, 2011, 200. Erim-Özdoğan, 2007, 70-71.

¹⁸¹ Hole, 2000, 201.

Resim 5.36. Çayönü yerleşimi Kafataslı Yapı

(Erim-Özdoğan, 2007, 69).

Yukarıda bahsedilen her iki özel fonksiyonlu yapıda işlevlerini tamamladıklarından sonra bahsedilen dikilitaşların diki pozisyonları kasıtlı bir şekilde bozdurulup tepe kısımları kesilmiş ve daha sonra mekânların iç kısımları temiz toprakla doldurularak, gömülmüşlerdir¹⁸².

Çayönü yerleşmesindeki üçüncü özel fonksiyonlu yapı “Terrazo” yapısıdır (Resim 5. 37.). 11.75 x 9 m. boyutları ile özel fonksiyonlu yapılar içerisindeki en büyük yapı olan Terrazo Yapısının tabanı kırmızı terrazo döşelidir. Tabanda iki paralel çizgi halinde kireçtaşı levhalar kullanılmıştır ve üzerleri kireç alçı ile kapatılmıştır. Kafataslı Yapı’da olduğu gibi Terrazo Yapısı’nda da bir tanesi terrazo ile döşenmemiş yuvarlak bir alandan,

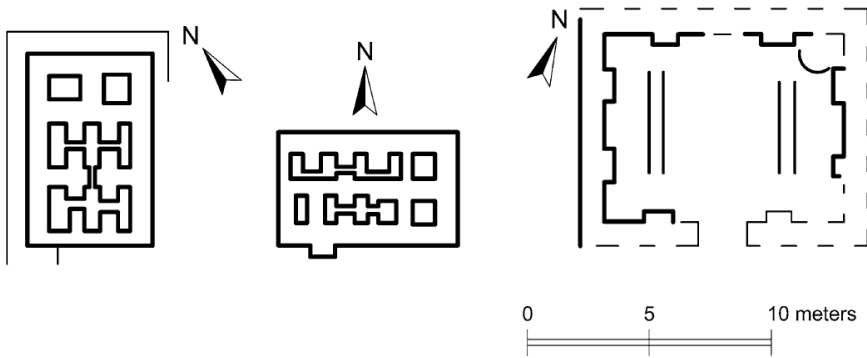
¹⁸² Erim-Özdoğan, 2007, 70.

ikincisi kireç taşı bir levhadan olmak üzere toplam iki farklı yerden kan örnekleri tespit edilmiştir (Resim 5. 38.)¹⁸³.

Resim 5.37. Çayönü yerleşimi Terrazo Yapısı

(Erim-Özdoğan, 2007, 74).

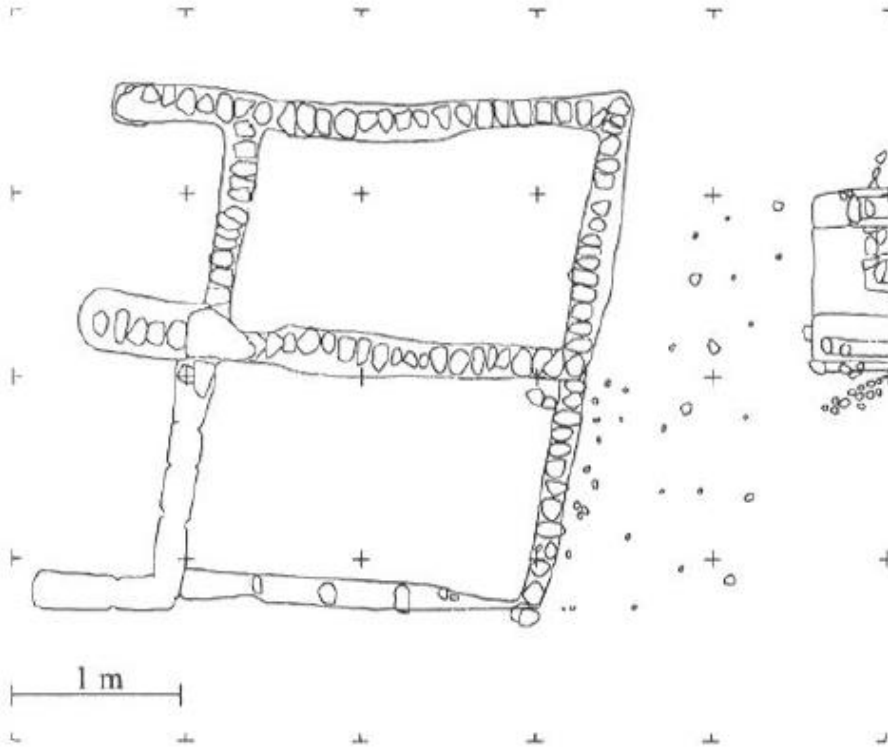
Resim 5.38. Çayönü yerleşimi hücre planlı yapılar ve Terrazo yapısı

(Atakuman, 2014 b, 14).

Kuzey Suriye sınırları içerisinde bulunan Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimi Dja'de konut olarak tanımlanan mimari örneklerin yanı sıra bazı özel fonksiyonlu yapıları da içerisinde barındırmaktadır. Yerleşimde yuvarlak planlı, 7.5 m. çapında, duvarlarında duvar boyası izleri bulunan bir yapı hafiri tarafından kamusal bir yapı olarak sınıflandırılmıştır. Ayrıca dikdörtgen planlı, yan yana odaları bulunan bir yapı

¹⁸³ Hole, 2000, 201.

içerisinde 38 adet iskelet tespit edilmiştir. Yapı kazı başkanı tarafından “Ölüm Evi” olarak adlandırılmıştır (Resim 5. 39.)¹⁸⁴. Bu tür bir tanımlama aklımıza hemen Diyarbakır sınırları içerisindeki Çayönü yerleşimini getirmektedir. Ölü ritüelleriyle ilgili özel fonksiyonlu yapıların hem Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde hem de Kuzey Suriye’ de Seramik Öncesi Neolitik Dönem’ de var olması bu iki farklı bölgenin bu dönemde paylaştığı ortak kültürel değerleri açıkça ortaya koymaktadır.

Resim 5.39. Dja’de yerleşimi “Ölümün Evi” olarak adlandırılan yapı

(Coqueugniot, 1998, 111).

5.4. Diğer Özel Fonksiyonlu Yapılar

Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde sosyal yapı-mimari ilişkisinin anlaşılması amacıyla şu ana kadar ki bölümler içerisinde konut yapıları, depo yapıları ve kült yapıları değerlendirilerek dönemin sosyal yapısı hakkında bilgiler edinilmeye çalışılmıştır. Yukarıda sayılan mimari elemanların yanı sıra bazı yerleşimler içerisinde hem boyutları hem de işçilikleri açısından değerlendirildiğinde konut olarak tanımlanmış yapılardan ayrılan ancak araştırmacıların yaptıkları değerlendirmelerde kült yapıları olarak

¹⁸⁴ Banning, 2011, 631.

da tanımlanamayan yapıları bu çalışma içerisinde “diğer özel fonksiyonlu yapılar” başlığı altında değerlendirilecektir.

Hallan Çemi yerleşiminin en üst tabakasına ait olan iki adet özel fonksiyonlu yapı saptanmıştır. Saptanan bu iki yapı konut olarak tanımlanan yapılardan daha büyük boyutlu olup, 5-6 m. çapında, tamamen dairesel ve yarı yeraltına gömülü yapılardır. Bu yapıların inşasında diğer iki yapıda da olduğu gibi kumtaşı levhalar kullanılmıştır. Ancak daha küçük boyutlu iki yapıdan farklı olarak bu iki büyük yapının tabanlarında kum alçı karışımı ve en az iki defa yenilenmiş bir taban düzenlemesine rastlanılmıştır. Her iki yapının da günlük evcil aktiviteleri tanımlayacak buluntulardan yoksun olmaları dikkat çekicidir. Bu tür buluntuların yoksunluğuna rağmen bu iki yapının içerisinde saptanan bakır cevherleri ve A yapısında bulunan iki adet obsidyen dilgi çekirdeği önemlidir. Bu iki malzemenin de yerleşim için ithal malzemeler olması dikkat çekici bir noktadır. Bütün bu buluntulara ek olarak A yapısında, giriş kapısına bakan kuzey duvarına asıldığı düşünülen sığır kafası yerleşimde sadece bir örnekle temsil edilmesi açısından önemlidir (Resim 5. 40.)¹⁸⁵.

Resim 5.40. Hallan Çemi yerleşimi I no’lu Kamu Yapısı

(Rosenberg, 2007, 6).

¹⁸⁵ Rosenberg, 2007, 3. Rosenberg ve Redding, 2000, 44-45.

Resim 5.41. Hallan Çemi yerleşimi II no'lu Kamu Yapısı

(Rosenberg, 2007, 6).

En üst yapı katına ait bu iki yapı, inşa teknikleri açısından değerlendirildiklerinde, taban yapımındaki özel uygulama ve tabanın iki kez yenilenmesi, yapıların barındırdığı iç öğeler bakımından değerlendirildiğinde, içerisinde evcil malzemenin bulunmayışı ve bölge için ithal malzeme olarak kabul edilebilecek bakır ve obsidyenin bu yapılardan ele geçmesi ve iç düzenlemesi göz önünde bulundurulduğunda yapıların bir tanesinde girişin hemen karşısında, duvara asılı olarak durduğu düşünülen bir sığır kafatasının bulunması, bu iki yapının toplumsal yapı içerisindeki farklı fonksiyonlarını açıkça belirtmektedir (Resim 5. 41.).

Rosenberg Hallan Çemi'nin ilk yapı katındaki iki yarı yeraltına gömülü olan yapıyı değerlendirirken üç ana noktaya dikkat çekmektedir. İlk olarak kamu yapısı olarak tanımlanan bu iki yapının birbirleriyle çağdaş olması dikkat çekicidir. Seramik Öncesi Neolitik Dönem tarihlenen yerleşimlerde genelde bir adet kamusal yapı bulunmaktadır. Rosenberg'e göre birbirleri ile çağdaş iki kamu yapısının varlığı, bize topluluk içerisindeki iki farklı baskın grubun varlığının olası ihtimalini göstermektedir¹⁸⁶.

İkinci nokta obsidyen çekirdeklerinin ve bakır filizlerinin yani Hallan Çemi için ithal olan materyallerin sadece bu yapılarda ele geçmesidir. Rosenberg bu iki madenin

¹⁸⁶ Rosenberg ve Redding, 2000, 50.

getirilip, yerleşimde kullanılmasında bu baskın iki grubun etkili olabileceğini düşünmektedir¹⁸⁷.

Resim 5.42. Hallan Çemi yerleşimi kamu yapısında tespit edilen yabani sığır kafatası

(Rosenberg, 2007, 6).

Son olarak Rosenberg doğaüstü bilginin kontrolü olarak tanımladığı hipotezinde bu yapıların birinde ele geçen sığır kafatasının (Resim 5. 42.) sembolik anlamı doğrultusunda bu yapıların ve bu yapıları kullanan insanların toplum içerisindeki doğaüstü sınıflarla algılanışlarına dikkati çeker¹⁸⁸.

Depolama amaçlı kullanılan yapıların varlığı bir yıl boyunca sürekli iskân gören bir yerleşim için gerekli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu fonksiyondaki yapılar sayesinde zorlu iklim koşullarında Hallan Çemi sakinleri bulundukları yerden göç etmeye gerek kalmadan bölgedeki varlıklarını devam ettirebilmekteydiler.

Yerleşimde saptanan yuvarlak planlı iki yapının mimari özellikleri ve barındırdıkları buluntular bakımından diğer konut olarak tanımlanan yapılardan farklılıkları yukarıda belirtilmiştir. Bu tür yapıların varlığı topluluk içerisindeki eşitsizliğe işaret eden bir başka noktadır. Zaten var olan bir eşitsizlik bu tür farklı, daha özen gösterilerek inşa edilmiş mimari örneklerin var olmasını kaçınılmaz hale getirmektedir.

¹⁸⁷ Rosenberg ve Redding, 2000, 50.

¹⁸⁸ Rosenberg ve Redding, 2000, 50.

Grup içerisinde daha etkin bir güce sahip olan bireyler, elde edilen kazanımların kontrolünü ellerinde bulundurmaktadırlar. Kazanımdan elde edilen daha fazla hak, gücü ve bu güçte bu tür daha nitelikli mimari yapıları inşa ettirme yetkisini bazı bireylere sunmaktadır. Nitekim Hallan Çemi için ithal malzemeler olarak yorumlayabileceğimiz obsidyen çekirdeklerinin ve bakır cevherlerinin bu iki yapı içerisinde ele geçmesi bu iki yapının grup içerisinde daha etkin güce sahip, kazanım faaliyetlerini düzenleyen bireyler tarafından kullanıldığını da göstermektedir.

Hallan Çemi yerleşimi ile aynı bölgede yer alan Körtik Tepe yerleşiminde gerçekleştirilen kazılar sonucunda açığa çıkartılan mimari buluntuların kazı ekibi tarafından yapıların boyutlarındaki ve iç düzenlemelerindeki bazı farklı uygulamalar göz önünde bulundurularak 3 ayrı grup içerisinde değerlendirildiği hususunu daha önceki bölümlerde belirtmiştik¹⁸⁹.

Yapılan sınıflandırmada ilk grubu oluşturan yapılar konut olarak tanımlanmışlardır. İkinci Grubu oluşturan yapıların boyutları ilk grupta tanımlanan yapılara göre çok daha küçüktür. Boyutları 1.1-2.1 m. arasında değişen bu yapılar Hallan Çemi örnekleri ile benzer bir şekilde depolama amaçlı yapılar olarak tanımlanmışlardır¹⁹⁰.

Üçüncü grubu oluşturan toplam üç adet yapı bulunmaktadır (Y3, Y11, Y44). Bu yapılar boyutları ve taban düzenlemeleri açılarından değerlendirildiklerinde diğer yapılardan ayrılmaktadırlar. Tespit edilen bu üç yapının ikisi höyüğün doğu kesiminde, üçüncü örnek ise batı kesimindedir¹⁹¹.

Höyüğün batı kesiminde bulunan Y3 yapısı 3.45 m. boyutlarındadır ve 98 cm. lik bir derinliğe sahiptir. Orta büyüklükteki taşların kullanıldığı bu örnekte duvara ait 4 taş sırası korunmuştur. Yapının taban düzenlemesinde sıkıştırılmış kerpiç kullanılmıştır. Bu tabanın altında bir iskelet ve henüz fonksiyonu anlaşılamamış olan bir duvara ait kalıntılar tespit edilmiştir¹⁹².

¹⁸⁹ Özkaya, Çoşkun, 2011, 91.

¹⁹⁰ Özkaya, Çoşkun, 2011, 91.

¹⁹¹ Özkaya, Çoşkun, 2011, 92.

¹⁹² Özkaya, Çoşkun, 2011, 92.

Boyutları bakımından ikinci sırada olan Y44 yapısı (Resim 5. 43.) 3.8 m. çapındadır ve 1.35 m. lik bir derinliğe sahiptir. Orta büyüklükteki taşların kullanıldığı duvarları bulunan bu yapıda da bir önceki örnekte olduğu gibi tabanın altında bir adet iskelet tespit edilmiştir. Ayrıca aynı alandan ele geçen yabani keçi boynuzları da dikkat çekicidir¹⁹³.

Resim 5.43. Körtik Tepe yerleşimi Y-44 yapısı

(Özkaya, Çoşkun, 2011).

Bu gruba dâhil olan son yapı ise yerleşimin doğu kesiminde bulunan Y11 adlı yapıdır. Kısmen korunan yapının duvarlarında orta büyüklükte işlenmemiş taşlar ve bir adet havan kullanılmıştır. Yapı zarar gördüğü için taban düzenlemesi korunamamıştır¹⁹⁴.

Yukarıda değinildiği gibi Körtik Tepe mimarisi kendi içerisinde üç grup altında değerlendirilebilir. Birinci grubu oluşturan basit mimari özellikler sergileyen yapıların konut işlevi gösterdikleri açıktır. İkinci grupta değerlendirilen silolar, Hallan Çemi örneğindeki gibi sürekli bir yerleşim için devamlılığın sağlanması noktasında temel gereklilikler arasındadırlar. Yukarıda bahsedilen III. gruba dâhil olan yapılar sosyal yapı açısından değerlendirildiğinde ve Körtik Tepe'nin diğer yapıları ile karşılaştırıldığında, boyutlarının diğer örneklerden daha büyük olması, tabanlarındaki düzenlemeler, taban

¹⁹³ Özkaya, Çoşkun, 2011, 92.

¹⁹⁴ Özkaya, Çoşkun, 2011, 92.

altına gömülü insan iskeletleri ve tespit edilen boynuzlar, bu yapıların diğer konut yapılarından farklı bir işleve sahip olabileceklerine işaret etmektedir. Körtik Tepe mimari buluntular açısından değerlendirildiğinde karşımıza çıkan resmi incelediğimizde kompleks bir sosyal yapı içerisinde bulunması gereken farklı mimari öğelerin varlığını açıkça görmekteyiz; ikameti sağlayan konutlar, sürekli besin ihtiyacını sağlayan silolar ve topluluk içerisindeki farklı sosyal olgulara cevap verebilecek özel fonksiyonlu yapılar.

Bu bölümde belirtilen mimari özellikler göz önünde bulundurulduğunda Körtik Tepe yerleşiminin sosyal yapısı hakkındaki düşüncelerimiz Hallan Çemi ile benzer bir yön sergilemektedir. Öncelikle silo olarak tanımlanan yapıların varlığı Körtik Tepe içinde artık eşitlikçi avı-toplayıcı karakterin son bulduğunun anahtar göstergesidir. Elde edilen kazanımların depo edilmesi, bu kazanımların paylaşımları sürecinde topluluğu oluşturan bireyler içerisinde belli eşitsizliklerin oluşmasının, grup içerisindeki dominant bireylerin elde edilen kazanımlardan daha yüksek oranda pay elde etmeleri sonucunu ortaya koymaktadır. Boyutları ve diğer mimari özellikleri bakımından konut olarak tanımlanan yapılardan farklı özellikler gösteren üçüncü gruba ait üç yapının, yukarıda bahsedilen topluluk içerisindeki ayrıcalıklı, dominant bireylerle ilişkili oldukları ve değinilen bu özelliklerin tümünün artık eşitlikçi bir sosyal yapının ötesinde karmaşık bir topluluk yapısının Körtik Tepe yerleşimindeki varlığını açıkça ortaya koymaktadır.

Kuzey Suriye’ de bulunan Jerf el-Ahmar yerleşiminin doğu kesiminde yerleşimin üçüncü seviyesinde “Yaban Sığırı Kafataslı Yapı” olarak tanımlanan bir yapı saptanmıştır. Bu yapı içerisinde üç adet yaban sığırı kafatası bulunmuştur. Kafataslarının üst kısımları ve tümünün konumlarına bakılarak, duvara asılarak kullanıldıkları hafiri tarafından düşünülmektedir. Ayrıca bu yapı içerisinde kil boncuklardan yapılmış bir kolye ve bu kolyeye asılı bir pendant bulunmuştur¹⁹⁵.

Duvara asılı olduğu düşünülen yaban sığırı kafatası akla hemen Hallan Çemi örneğini getirmektedir. Mimari iç düzenlemedeki bu benzerlik günümüz coğrafi sınırları ile tanımlarsak Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Kuzey Suriye’de bulunan Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimlerinin bazı ortak kültürel değerleri paylaştıklarını açıkça ortaya koymaktadır.

¹⁹⁵ Stordeur, 2000, 1.

Jerf el-Ahmar yerleşiminin doğu tepesiğin I. tabakasına ait olan EA53¹⁹⁶ yapısı tamamen korunmuş durumda saptanmış olup, 8 m çapında ve 2 m derinliğindedir (Resim 5. 44.). Yapının içerisinde yapıyı destekleyen taş duvarlar bulunmaktadır. Yapıda herhangi bir iç bölümlenmeye rastlanılmamıştır. İç duvar boyunca uzanan 1 m genişliğinde bir bank tespit edilmiştir. Bu bank altıgen şeklindedir ve her bir köşesinde ahşap, kil ile sıvanmış birer sütun bulunmaktadır (Resim 5. 45.). Bu bankın önyüzü dikkatli kesilmiş ve parlatılmış taş levhalarla süslenmiştir. Taş levhalar belirli bir dekor oluşturacak şekilde süslenmişlerdir. Dekorda yatay düzenli frizler halinde üçgen motifleri ve dalgalı çizgiler bulunmaktadır. Bu yapı kazı başkanı tarafından ritüel ya da diğer amaçlar için kullanılan bir toplanma mekanı olarak tanımlanmıştır¹⁹⁷.

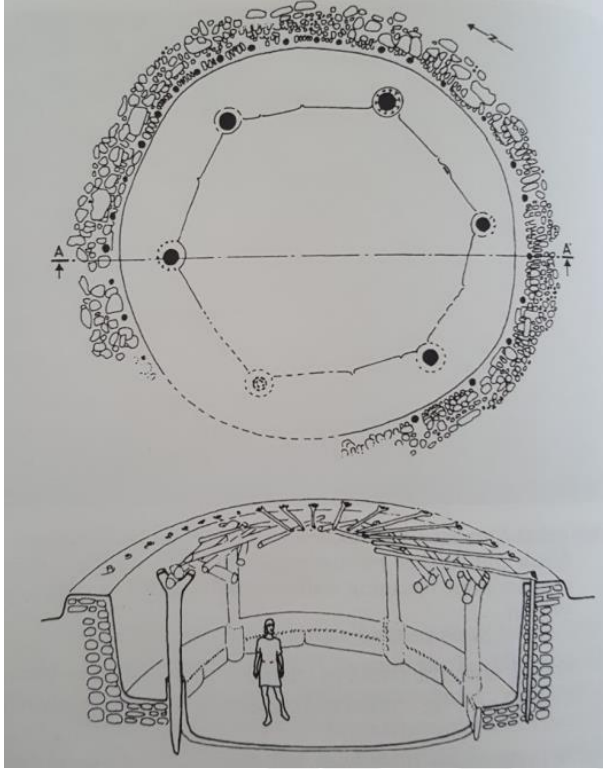

Resim 5.44. Jerf el- Ahmar yerleşimi EA53 kamu yapısı

(Akkermans ve Schwartz, 2006, 55)

¹⁹⁶ Akkermans ve Schwartz, 2006, 55-56.

¹⁹⁷ Stordeur, 2000, 3.

Resim 5.45. Jerf el- Ahmar yerleşimi EA53 kamu yapısının canlandırması

(Akkermans ve Schwartz, 2006, 55).

Yukarıda bahsedilen örneklerde belirtildiği gibi “diğer özel fonksiyonlu yapılar” başlığı altında incelenen mimari örnekler, konut olarak tanımlanan ikamet amaçlı inşa edilmiş olan yapılardan hem boyut hem de işçilik bakımından farklılık gösterirler. Ancak mimari özellikleri değerlendirildiğinde kazı ekipleri tespit ettikleri bu yapıları kült yapıları olarak tanımlamaktan kaçınırlar.

Daha önceki bölümlerde de belirtildiği üzere elde edilen kazanımların hemen tüketilmesi temeline dayanan bir ekonomik modelden, bu kazanımların depolanıp daha sonra tüketilmesi temeline dayanan bir ekonomik modelin benimsenmesi, topluluğu oluşturan bireyler içerisindeki hiyerarşik farklılıkların oluşmasındaki temel nedenlerden biri olmalıdır. Fiziki güç ya da diğer unsurların etkisiyle, topluluk içerisinde baskın karaktere sahip olan bireyler, depolama faaliyetleri sonucu elde edilen kazanımdan, topluluğu oluşturan diğer bireylere oranla daha fazla pay almaktadırlar. Alınan bu daha fazla pay bireyin topluluk içerisindeki gücünü ve saygınlığını ortaya koymaktadır. Yukarıda “diğer özel fonksiyonlu yapılar” başlığı altında tanımlanan yapılar bu tür, topluluk içerisinde özel bir konuma sahip olan bireylere ait olan ikamet ya da farklı amaçlarda kullanılan, diğer konut yapılarıyla olan farklılıkları ile bahsedilen bu ayrıcalıklı bireylerin topluluk içerisindeki gücünü ve saygınlığını ortaya koyan yapılardır.

5.5. Açık Alanlar

Açık alanlar olarak tanımlanan alanlar, topluluğu oluşturan bireylerin ortak kültürel değerler altında bir araya geldikleri çeşitli faaliyetlerini gerçekleştirdikleri, topluluk bütünlüğünün sağlanması noktasında özel bir öneme sahip alanlardır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırları içerisindeki en erken sürekli yerleşimlerden biri olan Hallan Çemi'nin ilk üç yapı evresinde (muhtemelen IV. yapı evresi içinde durum benzer, ancak kazısı yapılamadığı için bilinmemektedir) topluluğun yerleşim düzeni yuvarlak biçimli, 15 m çapındaki bir açık alan ve etrafındaki farklı yapılardan oluşmaktadır (Resim 5. 46)¹⁹⁸. Bu avlu ya da merkezi alan mimari öğelerden yoksundur. Ateşin etkisiyle parçalanmış taşlar ve yoğun hayvan kemikleri bu alanda saptanan buluntuları oluşturmaktadır. Tespit edilen hayvan kemikleri, hayvanların hala birleşik durumdaki bölümlerine aittir. Bu buluntulara ek olarak üç adet koyun kafatası (Resim 5. 47.)¹⁹⁹ doğrusal bir şekilde yerleştirilmiş olarak tespit edilmiştir²⁰⁰.

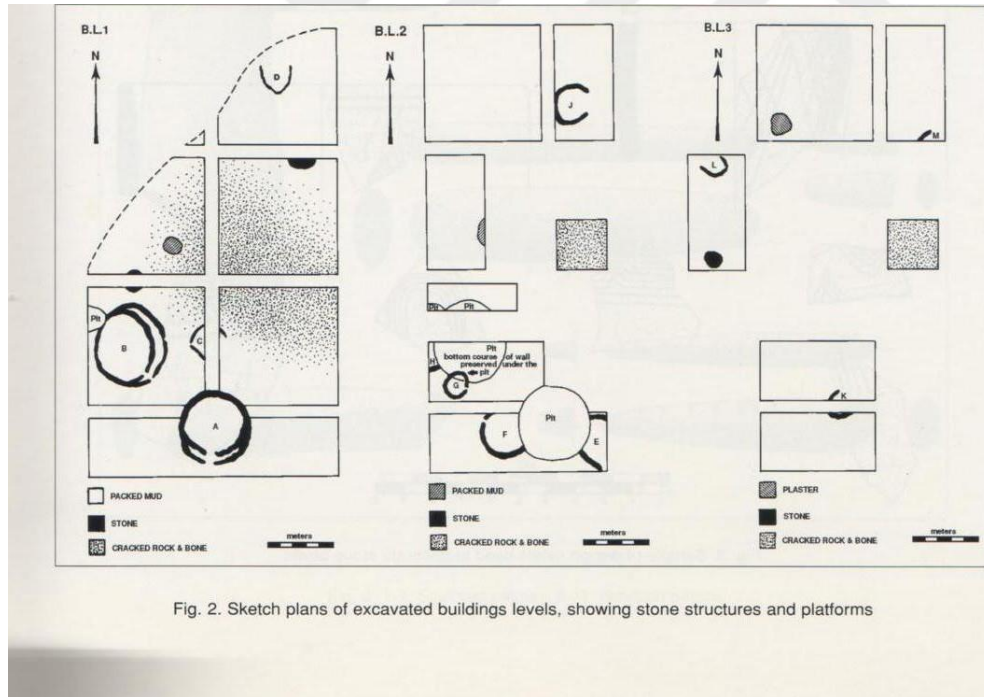

Fig. 2. Sketch plans of excavated buildings levels, showing stone structures and platforms

Resim 5.46. Hallan Çemi yerleşiminin mimarisi

(Rosenberg, 1999, 11).

¹⁹⁸ Rosenberg ve Redding 2000, 44. Starkovich ve Stiner, 2009, 46.

¹⁹⁹ Rosenberg ve Redding, 2000, 52-54.

²⁰⁰ Kornienko, T. V. (2009). Notes on the Cult Buildings of Northern Mesopotamia in the Aceramic Neolithic Period. *Journal of Near Eastern Studies* 68(2), 85. Rosenberg, 2007, 1. Rosenberg ve Redding, 2000, 44. Simmons, 2007, 77.

İnsanlar bu merkezi alanda toplanıp çeşitli törenler düzenlemiş olmalıdırlar. Bu aktiviteler, topluluğun bireylerini bir araya getiren, ortak öğelerden oluşan kültürel bütünlüğün sağlandığı birleştirici olgular olarak tanımlayabiliriz (Resim 5. 46.).

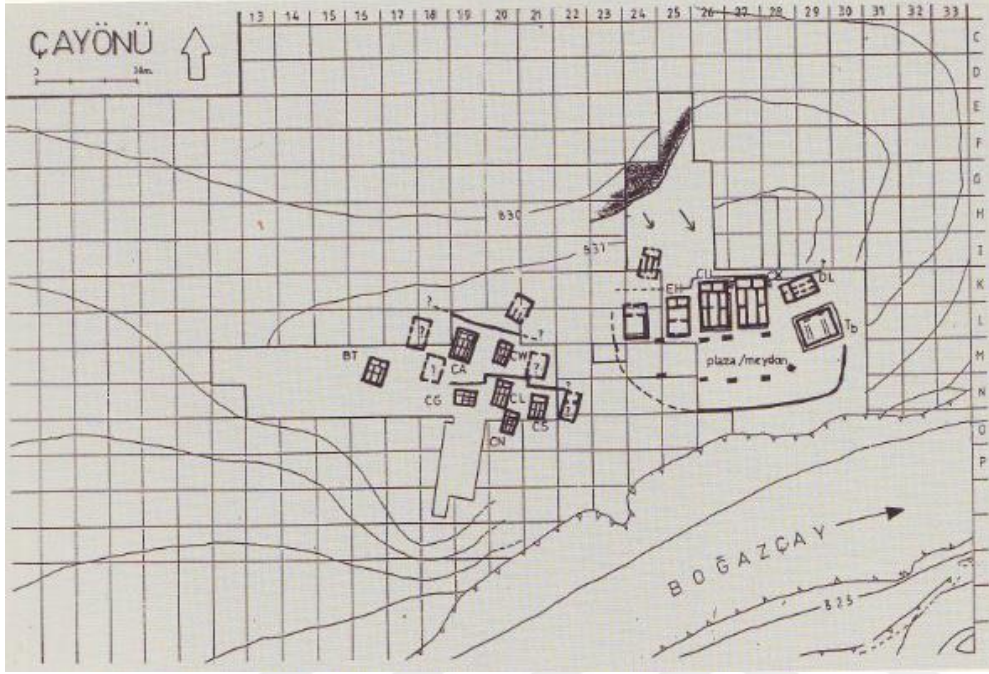

Resim 5.47. Hallan Çemi yerleşimindeki merkezi alandan koyun kafatasları (Rosenberg, 2007, 8).

Hallan Çemi'deki sosyal yapıyı değerlendirdiğimizde yapıların çevrelediği 15 m. çapındaki merkezi kamusal alan da bize sosyal yapı hakkında bazı ipuçları sağlamaktadır. Taş kapların, asaların ve hayvan kemiklerinin çoğunun merkezi alanda ele geçmesi ve bunlara ek olarak ateşte parçalanmış taşların yoğunluğu, bu alanın toplumsal yapı içerisinde sosyal bütünlüğü sağlayan ziyafetlerin gerçekleştirildiği bir alan olarak tanımlanmasında etkilidir.

Diyarbakır sınırları içerisindeki Çayönü yerleşiminde Seramik Öncesi Neolitik B'nin sonlarına tarihlenen hücre planlı yapılar evresinde (Resim 5. 48.) sosyal farklılığa ait bir işaret, genel yerleşim şeması içerisinde görülmektedir. Bu dönemde yerleşimin doğu kesiminde bulunan yapılar 1000 m² lik bir alanı kaplayan ve hafiri tarafından “plaza” olarak tanımlanan açık bir alan ile çevrilidir. Bu özel alanda konumlanmış olan yapılar yerleşimin batısındaki yapılar ile karşılaştırıldıklarında hem daha iyi bir işçilik göstermeleri hem de boyutlarının % 60 oranında daha büyük olmaları nedeni ile özel bir konuma sahip olduklarını açıkça göstermektedirler. Sadece burada bulunan yapıların dış yüzeylerinin taş döşeme ile çevrili olması da dikkat çekicidir. Michael Davis sadece bu yapılar içerisinde ele geçen bazı materyallere işaret

etmektedir; satranç taşı şeklindeki taş objeler, uzun obsidyen dilgiler ve büyük boyutlu niteliksiz taş heykeller²⁰¹.

Resim 5.48. Çayönü yerleşimi Hücre Planlı Yapılar Evresi mimarisi

(Erim-Özdoğan, 2007, 69).

“Plaza” olarak tanımlanan bu alanın özel konumu, burada tespit edilen yapıların boyut, işçilik ve iç konteksleri bakımından yerleşimdeki diğer yapılarla karşılaştırıldıklarında karşımıza çıkan farklılıklar, bu yapıları kullanan kişilerin Çayönü Seramik Öncesi Neolitik Dönem topluluğu içerisindeki ayrı statülerini açıkça ortaya koymaktadır. Eğer bu yapılar konut olarak tanımlanırsa, bu yapılar topluluk içerisindeki yüksek zümreye ait insanların yaşadığı konutlardır.

²⁰¹ Hole, 2000, 200. Erim-Özdoğan, 2011, 200.

6. SERAMİK ÖNCESİ NEOLİTİK DÖNEM ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ IŞIĞINDA SOSYAL YAPI

Ölü gömme gelenekleri toplulukların sosyo-kültürel yapılarını oluşturan birçok öge hakkında bize önemli bilgiler kazandırmaktadır. Topluluğu meydana getiren bireylerin hangi dini inanışlar çerçevesinde bir araya geldikleri, bu dini inanışların nasıl bir sosyal bütünlük oluşturduğu, topluluğu oluşturan bireyler arasında nasıl bir birleştirici rol oynadığının anlaşılması açısından bilim adamlarına önemli bilgiler sağlamaktadır.

Sosyal yapı içerisindeki bütünlüğün yanı sıra, ölü gömme adetlerinde görülen farklı uygulamalar, örneğin farklı mezar tipleri, ölünün gömüye hazırlanması sürecinde uygulanan ritüeller ve ölümden sonraki öteki dünya inancının bir göstergesi olarak mezarlara konulan ölü hediyeleri, topluluğun sosyal yapısı içerisindeki farklı tabakalanmaları göstermesi açısından önemlidir.

Ölü gömme gelenekleri ile ilgili buluntuların incelenmesi sonucunda dönemin sosyal yapısının anlaşılması sürecinde, yukarıda bahsedilen faktörler göz önünde bulundurularak, belirlenen coğrafi kapsam içerisinde seçilen Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimleri, mezar tipleri ve gömü biçimleri, ölü gömme uygulamaları ve ritüelleri, ölü kültü ile ilişkili mimari yapılar ve ölü hediyeleri alt başlıkları altında değerlendirilecektir.

6.1. Mezar Tipleri ve Gömü Biçimleri

Merkezi Bereketli Hilal Bölgesi içerisindeki Seramik Öncesi Neolitik dönem yerleşimleri incelendiğinde yerleşimlerin büyük bir bölümünde yerleşim içi mezar geleneği şeklinde tanımlayabileceğimiz intramural tarzda, konutların tabanları altına açılan çukurlar içerisine yerleştirilmiş bireylerle karşılaşmaktayız. Bölgede yerleşim dışı mezarlık alanının saptandığı tek buluntu yeri Kuzey Irak sınırları içerisindeki Nemrik yerleşimidir. Yukarı Dicle Havzası sınırları içerisindeki Hallan Çemi yerleşmesinde mezarların saptanamaması ise değerlendirilmesi gereken bir başka nokta olarak karşımıza çıkmaktadır.

Merkezi Bereketli Hilal Bölgesi kapsamı içerisinde değerlendirebileceğimiz yerleşimler göz önünde bulundurulduğunda bu yerleşimlerin mezar tiplerini ve gömü

biçimleri, basit toprak mezarlar ve çuvalla gömme alt başlıkları altında değerlendirilecektir.

6.1.1. Basit toprak mezarlar

Yukarıdaki bölümde de belirtildiği üzere Merkezi Bereketli Hilal Bölgesi'nde Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimlerinde yaygın bir biçimde benimsenmiş olan gömü biçimi yerleşim içerisindeki konutların tabanları altına açılan çukurlar içerisine bireylerin yerleştirilmesi şeklinde tanımlayabileceğimiz intramural tarzdaki basit toprak mezarlardır.

Yukarı Dicle havzasında bulunan Hallan Çemi yerleşiminde mezarların saptanamaması sosyal yapı açısından dikkat çekicidir. Kazı Başkanı Michael Rosenberg'e göre mezarlık alanlarının kullanımı olgusu hem Paleolitik Çağ avcı-toplayıcı yaşam tarzında hem de tamamen Neolitikleşmiş yaşam tarzında görülmez. Bu noktada Rosenberg, Flannery'e yönelir. Flannery'e göre sosyal değişiklikler ile toplumların ekonomik stratejilerindeki değişiklikler arasında büyük bir ilişki bulunmaktadır. Hallan Çemi yerleşiminin karakterinin tanımlanması sürecinde ortaya atılan görüşlerden bir tanesi yerleşimin ne Epi-Paleolitik dönem içerisine katılabileceği ne de Neolitikleşmiş bir yerleşim olarak tanımlanabileceğidir. Bu tür bir açıklamayı destekleyen bilim adamları "Proto-Neolitik" olarak tanımlanan bir geçiş sürecini Hallan Çemi için uygun görmüşlerdir. Flannery'nin sosyal değişiklikler ile toplumların ekonomik stratejilerindeki değişiklikler arasında vurguladığı ilişkiyi Hallan Çemi üzerinde uyarırsak, mezarlıkların kullanımı göçebe Epi-Paleolitik ile Neolitik arasındaki bir geçiş döneminin farklı özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır²⁰².

Hallan Çemi yerleşiminde mezarların bulunmaması problemini tartışmadan önce Yukarı Dicle Havzasında bulunan diğer Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimlerinin mezar tipleri ve gömü biçimleri açısından değerlendirilmesi gerekli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarı Dicle Havzası Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimlerinden Demirköy'de mezarların bulunması dikkat çekicidir. Toplamda altı insan gömüsü

²⁰² Rosenberg ve Redding, 2000, 55.

saptanmıştır. Bu gömülere ek olarak iki adet köpek gömüsü de Demirköy'den bilinmektedir. Ölüler kuzey-güney doğrultusunda, kısmen sağa yatık doğrultuda, yarı hocker pozisyonunda gömülmüşlerdir. Genel yaş dağılımı bebeklerden yetişkinlere doğru bir değişim gösterir. Mezarlar ölü hediyesi açısından zengin değildir. Bir çocuğa ait olan mezarda şekil verilmemiş ancak perdelanmış bir havaneli ile bir başka mezarda iki yontma taş alet ve bir başka gömüde ise dikdörtgene benzer bir şekilde üretilmiş bir öğütücü saptanmıştır. Ayrıca bir mezarda iskeletin bileğinde kertenkele derisinden bir bilezik bulunmuştur (Resim 6. 1.)²⁰³.

Resim 6.1. Demirköy yerleşimi kertenkele derisinden bilezik

(Rosenberg, 2007, 10).

Yukarı Dicle Havzası yerleşimlerinden Körtik Tepe'nin Seramik Öncesi Neolitik Dönem ölü gömme gelenekleri incelendiğinde dönemin Yakındoğu'su için yaygın bir gelenek olan yapıların tabanları altına gömülen intramural karakterdeki mezarlar bu yerleşim yerinde de saptanmıştır²⁰⁴.

Yerleşimde gerçekleşen 2000-2002 ve 2005-2010 kazıları ışığında elde edilen bilgilere göre Seramik Öncesi Neolitik Dönem'e ait toplam 455 insan iskeleti saptanmıştır (Resim 6. 2.). Saptanan bu iskeletlerin 307 tanesi hocker, 35 tanesi ise yarı hocker

²⁰³ Rosenberg, 2007, 17.

²⁰⁴ Özkaya, V., Çoşkun A. (2009). Excavations at Körtik Tepe. A New Pre-Pottery Neolithic A Site in Southeastern Anatolia. *Neo-Lithics* 2009(2), 5.

pozisyonundadır. Daha sonraki dönemlere tarihlendirilen tabakaların verdiği zarar nedeni ile 113 iskeletin pozisyonu anlaşılamamıştır²⁰⁵.

2015 yılında antropolog Prof. Dr. Yılmaz Selim Erdal'ın verdiği bilgilere göre Körtik Tepe'de toplam 743 mezar kazılmıştır ve bu mezarlarda 800'den fazla iskelet tespit edilmiştir. Tespit edilen bütün mezarlar intramural tarzda yapıların tabanları altlarına, duvar yanlarına ya da evlerin arasındaki açık alanlara gömülü biçimde tespit edilmişlerdir²⁰⁶.

Resim 6.2. Körtik Tepe yerleşimi intramural gömü

(Özkaya, Sarı, 2007, 18).

Tespit edilen mezarlardan bazılarında iskeletlerin başsız olarak ele geçmesi dikkat çekicidir. 2010 yılından önceki verilere dayanak kazı başkanı sayısal bakımdan sadece iki örnekle temsil edilen bu uygulamanın aslında bir ölü gömme âdeti olmadığını, zaman içerisinde kafataslarının yok olduklarını savunmuştur²⁰⁷. Ancak Urfa sınırları içerisinde bulunan çağdaş Nevali Çori yerleşimi ve Kuzey Suriye'de yine çağdaş Jerf-el Ahmar yerleşmesinden benzer uygulamaların bilinmesi, bu tür bir ölü gömme geleneğinin Körtik

²⁰⁵ Özkaya, V., Çoşkun A., (2011). Körtik Tepe. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm,(Eds.), *The Neolithic in Turkey. New Excavations, New Research Vol. 1 The Tigris Basin*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, pp. 93.

²⁰⁶ Erdal, Y. S. (2015). Bone or Flesh: Defleshing and Post Depositional Treatments at Körtik Tepe (Southeastern Anatolia, PPN A Period). *European Journal Of Archaeology* 18 (1) S. 4-32.

²⁰⁷ Özkaya, Coşkun, 2011, 93.

Tepe' de de var olduğunu gösterir niteliktedir. Kafatası kültü ile ilgili detaylı değerlendirme bu çalışma içerisinde ölü gömme uygulamaları ve ritüelleri alt başlığı altında gerçekleştirilecektir.

Körtik Tepe'de tespit edilmiş olan mezarlarda alçılama ve aşı boyası ile boyama uygulaması iskeletleri oluşturan kemiklerin üzerlerinde saptanmıştır. Bazı mezarların zengin ölü hediyeleri içermesi de dikkat çekicidir. Bütün bu özellikler bölgenin Seramik Öncesi Neolitik Dönem ölü gömme adetlerinin anlaşılması hususunda Körtik Tepe'nin önemini açıkça ortaya koymaktadır. Alçılama ve aşı boyası kullanımı bu bölüm içerisindeki diğer alt başlıklar altında incelenecektir.

Yukarı Dicle Havzası'nda son yıllarda başlatılan yeni arkeolojik kazılarda benzer sonuçları ortaya koymaktadır. Necmi Karul başkanlığında Siirt ili sınırları içerisinde bulunan Gusir Höyük'de gerçekleştirilen kazılar Seramik Öncesi Neolitik Dönem'in yaygın ölü gömme âdeti olan intramural tarzda, hocker pozisyonundaki gömülere yeni örnekler katmıştır. Ancak bir mezarda ölünün bağdaş kurmuş pozisyonda gömülmesi dikkat çekicidir (Resim 6. 3.)²⁰⁸. Bu tür bir pozisyon tesadüf mü yoksa bilinçli bir şekilde mi oluşturulması, sorulması gereken bir sorudur.

²⁰⁸ Karul, N. (2013). Gusir Höyük/ Siirt, Yerleşik Avcılar. *Arkeo-Atlas Bereketli Hilal Dicle'nin Kurtarma Kazıları*, 29.

Resim 6.3. Gusir Höyük'ten bağdaş kurmuş pozisyonda saptanan intramural gömü
(Karul, 2013, 29).

Yukarı Dicle Havzasında kazısı son yıllarda başlayan bir başka Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşmesi olan Hasankeyf Höyük'te Körtik Tepe ile benzer bir şekilde intramural hocker gömülerin bazılarında kafataslarının ve kemiklerin kırmızı ve siyah renkte boyandıkları tespit edilmiştir. Bunlara ek olarak bazı mezarlarda zengin ölü hediyeleri saptanırken, bazı örneklerde hiçbir ölü hediyesinin bulunmaması topluluk içerisindeki sosyal statü farklılıklarını göstermesi açısından dikkat çekicidir²⁰⁹.

Yukarı Dicle Havzası, Seramik Öncesi Neolitik Dönem Ölü Gömme gelenekleri değerlendirildiğinde, bölge yerleşimlerinin belli noktalarda ortak kültürel değerleri paylaştıkları açıktır. Yerleşimlerin çoğunluğunda intramural tarzda, evlerin tabanları altına açılan çukurlar içerisinde gömülmüş, hocker pozisyonda iskeletlerle karşılaşmıştır. Körtik Tepe ve Gusir Höyük örneklerinde iskeletleri oluşturan kemikler üzerinde saptanan alçı ve aşı boyası izleri de ortak kültürel değerleri gösteren bir başka gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada Hallan Çemi'de mezarların saptanamaması sorunsalı göz önünde

²⁰⁹ Miyake, Y. (2013). Hasankeyf Höyük/Batman, Dicle'nin İlk Köyü. *Arkeo-Atlas Bereketli Hilal Dicle'nin Kurtarma Kazıları*, 44.

bulundurulmalıdır. Yukarı Dicle Havzası, yuvarlak planlı yarı yeraltına gömülü mimarisi, bu yapıların tabanları altına açılmış olan çukurlar içerisine yerleştirilmiş hocker pozisyonunda gömülmüş iskeletleri ve öbür dünya inancının bir göstergesi olarak iskeletlerin yanlarında saptanan ölü hediyeleri ile ortak bir kültür çerçevesini açıkça ortaya koymaktadır. Daha önce belirtildiği gibi bazı bilim adamları tarafından Epi-Paleolitik Dönem ile Seramik Öncesi Neolitik Dönem arasında bir geçiş özelliği gösteren Hallan Çemi'de Flannery'nin tanımladığı gibi her iki baskın dönemden farklı bir geleneğin uygulanması ihtimallerin ötesine geçmemektedir. Hallan Çemi bütün buluntuları ile Seramik Öncesi Neolitik Dönem, Yukarı Dicle Havzası karakterini diğer yerleşimlerle birlikte açıkça ortaya koymaktadır. Bu sebeple yerleşim dışı bir mezarlık alanının Hallan Çemi sakinlerince kullanılması, Yukarı Dicle Havzası Seramik Öncesi Neolitik Dönem kültürel bütünlüğüne ters düşmektedir. Höyüğün kazılmamış kısımlarında bulunan mimari örneklerin tabanları altında intramural tarzda gömülerin var olma ihtimali yüksektir. Sonuç olarak Hallan Çemi yerleşimine ait extramural/yerleşim dışı bir mezarlığın var olması bölge kültürel bütünlüğünü bozması nedeniyle ihtimaller dışında bir seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Resim 6.4. Körtik Tepe yerleşimi intramural gömü

(Özkaya, Coşkun, 2013, 37).

Diyarbakır sınırları içerisindeki Çayönü'nün Seramik Öncesi Neolitik Dönem ölü gömme gelenekleri incelendiğinde iki ana nokta ile karşılaşmaktayız. Bu noktalardan ilki yuvarlak planlı yapılar evresinden itibaren başlayarak hücre planlı yapılar evresi boyunca saptanan farklı ölü gömme uygulamalarıdır. İkinci önemli nokta ise farklı tabakalar boyunca çeşitli mimari evreler geçirerek varlığını sürdüren, içerisinde 400 iskelet ve 90

kafatasının ele geçtiği için “Kafataslı Yapı” olarak tanımlanan özel fonksiyonlu bir yapıdır (Resim 6.5.)²¹⁰.

Resim 6.5. Çayönü yerleşimi Kafataslı Yapı'dan mezar çukuru

(Özdoğan, 1999, 26).

Çayönü yerleşiminde toplam 626 insan iskeletine rastlanılmıştır. Yapılan antropolojik çalışmalar sonucundan bebek ölümlerinin yüksek oranlarda olduğu tespit edilmiştir. 50 yaşını aşan insan sayısı son derece az olup, ortalama insan ömrü 35 yıldır. İskeletler üzerine yapılar araştırmalar belirgin diş aşınmaları ve diş çürümelerinin yanı sıra eklem rahatsızlıkları, enfeksiyon ve kansızlığın sebep olduğu çeşitli rahatsızlıklarla Çayönü insanların karşı karşıya geldiklerini kanıtlar niteliktedirler²¹¹.

Çayönü yerleşiminin ilk tabakası olan Yuvarlak Planlı Yapılar Evresi'nde yapıların tabanları altında ve yapıların arasındaki açık alanlarda intramural gömülerle karşılaşmıştır²¹². Farklı konumlardaki mezarlar arasında uygulama açısından herhangi bir farklılıktan bahsedilmese de, mekân içi ve mekân dışı gömülerdeki farklılığın sosyal yapı ile olan ilişkisi göz önünde bulundurulmalıdır.

²¹⁰ Hole, 2000, 200. Erim-Özdoğan, 2011, 200. Erim-Özdoğan, 2007, 70-71.

²¹¹ Özbek, M. (2004). *Çayönü'nde İnsan*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat yayınları, 111.

²¹² Yılmaz, Yasemin. (2010). *Neolitik Dönemde Anadolu' da Ölü Gömme Uygulamaları: Çayönü Örneği*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, s.35.

Izgara planlı yapılar evresinde, bir yapının tabanı altında tespit edilen intramural gömüde hocker pozisyonundaki iskeletin yanında köpek kemiklerinin ve yaban domuzu kafatasının birlikte ele geçmesi farklı bir uygulama olma açısından dikkat çekicidir²¹³.

Yaban domuzu kafatasları Neolitik dönem “Bucranium”²¹⁴ geleneği düşünüldüğünde acaba kutsal olarak tanımlanabilir mi? Eğer böyle bir tanımlama uygun ise, gömülü olan bireyin sosyal yapı içerisindeki özel konumunun işaretçisi olarak algılanabilir.

Taş Döşeli Yapılar evresinde Çayönü’nün güneybatısında çıkarılan üç mezar zengin ölü hediyeleri ile dikkati çekmektedir. Toplam üç bireyin tespit edildiği mezarda bir deniz kabuğu ve 787 taş boncuktan oluşan bir kolye, malahit parçaları, obsidyen ve çakmak taşından aletler ele geçmiştir²¹⁵.

Hücre Planlı Yapılar evresinde “CX” olarak adlandırılan bir yapının içerisindeki iskeletin yanından 1 taş boncuk, 15 obsidyen, 10 çakmaktaşı ve 2 kemik alet ele geçmiştir. Aynı döneme tarihlendirilen “DE” yapısı farklı bir uygulama ile dikkat çekmektedir. İskelet 40 cm yükseklikte ve 66 x 58 cm boyutlarında bir platformun içerisine gömülmüştür. Platformun en altında küçük taşlardan oluşan bir taban düzenlemesi saptanmıştır. Bu taban düzenlemesinin üzerine iskelet hocker pozisyonunda yerleştirilmiştir. Buradaki dikkat çekici uygulama iskeletin ziftli bir hasıra sarılarak üzerinin kireç ile kaplanmasıdır. Bu kaplanmasından sonra bir ipe sarılmasıdır. İskeletin ayakları yakınında çakmaktaşı ve obsidyenden üretilmiş aletler ölü hediyesi olarak yerleştirilmiştir²¹⁶.

Yukarı Dicle Havzası’nın hemen güneyinde bulunan Urfa bölgesi Yakındoğu Arkeolojisi içerisinde değerlendirildiğinde Seramik Öncesi Neolitik Dönem’e tarihlendirilen birçok arkeolojik alana ev sahipliği yapmaktadır. Dünya çapında dikkat çekici buluntularıyla karşımıza çıkan Göbekli Tepe bu örneklerden bir tanesidir. Kutsal bir alan olarak tanımlanan Göbekli Tepe’de tespit edilen yapıların tapınak olarak tanımlanması dikkat çekicidir²¹⁷. Merkezi Bereketli Hilal Bölgesi içerisinde Seramik Öncesi Neolitik Dönem’de görülen yaygın ölü gömme geleneğinin konutların tabanları altına ölümlerin gömülmesi ile gerçekleşen intramural bir

²¹³ Özdoğan, M. (1999). Çayönü. M. Özdoğan ve N. Başgelen (Eds.) *Neolithic in Turkey: The Cradle of Civilization*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, pp. 47.

²¹⁴ Yapıların iç kısımlarında saptanan ve muhtemelen duvara asıldığı düşünülen sığır kafatasları Hallan Çemi, ve Çatalhöyük Neolitik Çağ yerleşimlerinden de bilinmektedir.

²¹⁵ Yılmaz, 2010, 38.

²¹⁶ Yılmaz, 2010, 40.

²¹⁷ Schmidt, K. (2011). “Göbekli Tepe”. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (Eds.), *The Neolithic in Turkey. New Excavations, New Research Vol. 1 The Tigris Basin*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, pp. 47.

gelenek olduğu göz önünde bulundurulduğunda konutların ve mezarların bulunmayışındaki eşdeğerlik Göbekli Tepe kutsal alanının fonksiyonunun anlaşılmasında önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Burada vurgulamak istediğimiz şu dur ki, Göbekli Tepe bir yerleşim yeri değildir, çünkü bir alanı yerleşim alanı olarak tanımlamamıza olanak sağlayacak temel gerekçelerden biri olan konut yapıları Göbekli Tepe’ de bulunmamaktadır. Dönemin yaygın ölü gömme geleneğinin konutların tabanları altına açılan çukurlar içerisine yerleştirilen bireyler şeklinde karşımıza çıkan intramural bir gelenek olduğu göz önünde bulundurulduğunda, konutların bulunmadığı bir alanda bu tür mezarlarında bulunmaması kanımızca tutarlı bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Urfa Bölgesindeki diğer bir Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimi Nevali Çori’ de, insan gömüleri genel olarak yapıların tabanları altında tespit edilmişlerdir²¹⁸.

Yerleşimin I. tabakasında hafiri tarafından kanallı yapı olarak tanımlanan bir yapının tabanı altında intramural olarak 5 adet kafatası ve bazı uzun kemiler tespit edilmiştir. Kafataslarının bir tanesinde damak kısmının hemen altına yerleştirilmiş çakmaktaşıdan uzun bir dilgi dikkat çekicidir²¹⁹.

II. tabakada 25 no’lu konut olarak tanımlanan yapının tabanı altında hocker pozisyonunda ve başsız şekilde bulunan bir iskelet bize Kuzey Suriye’ deki Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşmesi olan Jerf el-Ahmar’da ki benzer uygulamayı hatırlatmaktadır. Aynı tabakada bulunan 21b adı ile tanımlanan bir başka konutun tabanı altında da biri kadın olmak üzere dört adet iskelet, hoker pozisyonunda tespit edilmiştir²²⁰.

Yerleşimin Seramik Öncesi Neolitik Dönem’e tarihlendirilen III. ve IV. tabakalarında da I. ve II. tabaka ile benzer olarak konutların tabanları altında intramural gömü geleneği yerleşim sakinleri tarafından devam ettirilmiştir²²¹.

Nevali Çori yerleşimi Merkezi Bereketli Hilal bölgesinin ölü gömme adetleri açısından değerlendirildiğinde oluşturduğu bütünlüğünü bozmayacak bir şekilde intramural tarzda

²¹⁸ Verhoeven, M. (2002). Ritual and ideology in the Pre-Pottery Neolithic B of the Levant and Southeastern Anatolia. *Cambridge Archaeological Journal* 12(2), 239.

²¹⁹ Hauptmann, 2007, 137.

²²⁰ Hauptmann, 2007, 138.

²²¹ Hauptmann 2007, 138-141.

gömülerle karşımıza çıkmaktadır. Seramik Öncesi Neolitik Dönem’ de yaygın olarak karşımıza çıkan kafatası kültü Nevali Çori’ de de yaygın bir biçimde uygulanmıştır.

Türkiye’nin güneyinde bulunan Kuzey Suriye’deki Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimleri ölü gömme adetleri açısından değerlendirildiğinde dönemin sosyal yapısı hakkında önemli ipuçları sağlamaktadırlar.

Abu Hureyra’nın Seramik Öncesi Neolitik Dönem ölü gömme gelenekleri, Merkezi Bereketli Hilal bölgesine baktığımızda yaygın bir gelenek olarak karşımıza çıkan evlerin tabanları altına yapılan genellikle hocker pozisyonundaki gömülerden oluşmaktadır. Sosyal yapı açısından değerlendirildiğinde tespit edilen mezarların %40’ında ölü hediyeelerine rastlanmıştır. Çakmaktaşı ve kemikten üretilmiş aletler ve boncuklar en yaygın ölü hediyesi tiplerini oluşturmaktadır²²². Farklı uygulamalar dikkate alındığında bitümen ile kaplanmış bir kafatası dikkat çekicidir. Kafatasının üzerinde hasır izlerine rastlanmıştır. Bir başka gömüde 12 yaşında olduğu saptanan iskelet alçılanmıştır. Alçının üzerinde tespit edilen zencefil örnekleri dikkat çekicidir. Zencefil Kuzey Suriye’de bulunmamaktadır. Muhtemelen Anadolu’dan ithal edildiği düşünülmektedir²²³. Bu tür bölge için nadir bir malzemenin ölü gömme ritüelinde kullanılması, bireyin sosyal yapı içerisindeki yüksek derecesini açıkça sergilemektedir. Bir başka mezarda ele geçen kafatası kırmızı renkte boyanmıştır. Kırmızı rengin Seramik Öncesi Neolitik Dönem toplumlarında kan ile ilişkilendirilerek öbür dünya inancını simgesel olarak göstermesi ve bu sebeple kutsal sayılmasından yola çıkarak kafatasının ait olduğu bireyin sosyal yapı içerisindeki yüksek derecesini algılamak güç değildir. Bir başka uygulama ise ölünün dik oturur durumda gömülmesidir. Bu tür bir uygulama Abu Hureyra için uniktir²²⁴. Ancak Kuzey Suriye’de benzer bir uygulama Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşmesi Tell Halula’dan bilinmektedir²²⁵.

Kuzey Suriye’deki bir başka Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimi olan Jerf- el Ahmar’da kamu yapıları olarak tanımlanabilecek bazı yapılar içerisinde tespit edilen gömüler dikkat çekicidir. Yerleşimin doğu kesiminde I. tabakada tespit edilen yuvarlak yapılı, yarı yeraltına gömülmüş, iç düzenlemesindeki özen ile (hücreler ve banklarla ayrılmıştır) dikkat çeken kamu yapısının tabanında saptanan bir delik içerisinde tespit edilen iki insan kafatası

²²² Moore, A.M.T., Molleson, T.I. (2000) Disposal of the Dead. A.M.T Moore, G.C. Hillman, A. J. Legge, (Eds.), *Village on the Euphrates from foraging to farming at Abu Hureyra*. Oxford: Oxford University Press. pp. 258-300.

²²³ Moore ve Molleson, 2000, 258-300.

²²⁴ Moore ve Molleson, 2000, 260.

²²⁵ Kuijt, Guerrero, Molist, Anfruns, 2011, 507.

intramural ölü gömme geleneği ve kafatası kültü açılarından değerlendirildiklerinde dikkat çekmektedirler²²⁶.

Yerleşimin batı tepesiğinde II. tabaka da saptanan, yuvarlak planlı, yarı yeraltına gömülü bir başka özel fonksiyonlu yapının içerisinde bir insan iskeleti, bir kafatası ve bir omurga birbirlerinden ayrı olarak tespit edilmişlerdir. Yukarıda bahsedilen yapı ile benzer bir şekilde bu yapı da ölü gömme geleneği ve kafatası kültü açılarından değerlendirildiklerinde dikkat çekmektedir²²⁷. Bu noktada bu yapıların fonksiyonları dikkate alınmalıdır. Kamusal fonksiyonlu, silo olarak kullanılan bu yapılar kamu yararına hizmet etmektedir. İntramural gömü geleneğinde konutların tabanları altındaki gömüleri, o konutta yaşayan insanlarla ilişkilendirmeyi mantıklı bir bakış açısı olarak görmektediriz. Bu durumda bahsedilen silo yapıları içerisinde saptanan bireylerin, bu yapılarla ya da bu yapıların hizmet ettiği topluluk ile özel bir ilişkileri olduğu açıktır. Silolar, sürekli yerleşim stratejisi benimsemiş bir topluluk için yerleşimin devamlılığını sağlama noktasında önemli bir misyona sahiplerdir. İklim koşullarının zorlu olduğu dönemlerde bu silolarda depo edilen ürünler topluluğun devamlılığını sağlamaktadırlar. Bu kadar önemli bir yapı içerisine gömülme onurunu elde eden bireyler topluluk içerisinde önemli bir konuma sahip olan bireylerdir ve bu yapılar içerisine gömülerek onurlandırılmışlardır.

Komşu çağdaş yerleşim Dja'de de özel fonksiyonlu olarak tanımlanan, dikdörtgen bir plan içerisinde yan yana sıralanmış odalardan oluşan bir yapı içerisinde tespit edilen 38 iskelet dikkat çekicidir. Hafiri tarafından "Ölüm Evi" olarak adlandırılan bu yapı, Çayönü Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimindeki "Kafataslı Yapı" ile hem özel fonksiyonlu bir yapı olmasından hem de içerisinde çok sayıda iskelet barındırmasından dolayı dikkat çekicidir²²⁸.

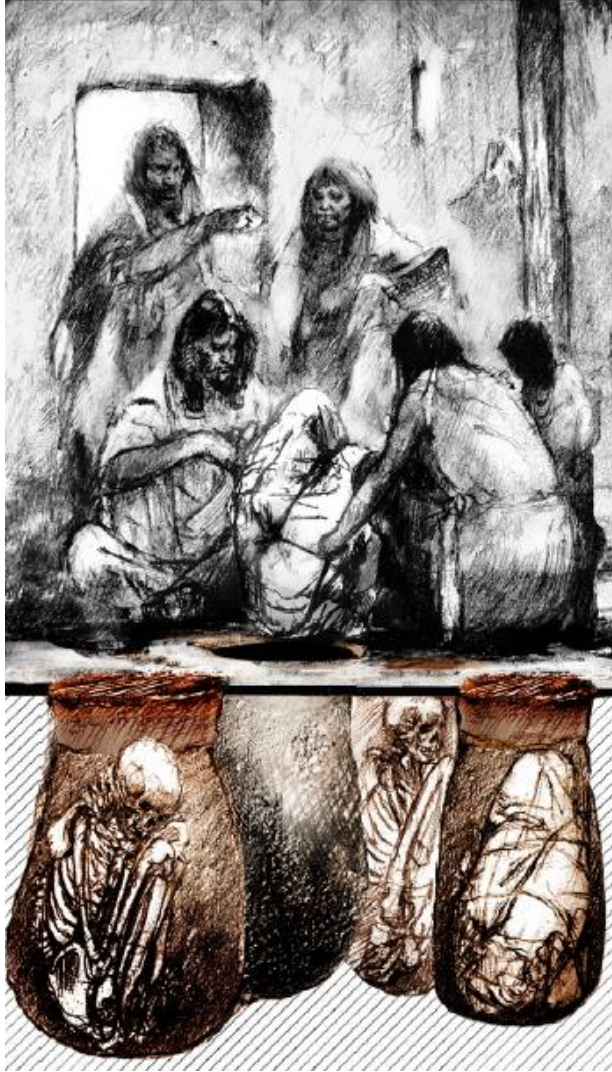
Tell Halula yerleşiminde Seramik Öncesi Neolitik Dönem için yaygın olan intramural gömülerle karşılaşmaktayız. Mezarlara evlerin hemen giriş kısmındaki tabanların altlarında karşılaşmıştır. Açılan çukurlar düzgün çeperli ve düz tabanlıdır. Ölüler sıkıca bükülmüş bir şekilde dik oturur pozisyonda gömülmüşlerdir (Resim 6. 6.). Ölülerin kumaş ya da benzeri bir madde ile sarılarak gömüldükleri düşünülmektedir. Çuvalla gömme geleneği özel bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır ve bu çalışma içerisinde bir başka alt başlık içerisinde

²²⁶ Stordeur, 2000, 1.

²²⁷ Stordeur, 2000, 2.

²²⁸ Coqueugnot, 1998, 111.

değerlendirilecektir. Mezarlar içerisinde tespit edilen ölü hediyeleri arasında boncuklar, deniz kabukları, obsidyen ve çakmaktaşı aletler, kemikten aletler sayılabilir²²⁹.

Resim 6.6. Tell Halula yerleşiminden ölülerin dik oturur pozisyonunda gömülmeleriyle ilgili bir canlandırma

(Kuijt, Guerrero, Molist, Anfruns, 2011, 508).

Türkiye ve Suriye ile komşu olan ve bu doktora tezinin kapsamındaki bir başka bölge olan Kuzey Irak sınırları içerisindeki bazı Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimleri de Merkezi Bereketli Hilal Bölgesinin bu dönemdeki sosyal yapısı açısından önemli ipuçlarını sergilemektedirler.

²²⁹ Kuijt, Guerrero, Molist, Anfruns, 2011, 510-522.

Nemrik 9 Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşiminin güney ucunda bir mezarlık alanından bahsedilmektedir. Hoker pozisyonunda gömülmüş iskeletlerde yön birliği yoktur. Mezarlık, yerleşimin geç evresinin son evresi ile ilişkilendirilmektedir. Bazı mezarlar kil ile sınırlandırılmışlardır. Nemrik örneğinde yerleşim dışında bir mezarlığın saptanması sosyal organizasyon açısından değerlendirildiğinde kompleks bir yapı göstermesi açısından önemlidir²³⁰.

Extramural gömü geleneği aslında hem bölge için hem de Seramik Öncesi Neolitik Dönem için yabancı bir unsur olarak görülebilir. Hocker geleneği devam etse de intramural ölü gömme geleneğini neden terk ettikleri sorulması gereken bir sorudur.

Komşu Qermez Dere yerleşiminde birbirleri üzerine inşa edilmiş, kazı başkanı tarafından “RAA” ve “RAB” olarak adlandırılan iki yarı yeraltında gömülü yapı bulunmaktadır. Daha geç olan RAA yapısının terk edilmesinden hemen sonraki evrede yapının kuzeybatı köşesinde 6 adet kafatası saptanmıştır²³¹. Kafatası kültü içerisinde değerlendirebileceğimiz bu buluntular bu çalışma içerisinde farklı bir alt başlık altında değerlendirilecektir.

6.1.2. Çuval ile gömme

Kuzey Suriye sınırları içerisinde bulunan Tell Halula yerleşimi Merkezi Bereketli Hilal bölgesi kapsamında, Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimleri içerisinde farklı bir mezar anlayışı ile karşımıza çıkmaktadır. Konut olarak tanımlanan yapıların tabanları altında saptanan intramural gömüler ilk bakışta bölgenin ve dönemin tümünde benimsenmiş geleneklerinden farklılık göstermezler. Yapıların tabanları altına açılan çukurların düzgün duvarlara ve düzgün tabanlara sahip olması gösterilen özeni açıkça ortaya koymaktadır. Ancak tam bu noktada diğer çağdaş yerleşimlerde görülmemiş olan farklı bir uygulama karşımıza çıkmaktadır. Çukurlar içerisine dik oturur pozisyonda gömülen bireyler kumaş ya da benzeri bir madde ile sarılarak gömülmüşlerdir (Resim 6.6.)²³².

²³⁰ Kozłowski, 1989, 26.

²³¹ Betts, Baird, Watkins, 1989, 19-20.

²³² Kuijt, I., Guerrero, E., Molist, M., Anfruns, J., 2011, 510-522.

Bireyin dik oturur pozisyonda mezar çukuru içerisine yerleştirilmesi uygulaması aynı bölge sınırları içerisindeki Abu Hureyra yerleşiminden bilinmektedir²³³. Ancak kumaş ya da benzeri bir madde ile bireyin sarılarak gömülmesi bölgede sıklıkla karşılaşılan bir uygulama değildir. Yaygın uygulama bireyin açılmış olan mezar çukuruna herhangi bir aramateriyal kullanılmadan toprak ile bütünleşerek gömülmesidir. Burada dikkat edilmesi gereken farklılık bu tür bir bütünleşmenin engellenmesidir.

Çayönü yerleşiminin Hücre Planlı Yapılar evresinde “DE” yapısı benzer bir uygulama ile dikkat çekmektedir. İskelet 40 cm. yükseklikte ve 66 x 58 cm boyutlarında bir platformun içerisine gömülmüştür. Platformun en altında küçük taşlardan oluşan bir taban düzenlemesi saptanmıştır. Bu taban düzenlemesinin üzerine iskelet hocker pozisyonunda yerleştirilmiştir. Tell Halula ve Abu Hureyra örnekleri ile karşılaştırılabilecek bir uygulama ise iskeletin ziftli bir hasıra sarılarak üzerinin kireç ile kaplanmasından sonra bir ipe sarılmasıdır.²³⁴.

Çağlar boyunca farklı ölü gömme gelenekleri değişik coğrafyalardaki kültürler içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Pithos olarak adlandırılan büyük boyutlu depolama kapları içerisine bazen bir bazen de birden fazla bireyin gömülmesi geleneği Yakındoğu sınırları içerisindeki birçok yerleşimden bilinmektedir. Mısır ve Roma uygarlıklarında farklı biçimlerde soylu bireyler, lahitler içerisine yerleştirilerek gömülmüşlerdir. Günümüz uygulamalarına baktığımızda ise İslamiyet inancında ölümler kefen adı verilen kumaşa sarılarak tabut içerisine gömülmektedirler. Dikkatle incelendiğinde bu farklı uygulamaların hepsindeki benzer bir sonucun bireyin toprak ile kesintisiz bağının engellendiğidir. Bu noktada bu tür bir ayırıştırma girişiminin şimdiye kadar gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda en erken örneği olarak karşımıza çıkan Tell Halula, Abu Hureyra ve Çayönü intramural mezarları, binlerce yıl varlığını devam ettirerek günümüze kadar gelen bir mezar anlayışının en eski örneği olarak bu uygulamanın köklerinin Seramik Öncesi Neolitik Dönem’ e kadar gittiğini açıkça ortaya koymaktadır.

6.2. Ölü Gömme Uygulamaları ve Ritüelleri

Merkezi Bereketli Hilal Bölgesi, Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimlerinde tespit edilen mezarlar incelendiğinde ölü gömme gelenekleri içerisindeki farklı ritüeller ve

²³³ Moore ve Molleson, 2000, 260.

²³⁴ Yılmaz, 2010, 40.

uygulamalar sadece farklı inanışların değil, topluluğu oluşturan bireyler açısından değerlendirildiğinde ise topluluğun sosyal yapısındaki farklılıkların anlaşılması açısından da arkeolog ve antropologlara büyük ipuçları sağlamaktadırlar.

Kafatasının, vücudun bir bölümünün ya da tümünün alçılanarak gömülmesi, iskeleti oluşturan kemikler üzerinde saptanan aşı boyası izleri ve atalar kültürünün bir yansıması olarak kabul edilebilecek olan kafatası kültürü, Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisindeki farklı gömü uygulamaları ve ritüelleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün bu uygulamalara ek olarak özellikle Körtik Tepe yerleşiminden bilinen iskeleti oluşturan kemikler üzerindeki kesik izleri değerlendirilmesi gereken ayrı bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

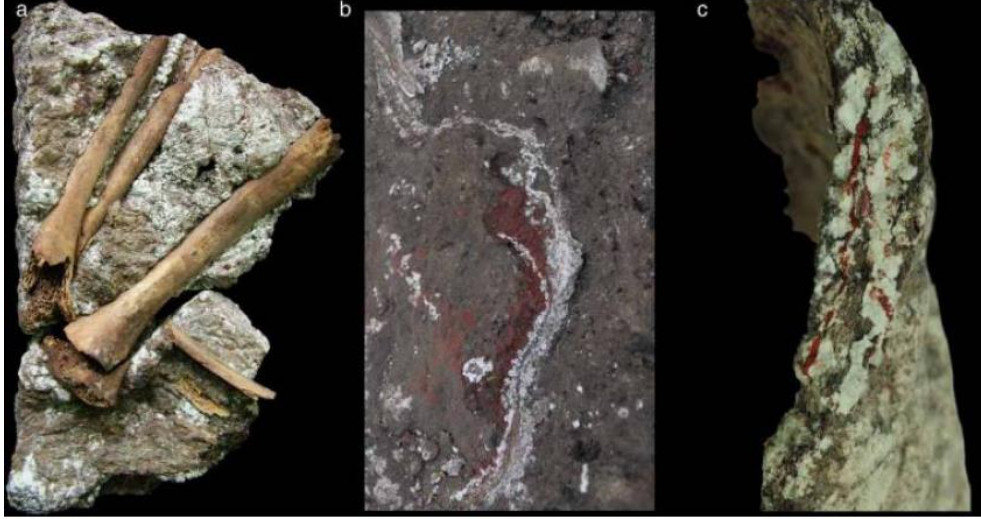
6.2.1. Alçılama

Kafatasının, vücudun bir bölümünün ya da tümünün alçılanması geleneği Yakındoğu Neolitiği içerisinde farklı coğrafyalarda, farklı örnekler içerisinde yaygın bir biçimde karşımıza çıkan bir uygulamadır. Alçılanmış örnekler, Suriye'den Abu Hureyra, Tell Ramad, Tell Aswad, İsrail'den Jericho, Nahal Hemar, Kfar Hahores, Beisamoun, Ürdün'den Ain Ghazal, Anadolu'dan ise Körtik Tepe, Çatal Höyük ve Köşk Höyük yerleşimlerinden bilinmektedir²³⁵.

Çalışmamız kapsamı içerisine giren yerleşimler içerisinde iskeletin kafatasının, bazı bölümlerinin ya da tümünün alçılanması uygulamasının en yoğun biçimde karşımıza çıktığı yerleşme ülkemizin Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırları içerisindeki Körtik Tepe yerleşimidir. Gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda tespit edilen 743 mezardan 247 sinde alçı izleri saptanmıştır. 2015 yılı çalışmaları sonunda toplam 446 iskelet analiz edilmiş ve bunlardan 180 nin de alçı izleri saptanmıştır. İncelenen bu 180 örnek içerisindeki 72 örnek tamamen alçı kaplıdır. Geriye kalan 108 örnekte ise bazılarının sadece kafatası, bazılarında kol ve bacaklarda bazılarında ise kafatası hariç tüm vücut alçı ile kaplanmıştır (Resim 6. 7.)²³⁶.

²³⁵ Özbek, M. (2009). Remodelled human skulls in Köşk Höyük (Neolithic Age, Anatolia): a new appraisal in view of recent discoveries. *Journal of Archaeological Science* 36, 379-386.

²³⁶ Erdal, 2015, 21

Resim 6.7. Körtik Tepe yerleşiminden alçılanmış iskelet örnekleri

(Erdal, 2015, 22).

Bazı örneklerde sadece iskelet üzerinde değil, mezarın bulunduğu yerde, ölü hediyelerinin üzerinde ve mezar içerisindeki hayvan kemikleri üzerinde de alçı izlerinin saptanması dikkat çekicidir. Prof Dr. Yılmaz Erdal iskeletlerin üzerindeki alçıların önemli bir miktarında farklı tabakaların ve bu tabakaların arasında kırmızı aşı boyası izlerinin varlığından bahseder ve bu durumun bazı mezarların ve iskeletlerin tekrar tekrar açılıp yeniden alçıldığını işaret ettiğini vurgulamaktadır²³⁷.

Bu buluntular ışığında alçılama işlemi bir nevi yeniden ruh kazanma ritüeli olarak yorumlanabilir. Alçı ile ruh arasında sembolik bir bağ bulunmaktadır. İskeletin görünüşü düşünüldüğünde, iskeleti bir kemik yığınından, bedeni olan bir insana dönüştüren şey kaslarımız ve derimizdir. Bu beden olmaksızın iskelet ruhsuz, korkutucu cansız bir varlıktır. Alçılama işlemi ile iskelete tekrar bir beden sağlanmıştır. Bu çalışma içerisinde diğer bir alt başlık içerisinde değerlendireceğimiz kafatası kütlü içinde benzer bir durum söz konusudur. Kafataslarının alçılanması, göz çukurlarının ve kaş kemerlerinin değerli taşlarla süslenmesi kafatasına yeniden ruh kazandırma, ona tekrar yaşayan bir birey görüntüsü verme amacıyla gerçekleştirilmiş bir işlemdir. Tam bu noktada beden görüntüsünü alçılama işleviyle gerçekleştirdiğimiz iskelete tekrar hayat verme konusunda tek bir eksiğimiz kalmıştır. Bedenimizde, derimizin altında kaslarımız ve onların altında da kemiklerimiz bulunmaktadır. Ancak bütün bu oluşum içerisinde bize can veren kan bulunmaktadır. Kan hayatın, yaşamın, varoluşun simgesidir. Alçılanmış bir iskelete öteki

²³⁷ Erdal, 2015, 22

dünyada sonsuz yaşamın verilmesi noktasında bu çalışma içerisinde bir başka alt başlık altında değerlendireceğiz, iskeleti oluşturan kemiklerin aşı boyası ile boyanması işlemi gelmektedir. Kemikler üzerinde saptanan aşı boyası, kanı yani yaşamı varoluşu simgelerken alçı ise bu varoluşu tamamlayan beden görünümünü sembolize etmektedir.

Körtik Tepe mezarlarında ele geçen iskeletlerin hepsinde alçılanma ve aşıboyası izlerinin saptanmaması değerlendirilmesi gereken bir başka konudur. Gelenek her ne kadar topluluk içerisinde yaygın olsa da her birey için bu tür bir uygulamadan bahsedemeyiz. İşte tam bu noktada topluluğun sosyal yapısı içerisindeki bazı farklılıklardan bahsedilebilir. Bu tür bir uygulamanın sadece topluluk yapısı içerisinde üst seviyeye sahip ayrıcalıklı bireyler için uygulanmış olabilir. Ölü gömme adetlerindeki bu tip özel uygulamalar bireylerin topluluk içerisindeki konumlarının anlaşılması noktasında arkeolog ve antropologlara önemli ipuçları sağlamaktadır.

Kuzey Suriye yerleşimlerinden biri olan Abu Hureyra’da 12 yaşındaki bir iskelet alçılanmış bir biçimde bulunmuştur. Alçının üzerinde tespit edilen zencefil örnekleri dikkat çekmektedir. Zencefil Kuzey Suriye’ de bulunmayan muhtemelen Anadolu’dan ithal edilmiş bir malzemedir²³⁸. Bölge için nadir bir malzemenin ölü gömme ritüelinde kullanılması, bireyin sosyal yapı içerisindeki yüksek derecesini açıkça sergilemektedir.

6.2.2. Aşı boyası ile boyama

İskelet üzerinde gerçekleştirilen alçılama ve aşı boyası ile boyama uygulamaları ölümden sonraki yaşam inancı ile ilgili ritüeller olarak değerlendirilmelidir. Özellikle kırmızı aşı boyasının renginden dolayı kan ile ilişkilendirilerek öldükten sonra tekrar dirilme inancının bir parçası olarak yaşamı sembolize etmektedir.

İskeletler üzerinde aşı boyası izleri Yakındoğu Neolitikü içerisinde birçok yerleşimden bilinmektedir. Örneğin Körtik Tepe, Abu Hureyra, Hasankeyf Höyük, Aşıklı Höyük ve Çatalhöyük bu yerleşimlerden bazılarıdır²³⁹.

Körtik Tepe yerleşiminde şu ana kadar analiz edilmiş 407 iskeletin 238 tanesinde aşı boyası izlerine rastlanmıştır. Baskın olan renk kırmızıdır. Ancak az sayıda siyah renkte aşı boyası

²³⁸ Moore ve Molleson, 2000, 258-300.

²³⁹ Erdal, 2015, 22.

örnekleri de yerleşimden bilinmektedir. Analiz edilen 12 örnekte pigment izleri tüm vücutta saptanmıştır. 115 bireyde bantlar kırmızı ve siyah renklerde enine ve diagonal bantlar görülmektedir. Kemikler üzerindeki boyama stilleri incelendiğinde iki ana baskın form görülmektedir. İlk form 1-2 cm genişliğindeki geniş bantlar, ikinci form ise kafatasında ve uzun kemikler üzerinde görülen paralel çizgilerdir. Daha az örnekle karşımıza çıkan bir başka form ise kare bir desen içerisindeki noktalı çizgilerdir (Resim 6. 8.)²⁴⁰.

Resim 6.8. Körtik Tepe iskeletleri üzerindeki aş boyası izleri

(Erdal, 2015, 9).

Yukarı Dicle Havzası sınırları içerisindeki bir başka Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşmesi olan Hasankeyf Höyük’ te Körtik Tepe ile benzer bir şekilde intramural hocker gömülerin bazılarında kafataslarının ve kemiklerin kırmızı ve siyah renkte boyandıkları tespit edilmiştir. Mimari ve diğer küçük buluntular incelendiğinde ortak kültürel öğeleri paylaştıkları açık bir şekilde görülen bu iki yerleşimde de ölü gömme adetleri açısından değerlendirildiğinde benzer uygulamalarla karşılaşılması şaşırtıcı değildir²⁴¹.

Kuzey Suriye sınırları içerisindeki Abu Hureyra yerleşiminde bir mezardan ele geçen kafatası kırmızı renkte boyanmıştır. Yukarıda değinildiği gibi kırmızı renk kanı ve dolayısıyla yaşamı sembolize etmektedir. Kemiklerin alçılanması ve aş boyası ile boyanması öbür dünya inancı ile ilişkili uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

²⁴⁰ Erdal, 2015, 22.

²⁴¹ Miyake, Y. (2013). Hasankeyf Höyük/Batman, Dicle’nin İlk Köyü. *Arkeo-Atlas Bereketli Hilal Dicle’nin Kurtarma Kazıları*, 44.

6.2.3. Kafatası kültü

Yakındoğu Neolitiği kapsamında yaygın olarak bilinen kafatası kültü, Merkezi Bereketli Hilal Bölgesinde birçok Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşiminde karşımıza çıkmaktadır. Ölen bireyin gömülmesinden belli bir süre sonra, etten ayrılmış olan kafatası iskeletin geri kalan kısmından ayrılarak mezardan alınmaktadır. Yukarıdaki bölümlerde değinildiği gibi alınan kafatasları üzerinde alçılama ve aşı boyası ile boyama uygulamaları birçok yerleşimde saptanmıştır. Atalar kültürünün bir yansıması olan bu kültür içerisinde alınan kafatasları istenilen uygulamalar gerçekleştirildikten sonra mekânların belli köşelerinde nişler içerisine yerleştirilirler ya da bazı örneklerde görebileceğimiz gibi ayrı mezar çukurları açılarak bu kafatasları mezarlar içerisine yerleştirilmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi içerisindeki Çayönü yerleşiminde tespit edilen özel fonksiyonlu yapılardan bir tanesi, içerisinde 400 iskelet ve 90 kafatası ele geçmesinden dolayı “Kafataslı Yapı” olarak tanımlanmıştır²⁴². Kendi içerisinde farklı mimari evreleri bulunan bu yapı hakkında detaylı bir değerlendirme ölü gömme adetleri ile ilişkili mimari yapılar alt başlığı altında değerlendirilecektir.

Aynı bölge içerisindeki Körtik Tepe yerleşimi zengin mezar buluntularıyla dikkat çekmektedir. Yukarıdaki bölümlerde detaylı bir biçimde belirtildiği gibi yerleşimde tespit edilen birçok örnekte kafatasları aşı boyası ile boyanmış ve alçılanmıştır.

Kuzey Suriye sınırları içerisindeki Jerf el-Ahmar yerleşiminde yerleşimin doğu tepeciğinde yuvarlak planlı, yarı yer altına gömülü iç kısmı hücrelere bölünmüş, bankları bulunan bir yapı saptanmıştır. Yapının tabanında bulunan bir delik içerisinde iki adet kafatası tespit edilmiştir.²⁴³.

Jerf el-Ahmar yerleşiminin batı tepeciğinde yuvarlak planlı ve yarı yeraltına gömülü 2.30 m. derinliğe sahip silo olarak kullanılan bir kamu yapısı tespit edilmiştir. Yapının destek duvarlarının yüzeylerinde 10 adet sütun saptanmıştır. İçerisinde 2 adet

²⁴² Hole, 2000, 200. Erim-Özdoğan, 2011, 200. Erim-Özdoğan, 2007, 70-71.

²⁴³ Stordeur, 2000, 1.

bank bulunan yapı 6 adet hücreye ayrılmıştır. Yapının içerisinde kolları ve bacakları açılmış pozisyonda bulunan bir iskelet, kafatası olmaksızın bulunmuştur²⁴⁴.

Kuzey Irak sınırları içerisindeki Qermez Dere yerleşiminde birbirleri üzerine inşa edilmiş, planları dikdörtgen ve daire arası bir formda olan ve RAA ve RAB olarak adlandırılan iki yapı tespit edilmiştir. Yarı yeraltına gömülü RAA yapısı içerisinde 6 adet insan kafatası saptanmıştır²⁴⁵.

Çayönü ve Jerf el-Ahmar örneklerinde kafatası kültürü ile ilgili buluntuları barındıran yapıların konut olarak tanımlanmayan özel fonksiyonlu yapılar olmaları dikkat çekicidir. Ancak aynı zamanda konut olarak tanımlanan yapılar içerisinde de tespit edilen kafatası kültürü Seramik Öncesi Neolitik Dönem topluluklarının inanışları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Atalar kültürünün bir yansıması olarak tanımlayabileceğimiz kafatası kültüründe iskeletten ayrılan kafatası ayı bir yerde muhafaza edilerek bu kafatasının ait olduğu, topluluk içerisinde farklı nedenlerle saygı duyulan bireylerin varlıkları tekrar canlandırılmaya çalışılmıştır.

6.2.4. Kesik izleri

Körtik Tepe yerleşiminde tespit edilen iskeletlerden 281 tanesi kesik izleri açısından incelenmiştir. İncelenen iskeletlerin 9 tanesinde kemikler üzerinde kesik izlerine rastlanılmıştır. İncelenen bireyler farklı yaş sınıflarına dâhillerdir. 1 çocuk, 2 ergen, 3 genç yetişkin, 1 orta yaşlı ve 2 yaşlı bireye ait iskeletlerde kemikler üzerinde kesik izleri bulunmaktadır. Kesik izlerinin saptandığı bireylerin 6 tanesinde iskeleti oluşturan kemikler alçılanmıştır. 7 örnekte kemikler üzerinde aşı boyası izleri görülmektedir. Ancak geri kalan örneklerde herhangi bir boya izi saptanmamıştır. Bu durum alçılama, boyama ve kesik izleri arasında herhangi bir ilişki olmadığını göstermektedir (Resim 6. 9. ve Resim 6. 10.)²⁴⁶.

Ölü hediyeleri açısından kesik izleri saptanan iskeletlerin bulunduğu mezarlar incelendiğinde 2 mezarda ölü hediyeleri saptanamamıştır. 3 mezarda az sayıda ölü hediyesi

²⁴⁴ Stordeur, 2000, 2.

²⁴⁵ Betts, Baird, Watkins, 1989, 20-21.

²⁴⁶ Erdal, 2015, 8-10.

tespit edilirken geri kalan 4 mezarda ise zengin ölü hediyeleri bulunmaktadır. Anlaşıldığı üzere ölü hediyeleri ve kesik izleri arasında da herhangi bir ilişki saptanamamıştır²⁴⁷.

Kesik izlerinin iskeletler üzerindeki dağılımları incelendiğinde saptanan 5 örnekte kesik izleri hem kafatasında hemde iskeletin diğer kısımlarında bulunmaktadır. Geriye kalan 4 örnekte ise kesik izler sadece kafatasında özellikle saçların ve kafa derisinin bulunduğu yerin hemen altında bulunmaktadır (Resim 6. 11. ve Resim 6. 12.)²⁴⁸.

İncelenen iskeletler üzerinde toplam 449 adet kesik izi mevcuttur. En az sayısal değere sahip olan örnekte kafatasında 9 kesik izi saptanmıştır. Sayısal olarak en yüksek değere sahip olan örnekte ise toplam 135 adet kesik izi saptanmıştır²⁴⁹.

Resim 6.9. Körtik Tepe iskeletleri üzerindeki kesik izleri

(Erdal, 2015, 10).

²⁴⁷ Erdal, 2015, 10.

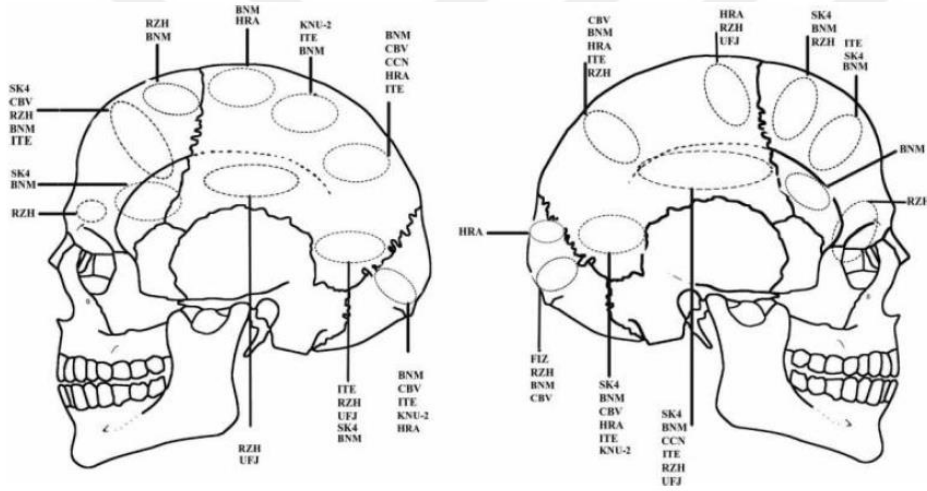
²⁴⁸ Erdal, 2015, 10.

²⁴⁹ Erdal, 2015, 10.

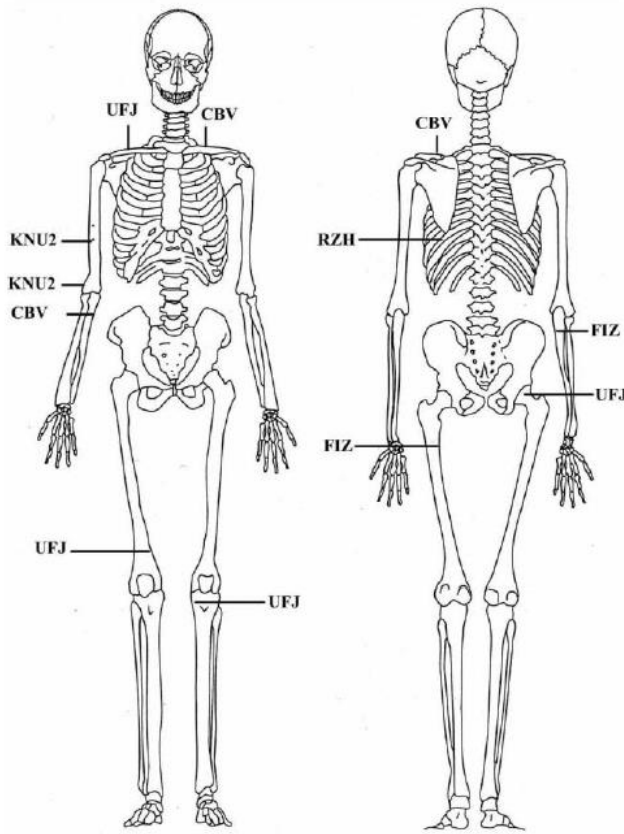
Resim 6.10. Körtik Tepe iskeletleri üzerindeki kesik izleri

(Erdal, 2015, 14).

Resim 6.11. Körtik Tepe iskeletlerinde kafatası üzerindeki kesik izlerinin dağılımı

(Erdal, 2015, 14).

Resim 6.12. Körtik Tepe iskeletlerinde kafatası dışında kesik izlerinin dağılımı (Erdal, 2015, 14).

Prof Dr. Yılmaz Erdal kesik izlerinin çoğunlukla “V” şeklinde bir kesit izi verdiklerinden bahsetmektedir. Tespit edilen bu izler et, kas ve dokuların kemikler ayrımı işlemi esnasında oluşan izlerdir. Kesme işlemini gerçekleştiren aletin çakmaktaşı, obsidyen ya da bazalt olması kemikler üzerinde bıraktıkları izler açısından bir farklılığa neden olmamaktadır²⁵⁰.

Bütün bu izler etin kemikten sıyrılması işlemi esnasında gerçekleşen izler olarak kabul edilmektedir. Etin kemikten ayrılması dönemin inanç sistemi içerisinde önemli bir yer içermektedir. Bu işlem ölüm sürecinin tamamlanması olarak da yorumlanabilir²⁵¹.

Bu çalışmanın kapsamına giren yerleşimler göz önünde bulundurulduğunda yapılan çalışmalarla ilgili raporlarda bu tür izler hakkında bir bilgi verilmemektedir. Ancak bu noktada iskeletlerin üzerindeki kemik izlerinin saptanması konusunda herhangi bir

²⁵⁰ Erdal, 2015, 13-15.

²⁵¹ Erdal, 2015, 25.

çalışmanın varlığı hakkında da bir bilgi verilmemesi nedeniyle bu tür çalışmaların diğer yerleşimler için gerçekleştirilmediği düşünülebilir. Bu bağlamda ilerideki yıllarda iskeletler üzerindeki kemik izleri üzerine yapılacak çalışmalar, bu uygulamanın Yakınoğu Neolitiği kapsamındaki yayılımı ve çeşitliliği konusunda daha kapsamlı bilgiler sağlayacaktır.

6.3. Ölü Gömme Adetleri ile İlişkili Yapılar

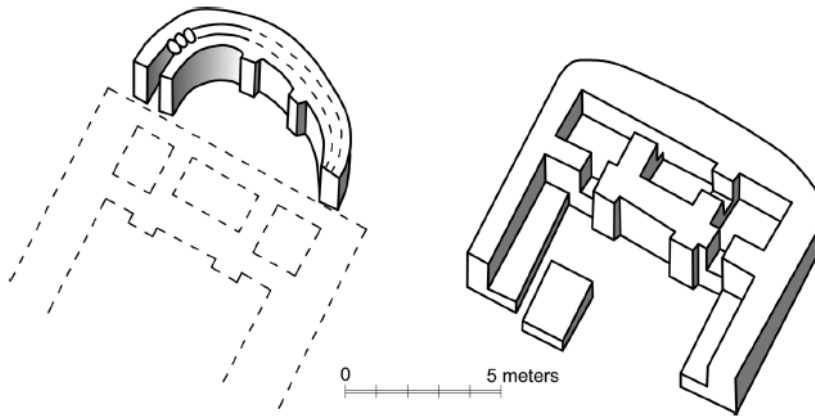
Yakınoğu Neolitiği içerisinde ölü gömme gelenekleri incelendiğinde bazı bölgesel farklılıklar söz konusu olsa da, ortak inanışların varlığı göze çarpmaktadır. Yerleşimlerin neredeyse tümünde yerleşim içi, yapıların tabanları altına açılmış çukurlar içerisine yerleştirilmiş, çoğunlukla hocker pozisyonundaki gömüler saptanmıştır. Kemiklerin alçılanması, aşı boyası ile boyanması ve kafataslarının iskeletlerin geri kalan kısımlarından ayrılarak izole bir yerde tutulması uygulamaları farklı yerleşimlerden bilinen özel uygulamalardır. Ancak ölü gömme gelenekleri içerisinde, fonksiyonları ölü ritüelleri ile tanımlanmış mimari örneklerin varlığı şu ana kadar gerçekleştirilen araştırmalar sonucunda sadece ülkemizin Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırları içerisindeki Çayönü yerleşiminden (Resim 6. 13.) ve Kuzey Suriye’ de bulunan Dja’de yerleşiminden bilinmektedir.

Resim 6.13. Çayönü yerleşimi Kafataslı Yapı

(Erim-Özdoğan, 2007, 65).

Çayönü yerleşiminde tespit edilen ve konut olarak tanımlanan yapıların dışında bırakılan, ikamet dışında özel bir fonksiyona sahip olduğu düşünülen yapılardan bir tanesi, içerisinde bulunan 400 iskelet ve 90 kafatasından dolayı “Kafataslı Yapı” olarak adlandırılmaktadır. Yapı kendi içerisinde iki farklı mimari evre içermektedir. İlk evre kabaca inşa edilmiş çift duvarlı, apsidal planlı bir yapı ile temsil edilir (BM1). Bu ilk evrede açılan derin bir çukurun içerisi insan ve sığır kemikleri ile doldurulmuştur. İkinci mimari evre (BM2), bu ilk evreye ait apsidal yapının kalıntıları yanına inşa edilmiştir. İlk olarak hücrelerin yerleştirilmesi için derin bir çukur açılmış, daha sonra yerleştirilen hücrelerin üzerleri sal taşından kapaklarla kapatılmıştır. Sonraki aşamada bu hücrelerin üzerlerine odalar inşa edilmiş ve dik duran taşlar yerleştirilmiştir. Kireç ile alçılanmış zemin kireç taşı levhalar ile döşelidir. Bahsedilen bu odalarda da kafatasları ve kemikler saptanmıştır (Resim 6. 14.)²⁵².

Resim 6.14. Çayönü yerleşimi Kafataslı Yapı'nın mimari gelişim evreleri

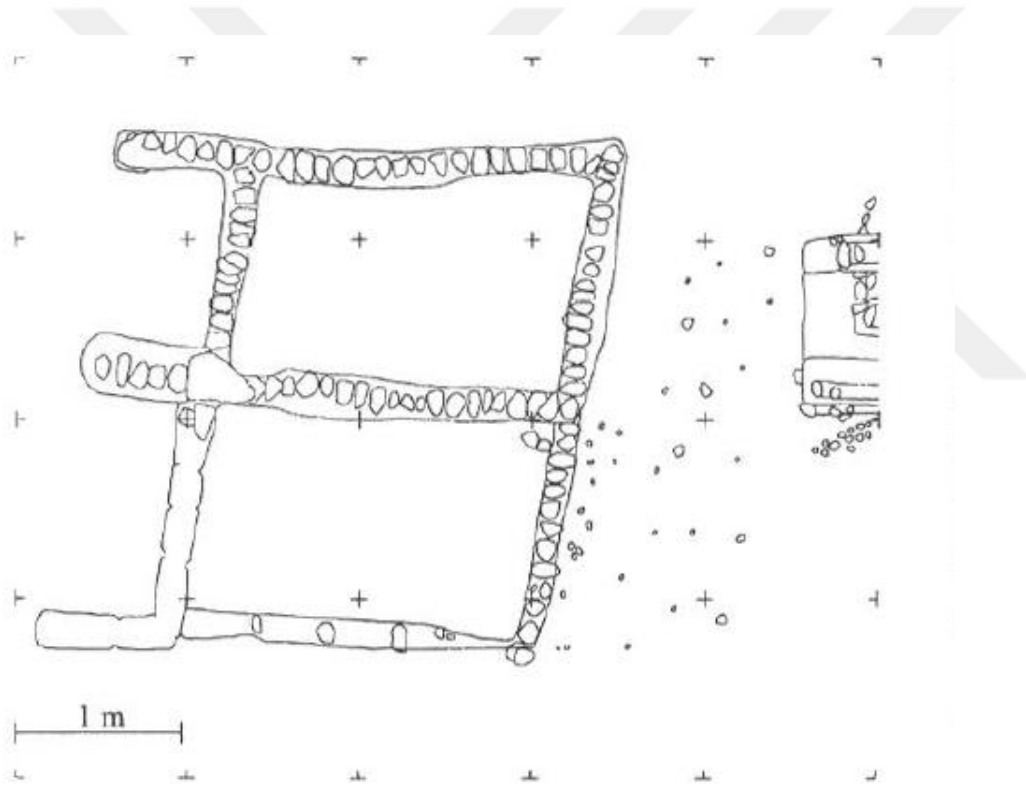
(Atakuman, 2014 b, 12).

Çayönü'nün Kafataslı yapısının özel fonksiyonunu kanıtlayabilecek bir başka özelliği ise yapı içerisinde saptanan kan örnekleridir. Zemindeki kireçtaşı levhalar ve yapı içerisinde tespit edilen çakmaktaşı hançer üzerinde saptanan kan örnekleri insan, koyun ve sığır a ait örneklerdir. Bu kan örnekleri bu yapıda gerçekleşen ritüellerin göstergesi olabilir. Frank Hole'un da değindiği gibi kafataslarının vücutlardan ayrılması ritüeliyle ilintili olarak değerlendirilebilirler²⁵³. Ancak yapı içerisinde saptanan 400 iskelet ve 90 kafatasının ait olduğu bireylerin, topluluğun sosyal yapısı içerisindeki yerleri de düşünülmesi gereken bir husustur.

²⁵² Hole, 2000, 200. Erim-Özdoğan, 2011, 200. Erim-Özdoğan, 2007, 70-71.

²⁵³ Hole, 2000, 201.

Ölü Gömme ritüelleriyle ilgili bir fonksiyon içerisinde tanımlanan ikinci mimari örnek ise Suriye’deki bir başka Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşmesi olan Dja’den bilinmektedir. Yerleşimde küçük boyutlu kil tabanları bulunan dikdörtgen planlı yapılar saptanmıştır²⁵⁴. Bu yapılara ek olarak, dikdörtgen planlı, yan yana odaları bulunan bir yapı içerisinde 38 adet iskelet tespit edilmiştir. Yapı kazı başkanı tarafından “Ölüm Evi” olarak adlandırılmıştır (Resim 6.15.)²⁵⁵. Bu tür bir tanımlama Çayönü yerleşimi ile benzer bir mimari örneği akla getirmektedir. Ölü ritüelleriyle ilgili özel fonksiyonlu yapıların hem Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde hem de Kuzey Suriye’de Seramik Öncesi Neolitik Dönem’de var olması bu iki farklı bölgenin bu dönemde paylaştığı ortak kültürel değerleri açıkça ortaya koymaktadır.

Resim 6.15. Dja’de yerleşiminden Ölümün Evi olarak adlandırılan yapı

(Coqueugniot, 1998, 111).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırları içerisinde bulunan Çayönü yerleşiminden ve Kuzey Suriye’deki Dja’ de yerleşiminden bilinen ölü gömme ritüelleri ile ilişkili yukarıda belirtilen iki farklı yapı dikkat çekicidir. Merkezi Bereketli Hilal bölgesi içerisinde, ölü ritüelleri açısından özel bir fonksiyona sahip yapıların sadece bu iki örnekle temsil

²⁵⁴ Coqueugniot, 1998, 111.

²⁵⁵ Banning, 2011, 631.

edilmesi dikkat çekicidir. Çayönü yerleşimi içerisinde saptanan “Kafataslı Yapı” olarak adlandırılan yapı içerisinde 400 iskelet ve 90 kafatası tespit edilmiştir. Dja’de yerleşiminde ise “Ölüm Evi” olarak adlandırılan yapı da yapılan arkeolojik kazılar sonucunda toplam 38 adet iskeletle karşılaşmıştır. Burada anlaşılması gereken asıl nokta bu iskeletlerin sahip oldukları bireylerin Çayönü ve Dja’de de var olan sosyal yapı içerisindeki konumlarıdır. Sorulması gereken bir başka soru ise, Kafataslı Yapı’nın zaman içerisinde geçirdiği değişimde göz önünde bırakılarak bu 400 iskelet ve 90 kafatasının kaç tanesinin eş zamanlı olduğudur. Eğer bu noktada karşımıza çıkan örnek bir toplu mezar olsaydı bu bireylerin toplu bir infaz sonucu burada olduklarını düşünebilirdik. Ya da Mısır uygarlığında karşımıza çıkan, Firavun öldükten sonra hizmetkârlarının firavunla beraber gömülmesi gibi benzer bir uygulamadan bahsedebilirdik. Ancak Kafataslı Yapı’nın günlük yaşam ile ilişkili buluntulardan yoksun olması onun özel bir fonksiyon yerine getirmek amacıyla inşa edildiğini açıkça göstermektedir. Ayrıca yapının zaman içerisinde geçirdiği evrimde uzun süre kullanıldığının açık göstergesidir. Bu noktalar dikkate alındığında zamanla yapı içerisine gömülen bireylerin sayısının arttığı anlaşılmaktadır. Toplu şekilde gerçekleşen bir gömü olayını yok sayıldığında, Kafataslı Yapı’ya gömülen bireylerin topluluğun sosyal yapısı içerisinde yer buldukları farklı bir konum akla gelmektedir. Bu farklı konum pozitif ya da negatif noktalara işaret edebilmektedir. Bu bireyler topluluk tarafından belli dini ritüeller sonucunda kurban edilmiş kişiler olabilirler. Ya da tam aksine topluluk içerisinde saygın, önemli bir kademede bulunan kişilerin gömüldüğü özel bir yapı olarak ta Kafataslı Yapı’yı tanımlayabiliriz.

6.4. Ölü Hediyeeri

Yazının henüz icat edilmediği, prehistorik dönemlerde, var olan sosyal yapının özelliklerinin anlaşılması sürecinde, özellikle sosyal yapıyı oluşturan en temel seviyedeki bölümlerin varlığının kanıtlanmasında mezarlar içerisine ölünün yanına yerleştirilmiş ölü hediyeeriinin nitelikleri ve nicelikleri üzerinde yapılan karşılaştırmalar, topluluğu oluşturan bireylerin topluluk yapısı içerisindeki farklı statülerinin belirlenmesinde arkeolog ve antropologların en önemli başvuru noktalarını oluşturmaktadırlar. Bu bölümde Seramik Öncesi Neolitik Dönem Merkezi Bereketli Hilal yerleşimlerinin mezar buluntuları yukarıda bahsedilen özellikler içerisinde değerlendirilecektir.

Yukarı Dicle Havzası Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimlerinden Demirköy’de toplam altı tane insan gömüsü saptanmıştır. Mezarlar ölü hediyesi açısından zengin değillerdir. Bir çocuğa ait olan mezarda şekil verilmemiş ancak perdahlanmış bir havaneli ile bir başka mezarda iki yontma taş alet ve bir başka gömüde ise dikdörtgene benzer bir şekilde üretilmiş bir öğütücü saptanmıştır. Ölü hediyeleri arasında, bir mezarda iskeletin bileğinde kertenkele derisinden üretilmiş olan bilezik farklı örneklerinin yaygın olarak görülmemesinden dolayı dikkat çekicidir. Ayrıca yerleşimde bir adet köpek gömüsü saptanmıştır (Resim 6.16.)²⁵⁶.

Resim 6.16. Demirköy yerleşiminden köpek gömüsü

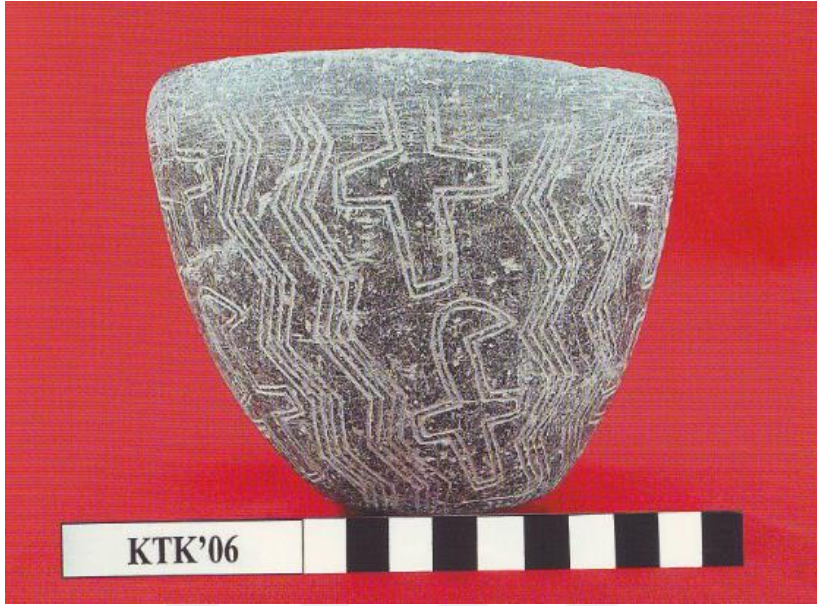
(Rosenberg, 2007, 11).

Yukarı Dicle Havzası içerisinde nitelik ve nicelik bakımından zengin mezar örneklerine sahip olan Körtik Tepe yerleşimi Seramik Öncesi Neolitik Dönem ölü gömme geleneklerinin anlaşılması sürecinde en önemli başvuru kaynaklarından biri haline gelmiştir.

Körtik Tepe yerleşiminde mezarlar zengin ölü hediyeleri ile dikkat çekmektedirler. Ancak bazı mezarlar çeşitli ölü hediyelerine sahipken bazılarında ölü hediyesi bulunmamaktadır. Taş kaplar, havanlar, havanelleri, ezgi taşları, kesici ve delici taş ve kemikten üretilmiş aletler ve kemikten boncuklar farklı mezarlardan bilinmektedirler (Resim 6. 17, 6. 18, 6. 19, 6. 20.). Bu buluntulara ek olarak bazı mezarlarda kaplumbağa

²⁵⁶ Rosenberg, 2007, 17.

kabukları da ölü hediyesi olarak kullanılmıştır. Çeşitli ölü hediyelerinin varlığı, Körtik Tepe yerleşimindeki üretim çeşitliliğindeki zenginliği açıkça ortaya koymaktadır. Sosyal yapı açısından bu buluntular incelendiğinde ise mezarlar içerisindeki ölü hediyelerinin varlıklarının yanı sıra nicelik ve niteliklerindeki farklılıklar topluluğu oluşturan bireylerin topluluk içerisindeki farklı statülerinin varlığını işaret etmektedirler ²⁵⁷.

Resim 6.17. Körtik Tepe yerleşiminden bezemeli taş kap

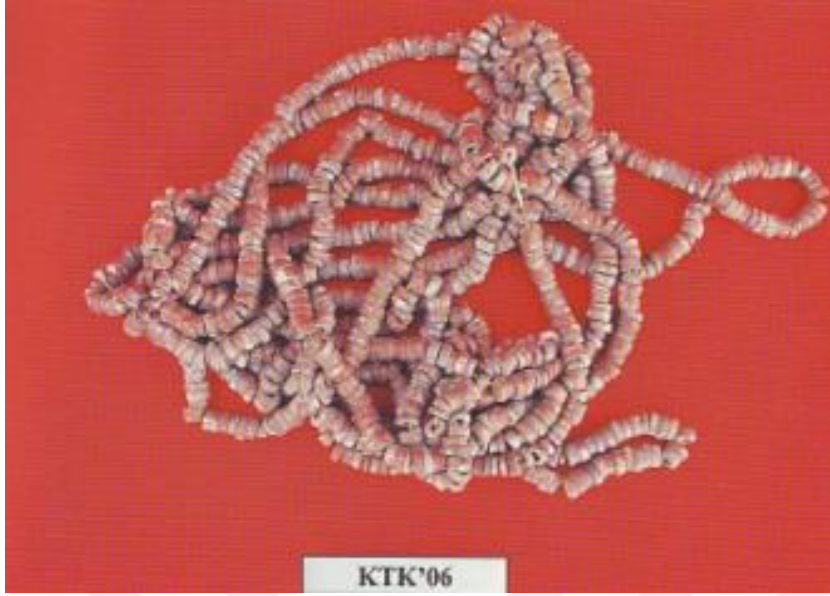
(Özkaya, Sarı, 2007, 23).

Resim 6.18. Körtik Tepe yerleşiminden bezemeli kemik alet parçası

(Özkaya, Sarı, 2007, 20).

²⁵⁷ Özkaya, Coşkun, 2011, 93.

Resim 6.19. Körtik Tepe yerleşiminden taş boncuklar
(Özkaya, Sarı, 2007, 27).

Resim 6.20. Körtik Tepe yerleşiminden, hayvan biçimli havan elleri
(Özkaya, Sarı, 2007, 20).

Yukarı Dicle bölgesinin bir başka Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimi olan Hasankeyf Höyük' te Körtik Tepe ile benzer bir şekilde intramural tarzda saptanan mezarlar içerisinde hocker pozisyonunda gömülmüş bireyler saptanmıştır. Bazı mezarlarda

iskeletlerde kafataslarının ve kemiklerin üzerinde kırmızı ve siyah renkte aşı boyası izleri tespit edilmiştir. Bazı mezarlarda zengin ölü hediyeleri bulunmuştur. Ağız kısımlarında geometrik desenler bulunan taş kaplar Körtik Tepe ve Hallan Çemi örnekleri ile benzerlik göstermektedirler (Resim 6. 21, Resim 6. 22). Bulunan bu taş kaplardan bir tanesinin içerisinde deniz kabuklarından üretilmiş iki binin üzerinde boncuk bulunmaktadır. Ayrıca üzerinde çeşitli bezemelerin bulundu kemiklerde ölü hediyeleri arasındadır. Bir örnekte kemik üzerinde akrep motifi bulunmaktadır (Resim 6. 23.). Taş boncuklarda Hasankeyf Höyük mezarlarında sıkça bulunan ölü hediyeleri arasındadır (Resim 6. 24). Bu zengin ölü hediyelerinin yanında bazı mezarlarda hiçbir ölü hediyesinin saptanmaması topluluk içerisindeki sosyal statü farklılıklarını göstermesi açısından dikkat çekicidir²⁵⁸.

Resim 6.21. Hasankeyf Höyük'ten taş kap örneği

(Miyake, 2013, 45).

²⁵⁸ Miyake, Y. (2013). Hasankeyf Höyük/Batman, Dicle'nin İlk Köyü. *Arkeo-Atlas Bereketli Hilal Dicle'nin Kurtarma Kazıları*, s. 44-45.

Resim 6.22. Hasankeyf Höyük'ten içerisinde iki binin üzerinde deniz kabuğu bulunan taş kap örneği

(Miyake, 2013, 45).

Resim 6.23. Hasankeyf Höyük'ten üzerinde akrep motifi bulunan kemik parçası

(Miyake, 2013, 45).

Resim 6.24. Hasankeyf Höyük'ten taş boncuklar

(Miyake, 2013, 45).

Diyarbakır sınırları içerisindeki Çayönü yerleşimi buluntularıyla bölgenin Neolitik Çağ'ı konusunda en önemli başvuru kaynağı olarak kabul edilmektedir. Yukarıdaki bölümlerde belirtildiği gibi yerleşimde intramural tarzda, yapıların tabanları altına açılan çukurlar içerisine hocker pozisyonunda yerleştirilmiş iskeletlerin bulunduğu mezarlarla karşılaşmıştır. Farklı tabakalarda ele geçen mezarlar içerisinde iskeletlerin yanında ölü hediyeleri saptanmıştır.

Ölü hediyeleri açısından örnekler vermek gerekirse, Taş Döşeli Yapılar evresinde Çayönü'nün güneybatısında çıkarılan üç mezar zengin ölü hediyeleri ile dikkati çekmektedir. Toplam üç bireyin tespit edildiği mezarda bir deniz kabuğu ve 787 taş boncuktan oluşan bir kolye, malahit parçaları, obsidyen ve çakmak taşından aletler ele geçmiştir²⁵⁹.

Hücre Planlı Yapılar evresinde "CX" olarak adlandırılan bir yapının içerisindeki iskeletin yanından 1 taş boncuk, 15 obsidyen, 10 çakmaktaşı ve 2 kemik alet ele geçmiştir. Aynı döneme tarihlendirilen "DE" yapısı farklı bir uygulama ile dikkat çekmektedir. İskelet 40 cm yükseklikte ve 66 x 58 cm boyutlarında bir platformun içerisine gömülmüştür. Platformun en altında küçük taşlardan oluşan bir taban düzenlemesi saptanmıştır. Bu taban düzenlemesinin üzerine iskelet hocker pozisyonunda yerleştirilmiştir. Buradaki dikkat çekici uygulama iskeletin ziftli bir hasıra sarılarak üzerinin kireç ile kaplanmasından sonra bir iple sarılmasıdır. İskeletin ayakları yakınında bulunan çakmaktaşı ve obsidyen aletler ölü hediyesi olarak tanımlanmışlardır²⁶⁰.

Urfa Bölgesinde bulunan Nevali Çori yerleşiminde intramural mezar geleneği yaygın olarak görülmektedir. Yerleşimin I. tabakasında hafiri tarafından kanallı yapı olarak tanımlanan bir yapının tabanı altında intramural olarak 5 adet kafatası ve bazı uzun kemiler tespit edilmiştir. Kafataslarının bir tanesinde damak kısmının hemen altına yerleştirilmiş çakmaktaşıdan uzun bir dilgi dikkat çekicidir²⁶¹.

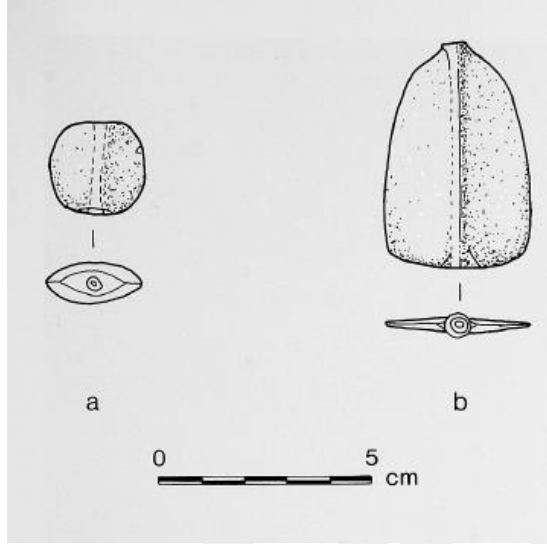
Kuzey Suriye Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimlerinden biri olan Abu Hureyra' da evlerin tabanları altına yapılan genellikle hocker pozisyonundaki gömülerden oluşmaktadır. Sosyal yapı açısından değerlendirildiğinde tespit edilen mezarların %40' ın

²⁵⁹ Yılmaz, 2010, 38.

²⁶⁰ Yılmaz, 2010, 40.

²⁶¹ Hauptmann, 2007, 137.

da ölü hediyeilerine rastlanmıştır. Çakmaktaşıdan ve kemikten üretilmiş aletler ve boncuklar (Resim 6. 25.) en yaygın ölü hedyesi tiplerini oluşturmaktadır²⁶².

Resim 6.25. Abu Hureyra yerleşiminde ölü hedyesi olarak kullanılan boncuklar

(Moore ve Molleson, 2000, 287).

Aynı bölgede bulunan bir başka Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimi olan Tell Halula’ da intramural gömülerle karşılaşmaktayız. Mezarlar evlerin hemen giriş kısmındaki tabanların altlarında bulunmaktadır. Açılan mezar çukurları düzgün duvarlara ve düz tabanlara sahiptirler. Ölüler dik oturur pozisyonda gömülmüşlerdir. Mezarlar içerisinde saptanan ölü hedyeleri arasında boncuklar, deniz kabukları, obsidyen ve çakmaktaşı aletler, kemikten aletler ve figürinler sayılabilir²⁶³.

Merkezi Bereketli Hilal Bölgesi Seramik Öncesi Neolitik Dönem ölü gömme gelenekleri incelendiğinde, yukarıdaki bölümlerde belirtildiği gibi bölgede ortak bir inanış ve bütünlük göze çarpmaktadır. Ülkenizin Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Kuzey Suriye ve Kuzey Irak yerleşimlerinde, intramural tarzda, konutların tabanları altına açılmış çukurlar içerisine genellikle hocker pozisyonunda gömülen iskeletlerle karşılaşmaktayız. Bölge içerisinde saptanan tek extramural mezarlık alanı Nemrik 9 yerleşiminden bilinmektedir. Yerleşimin güney ucunda bir mezarlık alanı saptanmıştır. Mezarlar içersinde, hocker pozisyonunda gömülmüş iskeletlerde yön birliği yoktur. Mezarlık, yerleşimin geç evresinin

²⁶² Moore, Molleson, 2000, 264-270.

²⁶³ Kuijt, I., Guerrero, E., Molist, M., Anfruns, J., (2011). The Changing Neolithic Household: Household Autonomy and Social Segmentation, Tell Halula, Syria. *Journal of Anthropological Archaeology* 30, 510-522.

son evresi ile ilişkilendirilmektedir. Bazı mezarlar kil ile sınırlandırılmışlardır. Extramural gömü geleneği aslında hem bölge için hem de Seramik Öncesi Neolitik Dönem için yabancı bir unsur olarak görülebilir. Hocker geleneği devam etse de intramural ölü gömme geleneğini yerine yerleşim dışı/ extramural gömülere bırakmıştır ²⁶⁴.

Kafatası kültü, kafatasının ve iskeletin diğer uzuvlarının alçılanması ve aşı boyası ile boyanmasının yanı sıra bazı yerleşimlerde iskeleti oluşturan kemikler üzerinde saptanan kesik izleri, Seramik Öncesi Neolitik Dönem'in karmaşık ölü gömme uygulamalarına işaret etmektedir.

Öbür dünya inancının bir göstergesi olarak mezarlar içerisinde ölü hediyeleri saptanmıştır. Sosyal yapı açısından değerlendirildiğinde bazı mezarların zengin ölü hediyelerini içlerinde barındırmaları, bazı mezarların içerilerinde ise hiçbir ölü hediyesinin bulunmaması, yerleşimlerde ikamet eden toplulukları oluşturan bireyler arasında farklı güç dengeleri, farklı statüler bulunduğunu ve topluluk yapısının eşitlikçi bir temele sahip olmadığını açıkça ortaya koymaktadırlar.

²⁶⁴ Kozłowski, 1989, 26.

7. SERAMİK ÖNCESİ NEOLİTİK DÖNEM BESİN ELDE ETME STRATEJİLERİ İŞİĞINDA SOSYAL YAPI

Arkeolojik kazı çalışmaları sonucunda tespit edilen floral ve faunal buluntular geçmişte yaşamış toplumların sosyal yapısı hakkında arkeologlara önemli ipuçları sağlamaları nedeniyle temel bir buluntu topluluğunu oluşturmaktadırlar. Saptanan bu buluntular ışığında toplumların ana yaşam stratejileri ve ekonomik altyapıları hakkında önemli bilgiler elde edilmektedir. Örneğin kazı çalışmaları sonucunda saptanan floral buluntular ışığında yabanıl ya da tarıma alınmış, yerleşim için bir besin kaynağı olarak görülen bitkiler tanımlanabilmektedir. Özellikle Neolitik Çağ içerisinde yabanıl floral kaynakların toplanılarak tüketilmesi sürecinden evcilleştirilmiş bitkisel kaynaklara geçiş, yani tarımsal aktivitelerin besin elde etme stratejileri içerisinde girme süreci önemli bir gelişim aşaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan araştırmalar sonucunda yerleşimlerde tespit edilen faunal kaynaklar sayesinde floral buluntular ile benzer bir şekilde yabanıl hayvansal besin kaynaklarının besin zincirindeki yerinin saptanmasının yanında evcilleştirilmiş hayvan türlerinin besin zincirindeki yeri değerlendirilebilir.

İnsan topluluklarının göçebe yaşam biçiminden yerleşik yaşam modeline geçişinin yanı sıra avcı-toplayıcı temelli bir ekonomik modelden bitki ve hayvanların evcilleştirilmesine dayalı bir besin kazanım modeline geçiş süreci, Neolitik Çağ'ı diğer çağlardan ayıran en önemli gelişmeler olarak göze çarpmaktadır. Bu çalışma içerisinde Merkezi Bereketli Hilal bölgesi içerisindeki Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimlerinde gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda elde edilen bitki ve hayvan kalıntıları, besin elde etme stratejileri kapsamında değerlendirilecektir. Ülkemizin Güneydoğu Anadolu Bölgesi, baraj inşaatları nedeniyle gerçekleştirilen kurtarma kazıları sonucunda bu çalışma kapsamında en güncel bilgilerin sağlandığı bölge olarak tanımlanabilir. Kuzey Suriye ve Kuzey Irak yerleşimlerinde daha önceki yıllarda gerçekleştirilen kazıların bitkisel ve hayvansal buluntular hakkındaki raporlarının kısıtlı olması bu bölüm içerisinde gerçekleştirilecek olan değerlendirme sürecini zorlayan en önemli faktör olarak tanımlanabilir.

7.1. Seramik Öncesi Neolitik Dönem kapsamında Bitkisel Kaynakların Besin Zinciri İçerisindeki Yeri ve Zaman İçerisindeki Değişimi

Yukarıda da belirtildiği üzere floral buluntuların yapısındaki değişimler, yabanıl bir bitkinin tarımsal süreçler içerisine dâhil edilmesi yani evcilleştirilmesi, Neolitik Çağ topluluklarının ekonomik modelindeki değişimin ana hatlarından birini oluşturmaktadır.

Yukarı Dicle Havzası yerleşimlerinden Hallan Çemi yılın farklı mevsimleri süresince herhangi bir hareketlilik sergilemeden tüm yıl boyunca aynı yer içerisinde varlığını devam ettiren sürekli bir yerleşim olarak tanımlanabilir. Bu tür bir yerleşim stratejisi içerisinde temel ekonomik model, yabanıl bitki ve hayvanların tüketilmesidir. Floral buluntuları içerisinde baklagiller ve ceviz en çok tüketilen bitkisel kaynaklar olarak tanımlanmıştır²⁶⁵.

Bölgenin bir diğer Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimi olan Demirköy'den elde edilen veriler Hallan Çemi ile benzerlik göstermektedir. Kazı Başkanı Rosenberg sadece bitki kalıntıları üzerinde şu ana kadar güvenilir bir çalışmanın gerçekleştirildiğini belirtmektedir. Ceviz ve baklagiller en çok tüketilen bitki türleridir. Rosenberg bitkilerin evcilleştirilmesi ile kanıtların yoksunluğundan bahsetmektedir²⁶⁶.

Yukarı Dicle Havzasındaki diğer bir Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimi olan Körtik Tepe'nin floral kalıntıları çok zengin bir çeşitlilik göstermesi açısından dikkat çekmektedir. Küçük ve büyük boyutlu bitkiler yoğun olarak tüketilmiştir. Baklagiller, ıspanakgiller ve hardal bitkisi en çok tüketilen bitkilerdir. Elde edilen veriler yabanıl arpa ve buğdayın tüketiminin sınırlı olduğunu göstermektedir²⁶⁷.

Yukarı Dicle Havza içerisinde son yıllarda kazı çalışmalarının başladığı Hasankeyf Höyük yerleşiminde tespit edilen floral buluntuların tümü yabanıl bitkilere aittir. Fıstık, badem ve çitlembik tespit edilen buluntuların % 90'nını oluşturmaları açısından dikkat çekicidir²⁶⁸. Görüldüğü üzere Yukarı Dicle havzası yerleşimlerinde bitkisel buluntular incelendiğinde benzer bir manzara ile karşılaşmaktayız. Baklagillerin tahıllar ile karşılaştırıldığında baskın tüketim oranlarının yanı sıra, saptanan türlerin hepsinin yabanıl olması da Neolitik Çağ içerisinde besin

²⁶⁵ Rosenberg, 2011, 66.

²⁶⁶ Rosenberg, 2011, 83-85.

²⁶⁷ Riehl, S., Benz, M., Conrad, N. J., Darabi, H., Deckers, K., Nashli, H. F., Kulehporchel, M. Z. (2012). Plant Use in Three Pre. Pottery Neolithic Sites from the Northern and Eastern Fertile Crescent: A Preliminary Report. *Vegetation History Archaeobotany* 21, 102-103.

²⁶⁸ Miyake, 2013, 47.

elde etme stratejilerinde gerçekleşecek olan önemli değişimlerin henüz çok başında olduğumuzu bize göstermektedir

Diyarbakır sınırları içerisinde bulunan Çayönü yerleşmesi Seramik Öncesi Neolitik Dönem açısından değerlendirildiğinde daha önce de bahsedildiği gibi bu dönemin kendi içerisindeki değişimlerini farklı tabakalarda iyi bir biçimde sunması açısından önemlidir. Bu farklı evreleri olan değişimi fanual ve floral kalıntılar ışığında da anlamaktayız.

Aslı Erim-Özdoğan bu değişimi farklı evreler içerisinde değerlendirmiştir. İlk evrede bereketli bir alanda konumlanmış avcı-toplayıcı karakterdeki bir topluluk olarak tanımlanan Çayönü'nde floral kalıntıları incelediğimizde tarımsal süreçle ilgili herhangi bir ize rastlanılamamıştır. Baklagiller tüketimde birinci sırayı almaktadır. Yabani mercimek ve karaburçak ise sıralamadaki diğer bitki türlerini oluşturur²⁶⁹.

Çayönü'ndeki ikinci evreyi Seramik Öncesi Neolitik Dönem A'dan B'ye geçiş olarak adlandıran Aslı Erim-Özdoğan bu evrede yerleşimin boyutunun büyümesine, alet üretim tekniklerindeki uzmanlaşmalara ve inanç sistemleri ile evcilleştirme konusundaki gelişmelere dikkat çeker. Floral buluntular incelendiğinde, bir önceki evreden baskın olarak bildiğimiz baklagiller bu evrede de olağan durumlarını korumuşlardır. Ancak bu evrede yabani emmer ve einkorn'nun tüketimi ile de karşılaşmaktayız. Dokumacılık ve yağ üretiminde önemli bir unsur olarak görülen keten'de Çayönü flora ailesinin bir üyesi haline gelmiştir²⁷⁰.

Sosyal yapıdaki değişiklikler ve ilk seramik denemeleri ile dikkati çeken üçüncü evrede artık tahılların beslenmedeki oranının baklagillerle eş değer bir konuma geldiği gözlenmektedir²⁷¹.

Seramik Öncesi Neolitik Dönem yaşam tarzının son bulduğu evre olarak tanımlanan dördüncü ve son evrede artık tamamen tarıma alınmış emmer buğdayının yoğun kullanımı göze çarpmaktadır²⁷².

Yukarıda belirtilen yerleşimler incelendiğinde bitkisel kaynakların toplulukların besin zincirindeki yerleri noktasında zaman içerisinde gerçekleşen değişim dikkat çekicidir. Hallan

²⁶⁹ Erim-Özdoğan, 2011, 197.

²⁷⁰ Erim-Özdoğan, 2011, 202-203.

²⁷¹ Erim-Özdoğan, 2011, 211.

²⁷² Erim-Özdoğan, 2011, 214.

Çemi, Demirköy ve Körtik Tepe yerleşimlerinde baklagillerin yoğun bir biçimde tüketildiğini ancak arpa ve buğdayın tüketimdeki yerinin çok daha kısıtlı olduğunu görmekteyiz. Çayönü yerleşiminin en erken tabakalarında yukarıdaki diğer yerleşimlerle benzer bir şekilde baklagillerin besin zincirindeki baskınlığını görmekteyiz. Ancak Çayönü'nün ilerleyen tabakalarında yavaş yavaş tahılların kullanım oranların yükseldiğini ve yerleşimin son evresinde besin zinciri içerisinde tahılların baskınlığını görmekteyiz. Hallan Çemi, Demirköy ve Körtik Tepe'nin Çayönü'nün erken tabakarı ile çağdaş olduğu düşünülürse bölge genelinde Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde baklagillerden tahıllara doğru bir geçişin yaşandığı açıkça görülmektedir.

Urfa bölgesi Seramik Öncesi Neolitik Dönem buluntu yerleri bitkisel kaynakların kullanımı açısından incelendiğinde benzer bir manzara karşımıza çıkmaktadır. Göbekli Tepe'de tespit edilen bitkisel kalıntılar incelendiğinde en yaygın tür olarak yine baklagilleri görmekteyiz. İkinci sırayı ise tahıllar almaktadır²⁷³. Göbekli Tepe'nin kullanımının sonra ermesiyle yaklaşık olarak çağdaş olan Nevalı Çori yerleşiminde floral buluntular incelendiğinde einkorn tipi buğdayın baskınlığı göze çarpar. Baklagiller' de mercimek, nohut ve karaburçak en çok tüketilen türler arasındadır. Ayrıca şamfıstığı, badem ve üzümünde tüketildiği de saptanmıştır²⁷⁴.

Malatya sınırları içerisinde bulunan Cafer Höyük yerleşiminde tahılların tarıma alındığı bilinmektedir. Tahılların ardından baklagiller yaygın olarak tüketilmiştir. Yerleşimin evreleri boyunca baklagillerin kullanımında bir azalma ve aksine tahılların kullanımında bir artış görülmektedir²⁷⁵.

Ülkemiz sınırları içerisinde bu çalışmanın kapsamına giren yerleşimlere ait floral buluntular iki önemli noktaya işaret etmektedirler. İlk olarak yerleşimlerde saptanan bütün floral buluntular yabanıdır. Evcilleştirme süreciyle ilişkili hiçbir buluntu örneğinden bahsedilmez. Yerleşimlerin tümünün besin elde etme stratejileri yabani bitkilerin toplanmasına dayalıdır. İkinci önemli unsur ise kronolojik olarak erken evrelerde baskın olan baklagillerin ilerleyen evrelerde yerini tahıllara bırakmasıdır.

²⁷³ Willcox, G. (2005). The distribution, natural habitats and availability of wild cereals in relation to their domestication in the Near East: multiple events, multiple centers. *Vegetation History Archaeobotany* 14, 535.

²⁷⁴ Hauptman, 2007, 148-149.

²⁷⁵ Cauvin, J., Aurenche, O., Cauvin, M. C., Balkan-Atlı, N. (2007). Cafer Höyük: Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme Ait Bir Yerleşme. M. Özdoğan, N. Başgelen (Editörler) *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 110.

Kuzey Suriye’de bulunan Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimlerini incelediğimizde floral buluntular açısından en yaygın türlerin tahıllar olduğunu görmekteyiz. Yabanıl arpa ve buğday yoğun bir şekilde tüketilmiştir²⁷⁶.

Mureybet’in I. ve III. tabakaları arasında tespit edilen arpa, buğday ve bezelye örneklerinde henüz evcilleştirmeden bahsedilememektedir²⁷⁷. Abu Hureya’nın II A-C evrelerinde tespit edilen mısır ve buğday taneleri evcilleştirme sürecinin ilk aşamalarını göstermesi açısından önemlidir. Bu yerleşimde tespit edilen bezelye örneği Güneybatı Asya’daki en eski evcilleştirilmiş bezelye örneği olarak karşımıza çıkar²⁷⁸. Jerf el-Ahmar örneklerinde yerleşimin ilk safhaları ile karşılaştırıldığında daha sonraki evrelerde tespit edilen arpa, buğday ve bezelye örneklerindeki büyüme evcilleştirme sürecine girildiğini açıkça ortaya koymaktadır²⁷⁹. Benzer bir değişim yine aynı bölge içerisindeki Dja’de yerleşimde de göze çarpmaktadır. Buğday ve bezelye örneklerinin boyutlarında zaman içerisinde saptana büyüme evcilleştirme sürecinin başlangıcı açısından önemlidir²⁸⁰. Kuzey Suriye içerisindeki bir başka Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimi olan Tell Abr III’de tespit edilen az sayıdaki floral örnekler ışığında (arpa, bezelye ve buğday örnekleri) henüz evcilleştirme sürecinden bahsedilemez²⁸¹. Aynı bölge sınırları içerisindeki Tell Qaramel yerleşiminden ele geçen buğday taneciklerinin küçük boyutları evcilleştirme sürecinin henüz başlamadığını göstermektedir²⁸². Son olarak aynı bölgedeki Tell Halula Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşiminde hem evcilleştirilmemiş hem de kültüre alınmış arpa ve buğday örneklerinin tespit edilmesi yerleşimin kendi zamansal çerçevesi içerisindeki besin elde etme stratejilerindeki değişimi açıkça ortaya koymaktadır²⁸³.

Kuzey Irak’ taki yerleşimler göz önünde bulundurulduğunda M’lefaat yerleşiminde baklagillerin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Baklagilleri arpa ve buğday izlemektedir. Evcilleştirme ile ilgili herhangi bir buluntu saptanamamıştır²⁸⁴. Nemriq 9 yerleşiminde de benzer bir biçimde baklagillerin yoğun tüketimi saptanmıştır (mercimek, karaburçak ve bezelye), ayrıca tahıllarda tüketilmiştir. Benzer bir şekilde evcilleştirme ile ilgili herhangi bir kanıt

²⁷⁶ Gale, Nesbitt, Savard, 2003, 103.

²⁷⁷ Asouti, Fuller, 2013, 7.

²⁷⁸ Asouti, Fuller, 2013, 8.

²⁷⁹ Asouti, Fuller, 2013, 8.

²⁸⁰ Asouti, Fuller, 2013, 7.

²⁸¹ Asouti, Fuller, 2013, 7.

²⁸² Asouti, Fuller, 2013, 7.

²⁸³ Asouti, Fuller, 2013, 8.

²⁸⁴ Gale, Nesbitt, Savard, 2003, 95.

bulunamamıştır²⁸⁵. Qermez Dere yerleşimindeki buluntular ışığında yabancı arpa, çavdar, mercimek ve burçağın tüketildiği bilinmektedir²⁸⁶.

Yukarıda bahsedilen yerleşimlerde gerçekleştirilen kazılar sonucunda saptanan bitki kalıntılarının bize gösterdiği üzere Seramik Öncesi Neolitik Dönem'in erken aşamalarında toplulukların besin zincirleri bitkisel kaynaklar açısından değerlendirildiğinde baklagillerin en çok tüketilen türler olduğu görülmektedir. Ancak dönemin ilerleyen safhalarında kademeli bir şekilde tahılların besin zinciri içerisine girişini, zaman içerisinde kullanım oranlarının yükselişini ve dönemin sonlarına doğru besin zincirindeki baskın türün baklagillerin yerini alan tahıllar olduğu açıkça görülmektedir. Ancak bu sonuçlar ışığında unutulmaması gereken nokta ise evcilleştirme ile ilgili buluntuların çoğu yerleşimde saptanamaması bazı yerleşimlerde ise sadece evcilleştirme ile ilgili ilk denemelerin gerçekleştirildiğidir. Buluntuların gösterdiği üzere besin elde etme stratejileri yabancı bitkilerin tüketilmesine dayanmaktadır.

7.2. Seramik Öncesi Neolitik Dönem kapsamında Hayvansal Kaynakların Besin Zinciri İçerisindeki Yeri ve Zaman İçerisindeki Değişimi

Seramik Öncesi Neolitik Dönem toplulukların besin elde etme stratejileri içerisinde hayvansal gıdaların tüketimi önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle bu tür gıdaların elde edilme stratejileri değerlendirilmesi gerekli bir unsurdur. Neolitik Çağ içerisinde insanoğlunun besin elde etme stratejilerinde meydana gelen iki önemli değişimde biri olan hayvanların evcilleştirilmesi, yılın farklı mevsimleri boyunca bulundukları konumu değiştirmeden yaşamlarına devam eden, sürekli yerleşim stratejisini benimsemiş toplulukların devamlılığını sağlayan önemli unsurlardan birisidir.

Yukarıda incelenen bitkisel kaynaklarla benzer bir şekilde hayvansal kaynakların kullanımı açısından özellikle Kuzey Suriye ve Kuzey Irak yerleşimleri hakkındaki raporların yetersiz oluşu değerlendirme sürecini etkileyen önemli bir unsurdur. Ilısu projesi kapsamında ülkemizin Güneydoğu Anadolu bölgesinde yakın zamanda gerçekleşen kurtarma kazıları bu konuda en güncel bilgi kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarı Dicle Havzası yerleşimlerinden Hallan Çemi'de tespit edilen fanual kalıntılar göz önünde bulundurulduğunda ele geçen buluntuların büyük bir çoğunluğu yabancı hayvanlara

²⁸⁵ Kozłowski, 1989, 30.

²⁸⁶ Betts, Baird, Watkins, 1989, 21.

aittir. Koyun, keçi, geyik, domuz, ayı ve tilki besin zinciri içerisindeki hayvanlar arasındadır. Bu türler arasında tüketim yoğunluğu açısından ilk iki sırayı koyun ve geyik almaktadır. Yabanıl hayvanların avlanarak tüketilmesine dayanan temel ekonomik anlayış içerisinde hayvanların evcilleştirilmesine dair en ilken denemelerin domuz türü üzerinde gerçekleştirilmiş olması bölgenin Seramik Öncesi Neolitik Dönemi açısından için önemli bir noktadır. Tespit edilen domuz kemiklerinin çoğunun erkek domuzlara ait olması, dişilerin doğurganlık özelliklerinden dolayı tercih edilmediklerini de göstermektedir²⁸⁷. Sürekli yerleşim stratejisini benimsemiş bir yerleşim için güvenilir gıda kaynaklarının sağlanması açısından hayvan evcilleştirme topluluğun devamlılığını sağlayan gerekli bir unsurdur. Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde baskın olarak yabanıl hayvanların avcılık sonucu besin zincirine dâhil edilmesi stratejisine dayanan bir model karşımıza çıksa da Neolitik Çağ'ın daha geç safhalarında yaygınlaştığını göreceğimiz evcilleştirme sürecinin ilk denemelerini Hallan Çemi yerleşiminde görmekteyiz.

Bölgenin bir başka önemli yerleşimi olan Körtik Tepe'nin faunal buluntuları incelendiğinde floral kalıntılarla eş doğrultuda zengin bir çeşitlilik ile karşılaşmaktayız. Ceylan, sığır, geyik, yabanıl koyun, keçi, domuz, kırmızı tilki, kurt, kunduz ve çeşitli kuşlar tüketilen türler arasındadır. En çok tüketilen türler koyun ve geyiktir. Özkaya bu zengin çeşitliliğe dayanarak ekonominin bir ya da iki türe bağlı kalmadığına dikkat çekmektedir²⁸⁸. Ancak Hallan Çemi ile benzer bir şekilde besin zinciri içerisindeki hayvan türlerinin hepsinin yabanıl olması Neolitik Çağ içerisinde besin elde etme stratejilerinde gerçekleşecek olan değişimlerin henüz başında olduğumuzu göstermektedir.

Yukarı Dicle Havza içerisinde son yıllarda kazı çalışmalarının başladığı Hasankeyf Höyük yerleşiminde tespit edilen faunal buluntuların tümü yabanıl hayvanlara aittir. Koyun, keçi, yaban domuzu, kızıl geyik, tavşan ve ceylan tüketilen türler arasındadır. Buluntular ışığında en çok tüketilen türün yaban koyunu olduğu ikinci sırayı ise yaban domuzunun aldığı anlaşılmaktadır²⁸⁹. Görüldüğü gibi sonuçlar komşu Hallan Çemi ve Körtik Tepe yerleşimleri ile benzerlik göstermektedir.

Daha önceki bölümlerde de belirtildiği üzere Diyarbakır sınırları içerisindeki Çayönü yerleşimi özellikle Seramik Öncesi Neolitik Dönem kapsamında değişimleri detaylı bir şekilde

²⁸⁷ Rosenberg, 2011, 67.

²⁸⁸ Özkaya, Çoşkun, 2011, 101-102. Arbuckle, B.S., Özkaya, V. (2006). Animal Exploitation at Körtik Tepe: An Early Aceramic Neolithic Site in Southeastern Turkey. *Paleorient*, 32, 117.

²⁸⁹ Miyake, 2013, 47

inceleyebileceğimiz bir yerleşim olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslı Erim-Özdoğan'ın farklı evrelerde tanımladığı bu değişim süreci içerisinde, ilk evrede bereketli bir alanda konumlanmış avcı-toplayıcı karakterdeki bir topluluk olarak tanımlanan Çayönü'nde faunal buluntular dikkate alındığında bu evrede domuz en çok tüketilen tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Domuzun dışında yabani sığır, geyik, yabani koyun ve keçi, yaban eşiği, tilki, ayı bazı küçük memeliler ve bazı balık ve kuş türleri de tüketilmiştir. Evcilleştirmeye ilgili az sayıda örnek domuz üzerinden sağlanmıştır²⁹⁰.

Bir sonraki evre Erim-Özdoğan tarafından Seramik Öncesi Neolitik Dönem A'dan B'ye geçiş olarak adlandırılmıştır. Bu aşamada yerleşimin boyutunun büyümesine, alet üretim tekniklerindeki uzmanlaşmalara ve inanç sistemleri ile evcilleştirme konusundaki gelişmelere dikkat çekmektedir. Bu evrede domuz hem evcil hem de yabanıl örnekleriyle göze çarpar. Ayrıca koyun, keçi ve sığırın evcilleştirilmesi ile ilgili denemelerin gerçekleştirildiği saptanmıştır²⁹¹. Evcilleştirme denemelerinin sadece domuzla sınırlı kalmaması koyun, keçi ve sığırında bu gelişim süreci içerisinde dâhil edilmesi önemlidir.

Bir sonraki evre sosyal yapıdaki değişiklikler ve ilk seramik denemeleri ile tanımlanmaktadır. Bu evreye ait faunal buluntular incelendiğinde evcilleştirmenin önceki evreler göz önünde bulundurulduğunda ekonomideki öneminin gittikçe arttığı açıktır. Avcılık devam etse de oranı gittikçe azalmaktadır²⁹².

Seramik Öncesi Neolitik Dönem yaşam tarzının son bulduğu evre olarak tanımlanan dördüncü ve son evrede artık evcil koyun ve keçinin faunal buluntulardaki baskınlığı ile karşılaşmaktayız. Domuzun tüketimi gittikçe azalmıştır²⁹³. Tüketimdeki bu azalma evcilleştirme süreci ile yakından ilişkilidir. Etinin yanı sıra derisinden yararlanılan koyun ve keçi bu çok yönlülüğü ile evcilleştirme içerisinde domuzun önüne geçerek tüketim oranlarını ciddi bir biçimde düşürmüştür.

Çayönü örneği besin zinciri içerisinde hayvansal gıdaların kullanımları ve niteliklerinde zaman içerisinde gerçekleşen değişimler incelendiğinde, bu gelişim sürecinin açık bir şekilde incelenebildiği, Yakınoğu Neolitiği açısından bir başvuru yerleşimi olarak tanımlanmaktadır.

²⁹⁰ Erim-Özdoğan, 2011, 197.

²⁹¹ Erim-Özdoğan, 2011, 202-203.

²⁹² Erim-Özdoğan, 2011, 211.

²⁹³ Erim-Özdoğan, 2011, 214.

Yukarıda aşamalarını incelediğimiz süreç içerisinde ilk evcilleştirme denemeleri domuz üzerinde gerçekleştirilmiştir. Ancak zaman içerisinde hem evcilleştirilmiş hayvanlara dayanan bir besin elde etme modeli benimsenmiş, aynı zamanda etinin yanı sıra sütü ve derisi sayesinde farklı noktalarda Çayönü sakinlerine katkı sağlayan koyun ve keçi besin zinciri içerisinde önemli bir noktaya gelmiş ve ilk evrelerde tüketim oranı yüksek olan domuzun tüketime gittikçe azalmıştır.

Urfa bölgesindeki Göbeklitepe'nin faunal buluntuları incelendiğinde ceylan tüketilen en baskın tür olarak karşımıza çıkmaktadır, ayrıca yabani sığır, yabani eşek, yabani domuz, kızıl geyik, kahverengi tavşan ve turna da saptanan türler arasındadır²⁹⁴.

Aynı bölge içerisindeki Nevali Çori yerleşiminde hayvan kemikleri ışığında en fazla tüketilen türün ceylan olduğu anlaşılmaktadır. Koyun ve keçinin evcilleştirildiği açıktır. Ayrıca yaban domuzu, kızıl geyik, alageyik ve yaban eşeği de tüketilmiştir. Evcilleştirmeye birlikte yabanıl hayvanların tüketimi azalmaktadır²⁹⁵.

Urfa bölgesi yerleşimleri besin elde etme stratejileri kapsamında zaman içerisinde gerçekleşen değişimleri göz önüne sermektedir. Seramik Öncesi Neolitik Dönem'in daha erken safhalarına tarihlenen Göbekli Tepe'de hayvansal gıdaların tamamen yabanıl olması dikkat çekicidir. Göbekli Tepe'de yaşamın son bulması ile Nevali Çori'de yerleşimin başlaması birbirini izleyen gelişimler olarak değerlendirilebilir. Bir yerleşim olarak tanımlayabileceğimiz Nevali Çori'de artık koyun ve keçinin evcilleştirildiğini, evcilleştirmenin besin elde etme stratejileri içerisindeki artan rolü açıkça gözlemlenmektedir.

Malatya bölgesi sınırları içerisinde konumlanan ve Seramik Öncesi Neolitik Dönemin ileri safhaları içerisine sokabileceğimiz Cafer Höyük yerleşiminde tespit edilen hayvansal buluntular incelendiğinde koyun, keçi domuz ve sığır'ın evcilleştirildiği ve evcilleştirme ile ters orantılı bir ilişki içerisinde avcılık oranlarının azaldığı saptanmıştır²⁹⁶.

Bu bölümün başlangıcında belirttiğim gibi Kuzey Suriye ve Kuzey Irak'ta gerçekleştirilen kazıların bitki ve hayvan kalıntılarına ait çalışmalarını içeren yayınlar şu an için

²⁹⁴ Hauptman, 2007, 124.

²⁹⁵ Hauptman, 2007, 148-149.

²⁹⁶ Cauvin, J., Aurenche, O., Cauvin, M. C., Balkan-Atlı, N. (2007). Cafer Höyük: Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme Ait Bir Yerleşme. M. Özdoğan, N. Başgelen (Editörler) *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları s. 110.

yetersizdir. Özellikle bitkisel kaynaklar açısından 2013 yılında Asouti ve Fuller tarafından Current Anthropology süreli yayınında yayınlanan “A Contextual Approach to Emergence of Agriculture in Southwest Asia: Reconstructing Early Neolithic Plant-Food Production. Supplement A: Primary Sources of Archaeobotanical Datasets and Radiocarbon Dates from Southwest Asia” adlı makale bitkisel kaynaklar açısından bahsedilen bölgelerin yerleşimleri hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır. Ancak benzer yayınların hayvansal buluntular açısından eksikliği yapılacak olan değerlendirme çalışmalarını etkilemektedir.

Sonuç olarak Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde bitkisel ve hayvansal buluntular incelendiğinde gerçekleşen gelişmeler açıkça görülmektedir. Bitkisel kaynaklar açısından dönemin erken safhalarında baskın tür olarak baklagilleri görmekteyiz. Ancak ilerleyen zamanlarda yavaş yavaş besin zinciri içerisinde önemini arttıran tahıllar dönemin sonlarına doğru baskın türler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Ancak bu noktada dikkate alınması gereken bir unsurda bahsedilen tüm türlerin hala yabanıl türler olmasıdır. Toplulukların besin elde etme stratejileri yabanıl bitkilerin toplayıcılığına dayanmaktadır.

Hayvansal gıdaların besin zincirindeki yeri incelendiğinde dönemin erken safhalarında yabanıl hayvanların avcılık yoluyla tüketilmesine dayanan bir ekonomik model karşımıza çıkmaktadır. Bu erken evrede domuz üzerinde evcilleştirme ile ilgili ilk denemeler gerçekleştirilmiştir. Dönemin ilerleyen safhalarında ise domuzun yanı sıra koyun ve keçi evcilleştirme süreci içerisine dâhil edilmiş ve zaman içerisinde etinin yanı sıra sütü ve derisi gibi farklı özellikleriyle yerleşimcilere fayda sağlayan koyun ve keçi besin zincirinde domuzun önüne geçmişlerdir. Evcilleştirme sürecinin yaygınlaşması ters orantılı olarak yabanıl hayvanların avlanarak tüketilmesine dayanan bir ekonomik model zaman içerisinde önemini kaybetmiştir.

Bir yıl boyunca aynı konumda sürekli yerleşim stratejisini benimsemiş topluluklar için yabanıl tahılların besin zincirindeki öneminin artması, depolama ile ilgili yapıların varlığı ve hayvanları evcilleştirilmesi, yerleşimlerin varlıklarını devam ettirmeleri için kaçınılmaz bir şekilde gerekli olan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

8. SERAMİK ÖNCESİ NEOLİTİK DÖNEM TASVİRLİ SANAT ESERLERİ VE KÜÇÜK BULUNTULAR IŞIĞINDA SOSYAL YAPI

Seramik Öncesi Neolitik Dönem sosyal yapısının anlaşılmasında tasvirli sanat eserleri, hem işlenen konular hem de işleniş biçimleri ile önemli ipuçları sunmaktadır. Eserlerin üretiminde kullanılan hammaddeler, hammadde kaynakları, üretim aşamalarındaki zanaatkârlık seviyeleri, işlenen konular, bu konuların bölge coğrafyası ile olan ilişkileri, işlenen mitolojik sahneler ve topluluğunun inanç sistemleri gibi Keramik Öncesi Neolitik Dönem topluluklarının sosyal yapılarıyla bağlantılı birçok farklı noktada arkeologlar için bilgi kaynağıdır. Bu bölümde tasvirli sanat eserleri, eser tiplerine göre alt kategorilere ayrılmış ve yukarıda belirtilen özellikler çerçevesinde incelenerek toplulukların sosyal yapıları hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

8.1. “T” Şeklinde Sütunlar

Seramik Öncesi Neolitik Dönem tasvir sanatı incelendiğinde, Bereketli Hilal’in merkezinde, ülkemizin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde konumlanmış olan Urfa bölgesi, özellikler “T” şeklinde sütunları ve diğer heykeltıraşlık eserleri ile Yakındoğu arkeoloji içerisinde çok özel bir yere sahiptir.

Bölgenin en erken arkeolojik buluntu yerlerinden biri olan Göbekli Tepe, kutsal bir alan olarak tanımlanmaktadır. Burada saptanan daire biçimli mekânlar içerisinde, bu mekânları günlük yaşam ile ilgili bir çerçeve içerisinde tanımlayacak malzemelerin yoksunluğu, Göbekli Tepe’nin bir yerleşme olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Göbekli Tepe’de mekanlar içerisinde bulunan “T” şeklinde sütunlar ışığında anlaşıldığı üzere, burası avcı-toplayıcı toplulukların ziyaret edip dinsel ritüellerini gerçekleştirdikleri bir kült merkezidir (Resim 8.1.)²⁹⁷.

²⁹⁷ Schmidt, 2012, 150-151.

Resim 8.1. Göbekli Tepe D yapısı

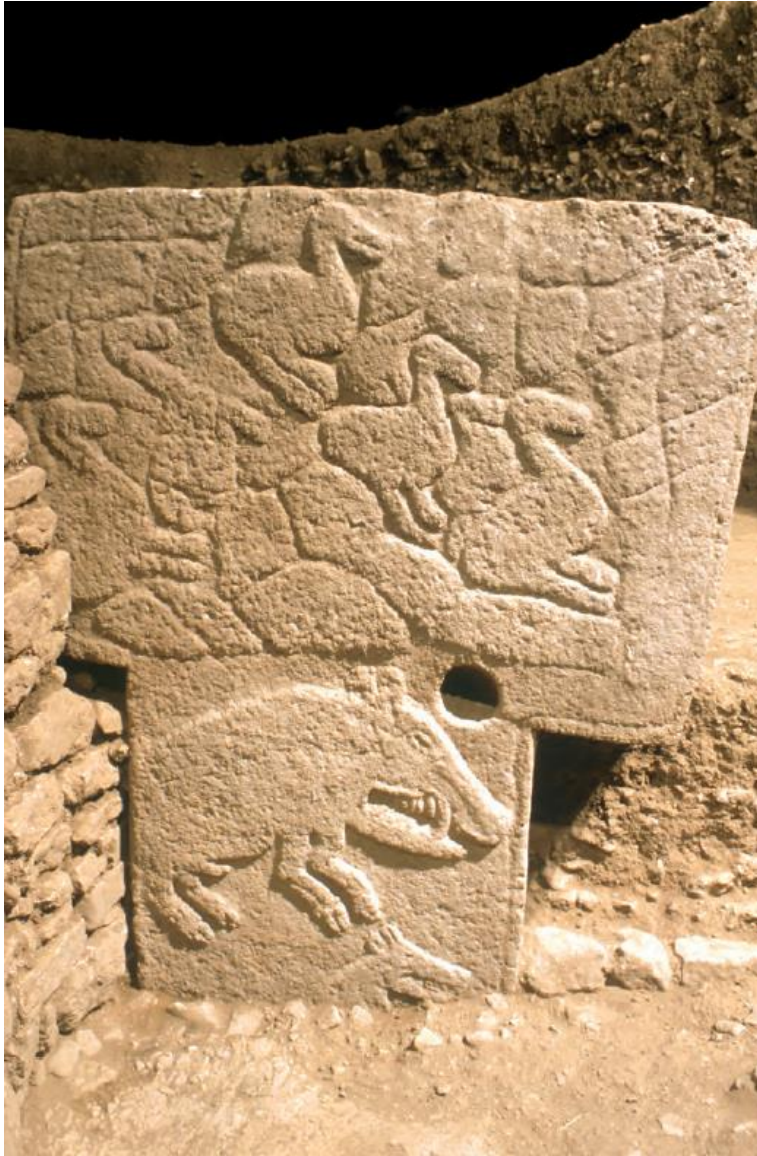
(Schmidt, 2012, 74)

Resim 8.2. Göbekli Tepe, aslan tasvirli T şeklinde sütun

(Verhoeven, 2002, 240).

Bu kutsal alanda tespit edilen “T” şeklindeki kireç taşı sütunların üzerleri kabartma olarak resmedilmiş çeşitli figürlerle bezenmiştir. Yaban öküzü, yaban eşeği, yabani koyun, ceylan, ördek, turna, akbaba, akrep, örümcek resmedilen hayvan figürleridir (Resim 8.2. ve 8.3.).²⁹⁸ Hayvan tasvirlerinin yanı sıra hilal, disk, yatay ve dikey pozisyondaki latin harfi “H” şeklindeki geometrik biçimli tasvirlerde “T” şeklindeki sütunlar üzerinde görülmektedir.²⁹⁹

Resim 8.3. Göbekli Tepe’den “T” şeklinde sütun üzerindeki yaban domuzu ve kuş tasvirleri

(Peters ve Schmidt, 2004, 195).

²⁹⁸ Schmidt, 2012, 152.

²⁹⁹ Schmidt, 2012, 153.

A, B, C, ve D mekanları incelendiğinde mekanların hepsinde karşımıza çıkan ortak hayvan tasviri tilkidir³⁰⁰. Bu durum tilkinin PPN A toplulukları tarafından önemli bir hayvan olarak görüldüğünü gösterir niteliktedir.

“T” şeklindeki bu sütunlar antropomorfik eserler olarak tanımlanabilirler. Sütunların yan taraflarında tasvir edilen el ve kollar bu görüşün en önemli destekleyicileridir. Bazı sütunların ön kısımlarında kemer tasvirleri bulunmaktadır (Resim 8.4.). Kemerlerinin hemen altında ise genital bölgeyi kapatan bir post resmedilmiştir. Bu bilgiler ışığında “T” şeklindeki bir sütunun üstteki yatay kısmının antropomorfik figürün başı olduğu anlaşılmaktadır. Dikey kısmın ise gövdeyi temsil ettiği açıktır. İnsani öğeler olarak tanımlayabileceğimiz el, kol ve giyisi tasvirleri “T” şeklindeki sütunların, sembolize ettikleri antropomorfik karakterleri açıkça ortaya koymaktadır. Ancak sütunların üst kısımlarında el ve kollarla ilintili herhangi bir yüz tasvirinin yapılmaması, bu sütunların anlamlandırılması açısından önemli bir noktadır. Sütunlar üzerinde tasvir edilen hayvan figürlerinin işlenişindeki nitelik, bu sütunları yapan kişilerin heykeltıraşlık becerisini açıkça ortaya koymaktadır. Bu sebeple sütunlar üzerinde el ve kolların yanında bir yüz tasvirinin olmamasının bir tercih olduğu açıktır. Burada sembolize edilmek istenen nokta “T” şeklindeki sütunların insanın çok daha ötesinde, doğaüstü yaratılışlar olduklarıdır³⁰¹.

³⁰⁰ Peters, J., Arbuckle, B. S., Pöllath, N. (2014). Subsistence and beyond: Animals in Neolithic Anatolia. Özdoğan, M., Başgelen, N., Kuniholm, M. (Editörler). *The Neolithic in Turkey Vol 6*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, pp. 174.

³⁰¹ Schmidt, 2012, 153-155.

Resim 8.4. Göbekli Tepe, Sütun 31

(Schmidt, 2010, 243).

“T” şeklindeki sütunların mekân içi konumları dikkat çeken bir başka noktadır. Sütunlar dairesel planlı mekânları çevrelerler. Ancak bazı mekânlarda, mekânın ortasında bir çift sütun simetrik olarak konumlanmıştır. Merkezdeki bu çift, diğer sütunlarla karşılaştırıldığında çok daha büyük boyuttadırlar. Schmidt bu noktada yaşam içerisindeki en temel çift konseptini oluşturan erkek ve dişi olgusunu işaret etmektedir. D yapısının merkezindeki simetrik sütunlarda eller ve kolların betimlenmesini bu görüşe kanıt olarak göstermektedir (Resim 8.5.)³⁰².

³⁰² Schmidt, 2012, 153.

Resim 8.5. Göbekli Tepe B yapısı

(Peters ve Schmidt, 2004, 187)

Sütunlarda görülen hayvan tasvirlerinin günlük yaşamda avlanan ve besin kaynağı olarak görülen hayvanlar için yapılan bereket ritüellerden çok daha derin anlamlarla resmedildikleri açıktır. Yılanların, örümceklerin ve akreplerin tasvir edilen hayvanların içinde yer almaları bu durumu destekler niteliktedir.

Resim 8.6. Göbekli Tepe, Sütun 33

(Schmidt, 2007, 109).

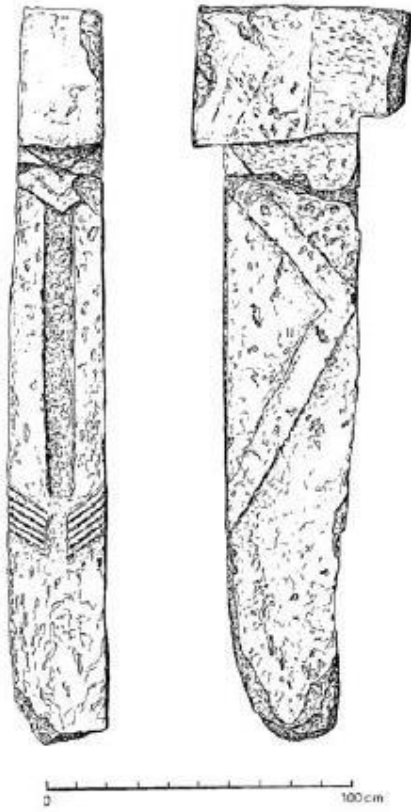

Resim 8.7. Göbekli Tepe A yapısı, yılan ve bucranium tasvirleri

(Peters ve Schmidt, 2004, 194)

Urfa sınırları içerisindeki Nevali Çori yerleşiminde de, Göbekli Tepe ile benzer bir biçimde “T” şeklindeki sütunlara rastlanılmıştır. Saptanan “T” biçimli sütunlar tamamen kült yapıları ile ilişkilidirler. Kült Yapısı II’de saptanan sütunların üzerinde tasvir bulunmamaktadır. Ancak Kült Yapısı III içerisinde saptanan sütunlardan ikisinde ellerini gövdenin önünde birleştiren iki bükülmüş kol tasviri bulunmaktadır³⁰³. Göbekli Tepe örnekleriyle benzer bir şekilde Nevali Çori örnekleri de “T” şeklindeki sütunların antropomorfik karakterlerini destekler niteliktedirler (Resim 8.8.).

³⁰³ Hauptmann, 2007, 142.

Resim 8.8. Nevali Çori yerleşiminden T şeklinde sütun

(Schmidt, 2010: 242).

Urfa bölgesinde Göbekli Tepe ve Nevali Çori' ye ek olarak “T” şeklinde sütunlara Taşlı Tepe³⁰⁴, Hamzan Tepe³⁰⁵ ve Karahan Tepe³⁰⁶ yerleşimlerinde de rastlanılmıştır. Hamzan Tepe ve Taşlı Tepe örnekleri üzerinde tasvirler bulunmamaktadır. Ancak Karahan Tepe örneklerinde iki adet yılan kabartması resmedilmiştir³⁰⁷.

Yukarıda bahsedilen, “T” şeklinde sütunların bulunduğu yerleşimlerinin tümünün Urfa sınırlar içerisinde konumlanmaları önemli bir noktadır. Urfa Bölgesi dışında sadece bu çalışmanın konusu olan Merkezi Bereketli Hilal bölgesinde değil, tüm Bereketli Hilal'in sınırları içerisinde benzer örneklerin bulunmaması, Urfa Bölgesinin Seramik Öncesi Neolitik Dönem topluluklarının dinsel inanışları açısından önemli bir yere sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

³⁰⁴ Çelik, B., Güler, M. Güler, G. (2011): Türkiye'nin güneydoğusunda yeni bir Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşim: Taşlı Tepe. *Anatolia* 37, 227.

³⁰⁵ Çelik, B. (2010). Hamzan Tepe in the light of new finds. *Documenta Praehistorica* XXXVII, 259.

³⁰⁶ Çelik, B. (2011). Karahan Tepe: a new cultural centre in the Urfa area in Turkey *Documenta Praehistorica* XXXVIII. 242-243.

³⁰⁷ Çelik, 2011, 242-243.

Göbekli Tepe kazı başkanı Klaus Schmidt'in saptanan mekânları tapınak, Göbekli Tepe'yi de dinsel bir merkez olarak algılamasındaki başlıca nedenler; mekânların anıtsallığı, T şeklindeki sütunların varlığı ve bu sütunlar üzerindeki etkileyici tasvirlerdir. Göbekli Tepe'de tespit edilen sütunların yükseklikleri 2 metre ile 5 metre arasında değişmektedir. Sütunlar oldukça ağırdır; örneğin D mekanındaki sütun 43, 2.7 ton ağırlığındadır. A mekanındaki sütun 1 ise 5.5 tonluk bir ağırlığa sahiptir³⁰⁸. Bu yüksekliğe ve bu ağırlığa sahip sütunların üretilmesi, taşınması ve mekânlar içerisine yerleştirilmesi büyük bir iş gücünün varlığını ortaya koymaktadır. Klaus Schmidt topluluk içerisinde bu tür bir iş gücünü sağlayacak ve organize edecek, gerektiği durumlarda baskı yoluyla emirlerini uygulatabilecek güçlü karakterlerin varlığından söz etmektedir³⁰⁹.

Ancak bu konu ile ilgili farklı görüşlerde mevcuttur. Kanadalı arkeolog Banning Stonhenge ve Mısır obeliskleri üzerindeki çalışmaları işaret ederek, küçük bir ekibin bile birçok işin üstesinden gelebileceğini savunmaktadır. Yapılan araştırmalara göre 12 kişi 20 "T" şeklinde sütunu 18 günde ayağa kaldırabilir, 10 tonluk bir eser ise 16 kişi ile birlikte hergün 100m lik bir mesafe içerisinde taşınabilmektedir³¹⁰.

Bu noktada rakamların ötesinde bir bakış açısı sergilemek daha mantıklı olacaktır. İster Klaus Schmidt'in vurguladığı gibi çok sayıda insanın dâhil olduğu bir organizasyon olsun, ister Banning'in bahsettiği şekilde 20 kişilik bir iş gücü olsun, sonuç olarak bu tür bir çalışma, bir planlama, bir iş bölümü, bir organizasyon ve bütün bu organizasyonu oluşturacak ve denetleyecek topluluk içerisinde saygınlığı bulunan kişilerin varlığının gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır. Günümüzden 12.000 yıl önce bu tür bir organizasyonun varlığı, Seramik Öncesi Neolitik Dönem topluluklarının sosyal yapılarının Paleolitik Çağ'ların, elde ettikleri besinleri hemen tüketme stratejisine dayalı eşitlikçi bir modele sahip insan topluluklarının sosyal yapılarının çok daha ötesinde olduğunu işaret etmektedir. Bu noktada bu tür gelişimlerin ortaya çıkmasında bir yıl boyunca, mevsimsel değişikliklere bağlı olmadan aynı konumda varlıklarını devam ettiren yerleşimlerin kurulması ve besin depolama ile ilgi yapıların ortaya çıkması sosyal yapı içerisindeki farklılaşmanın oluşmasında temel nedendir.

³⁰⁸ Schmidt, 2012, 151. Schmidt, 2011, 44-45. Banning, E. B. (2011). So Fair a House. Göbekli Tepe and the Identification of Temples in the Pre-Pottery Neolithic of the Near East. *Current Archaeology* 52(5), 620-622.

³⁰⁹ Schmidt, 2011, 151, Banning, 2011, 622-623.

³¹⁰ Banning, 2011, 632.

“T” şeklinde sütunların kireçtaşı kaynağından çıkartılması, eserlerin yüzeylerindeki kazıma ve kabartma bezemelerin işlenmesi, eserlerin alana getirilip mekânlar içerisine konumlandırılmaları mekânların iç düzenlerinin tasarlanması, farklı iş kollarını, farklı becerileri yani topluluk içerisindeki farklı iş kollarının var olduğunu gösteren kanıtlardır.

8.2. Heykeller

Yukarıda belirtildiği gibi Urfa Bölgesi Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde özellikle ritüeller açısından değerlendirildiğinde zengin buluntularıyla dikkat çeken bir bölgedir. T şeklindeki sütunların yanı sıra, kireç taşından üretilmiş çeşitli heykeltıraşlık eserleri bölge içerisindeki farklı arkeolojik buluntu yerlerinden bilinmektedir.

Kronolojik bir değerlendirmede Göbekli Tepe’den daha sonra kurulmuş bir yerleşim olsa da buluntularının çeşitliliği açısından ilk olarak Nevali Çori’nin heykeltıraşlık eserleri ile bu bölüme başlamak yerinde olacaktır. Urfa sınırları içerisindeki Nevali Çori kireçtaşı heykeltıraşlık eserleri açısından en fazla örnekle karşımıza çıkan merkezdir. Yapılan C¹⁴ tarihlemelerin M. Ö. 8400-8100 tarihleri arasındaki bir zaman dilimini gösterdiği yerleşimde konut yapılarının yanı sıra, tespit edilen ritüel yapıları ve göz alıcı heykeller dönem sanatı açısından değerlendirildiğinde yüksek heykeltıraşlık kaliteleriyle göze çarpmaktadırlar³¹¹.

Nevali Çori’deki heykel sanatının temelini din oluşturmaktadır. Heykeltıraşlık eserlerinin tamamının kült yapıları olarak tanımlanan yapılar içerisinde tespit edilmesi bu durumu destekler niteliktedir. Kireçtaşından yontulmuş 37 cm. boyutlarındaki bir insan başının üst kısmı kırılmıştır. Kafanın yan kısımlarında kulaklar belirgindir. Arka kısmında ise kıvrılmış durumda bir yılan tasviri bulunmaktadır (Resim 8.9.)³¹².

³¹¹ Verhoven, 2002, 238-239.

³¹² Hauptmann, 2007, 144.

Resim 8.9. Nevali Çori yerleşiminden kireç taşı heykel başı
(Hauptmann, 2007, 123).

Kafanın şekline baktığımızda hafif elips biçimli uzunlamasına yapısı Urfa Yenimahalle heykeli ile yakın benzerlik göstermektedir. Arkasındaki yılan motifi ise Körtiktepe kaplarında ve Jerf-el Ahmar plakalarında yaygın olarak görülen bir motiftir³¹³.

Kireçtaşından yapılmış bir başka heykel parçası ise bir insan gövdesine aittir. Burada dikkat çekici nokta gövdenin üst kısmında bir giysinin yakası olarak tanımlanabilecek “V” şeklinde bir çıkıntının var olmasıdır. Benzer bir uygulama Urfa Yenimahalle heykelinden bilinmektedir (Resim 8.10.)³¹⁴.

³¹³ Hauptmann, 2007, 145.

³¹⁴ Hauptmann, 2007, 145.

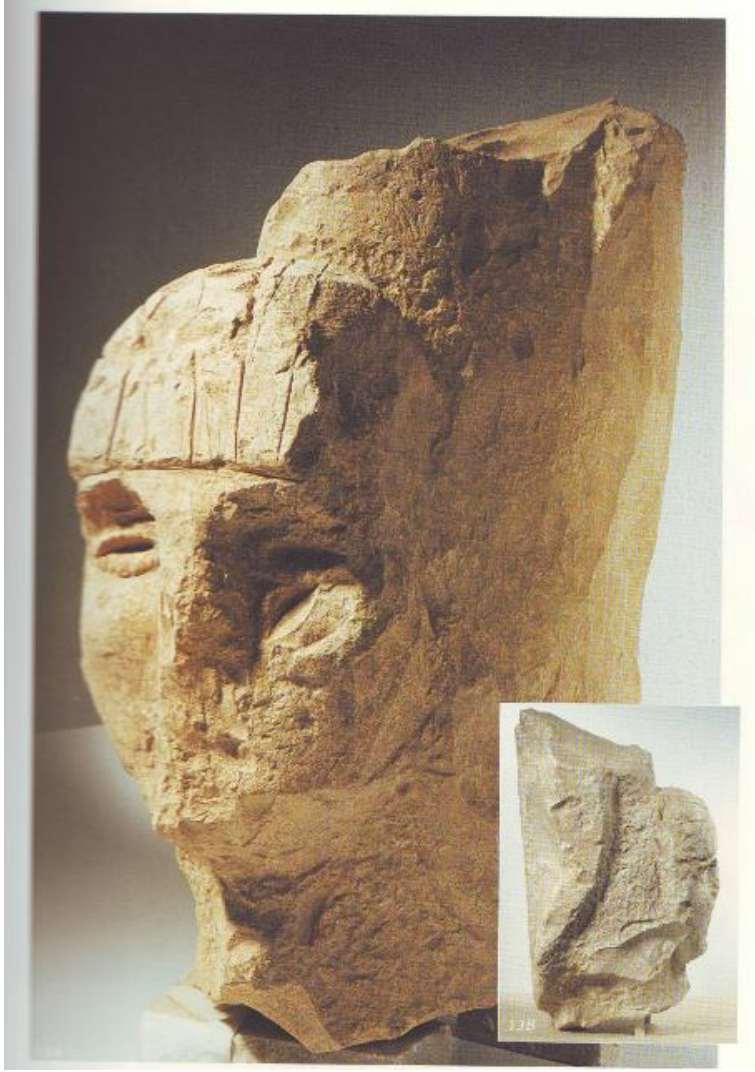

Resim 8.10. Nevalı Çori yerleşiminden kireç taşı insan gövdesi
(Hauptmann, 2007, 124).

Resim 8.11. Nevalı Çori yerleşiminden kireç taşı karışık yaratık
(Hauptmann, 2007, 124).

Bir başka kireç taşı heykelde insan başlı kuş biçiminde karışık bir yaratık tasvir edilmektedir (Resim 8.11.)³¹⁵. Bu tür karışık yaratıklar Seramiksiz Neolitik Dönem din anlayışının ve karmaşık mitolojisinin bir başka göstergesidir. Aynı şekilde kireç taşından yapılmış bir başka örnek ise bir kuşun pençeleri arasında tasvir edilen bir kadın başının mitolojik bir olayı tasvir ettiği açıktır (Resim 8.12.)³¹⁶.

Resim 8.12. Nevalı Çori yerleşiminden kireç taşı kadın başı

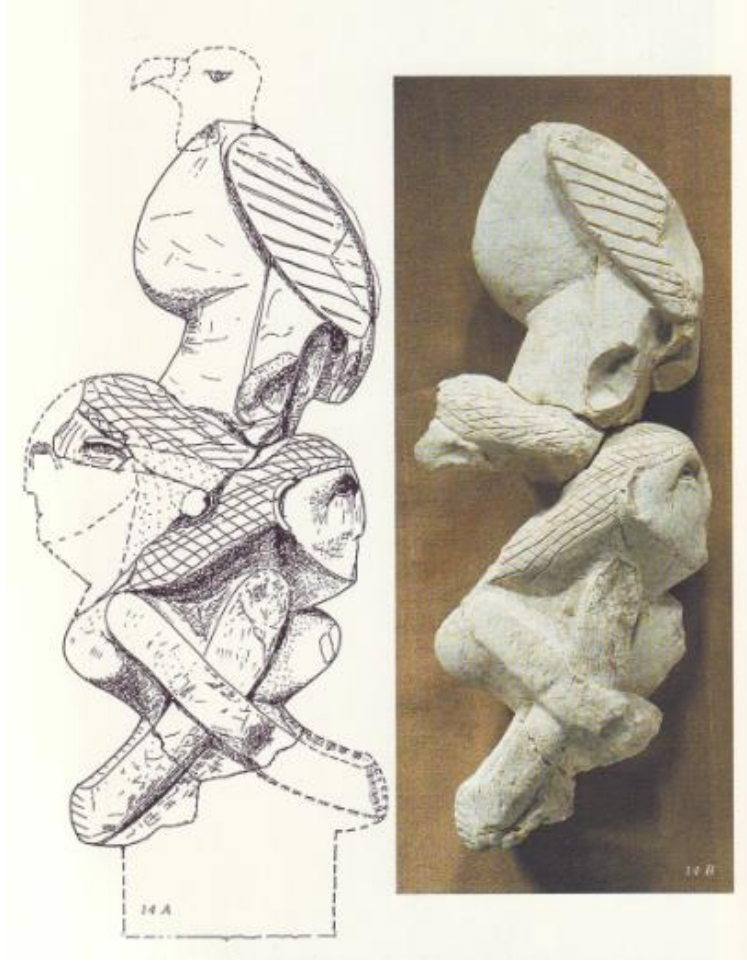
(Hauptmann, 2007, 125).

Kireç taşından 1 m. yüksekliğindeki bir totem direğini andıran dikilitaşın üst kısmı dönem heykeltıraşçılığı açısından dikkat çekici bir eserdir. Dikilitaşın en üst kısmında

³¹⁵ Hauptmann, 2007, 145.

³¹⁶ Hauptmann, 2007, 145.

yırtıcı bir kuş tasvir edilmiştir. Bu kuşun hemen altında sırt sırta vermiş simetrik pozisyonda iki kadın başı tasvir edilmiştir (Resim 8.13.)³¹⁷.

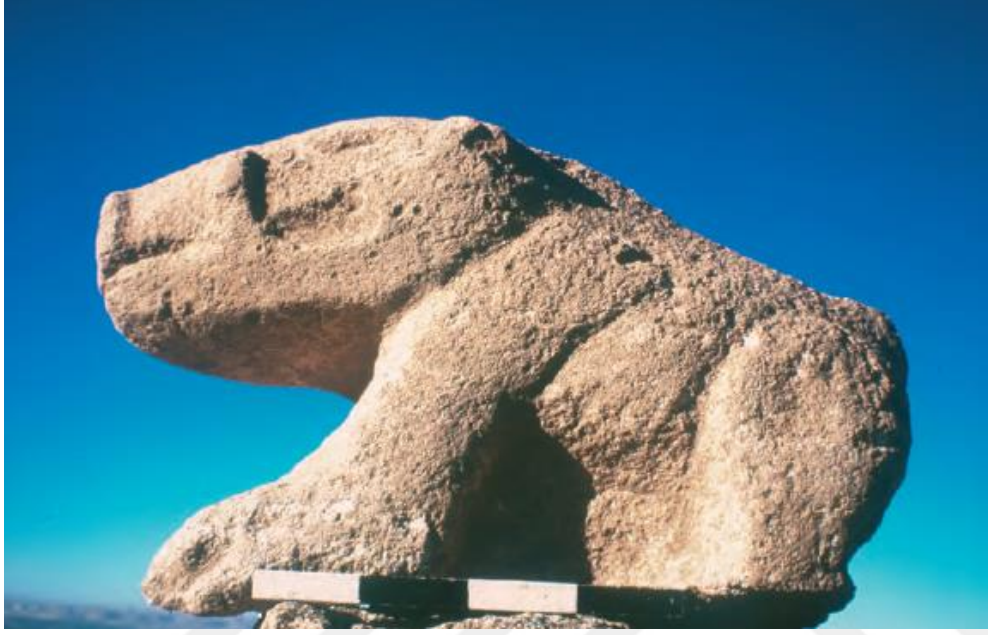
Resim 8.13. Nevali Çori yerleşiminden kireç taşı totem

(Hauptmann, 2007, 126).

Yukarıda tanımlanan son iki örnekte de yırtıcı kuş ve kadın sahnenin iki karakterini oluşturmaktadır. Yırtıcı kuşlar kadınların kafaları üzerine tünemiş pozisyonda tasvir edilmişlerdir. Bu iki tasvirdeki kadınlar kutsal tanrıçalar, yırtıcı kuşları ise onların yardımcı elemanları olarak değerlendirilebilir. Ya da farklı bir değerlendirme olarak kadın ve yırtıcı kuşlarla ilgili bir mitosun bu iki farklı tasvirli sanat eseri üzerinde işlendiği düşünülebilir.

³¹⁷ Hauptmann, 2007, 145.

Urfa sınırları içerisindeki kireçtaşı heykeller açısından değerlendirilmesi gereken bir başka Seramiksiz Neolitik Dönem buluntu yeri Göbekli Tepe'dir. Nicelik bakımından heykellerin oranı Nevali Çori'ye göre çok daha azdır. Kireçtaşından yapılmış ve tamamıyla korunmuş olarak bulunmuş bir yaban domuzu heykeli dikkat çekicidir (Resim 8. 14)³¹⁸.

Resim 8.14. Göbekli Tepe'den, kireçtaşı yaban domuzu heykeli

(Peters ve Schmidt, 2004, 197)

Resim 8.15. Göbekli Tepe'den, kireçtaşı yaban domuzu heykeli

(Peters ve Schmidt, 2004, 203)

³¹⁸ Schmidt, 2007, 124.

Benzer bir şekilde işlenmiş kısa bacaklı dört ayaklı ancak türünün tam olarak anlaşılamadığı bir başka hayvan heykeli ise benzer bir şekilde kireçtaşıdan üretilmiştir (Resim 8. 15.)³¹⁹.

Resim 8.16. Göbekli Tepe’den cinsel organı vurgulanmış bir kireçtaşı erkek heykeli

(Peters ve Schmidt, 2004, 203)

Göbekli Tepe’ kadın tasvirlerinin sadece bir örnekle temsil edilmesi ancak kireçtaşıdan üretilmiş erkek heykellerinin fazlalığı dikkat çekici bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Kireç taşıdan üretilmiş bir örnekte cinsel organı özellikle vurgulanmıştır (Resim 8. 16.)³²⁰. Bir başka örnekte erkek figürü sakallı ve kafasında bir başlıkla tasvir edilmiştir (Resim 8. 17.)³²¹.

³¹⁹ Peters ve Schmidt, 2004, 203.

³²⁰ Schmidt, 2007, 124.

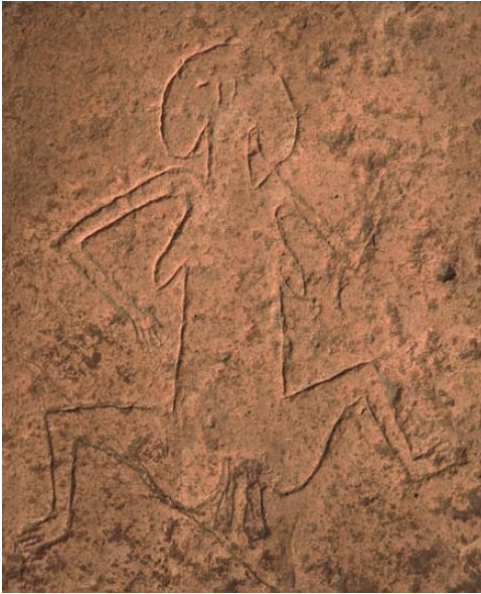
³²¹ Schmidt, 2010, 249.

Resim 8.17. Göbekli Tepe’den sakallı ve kafasında başlığı ile işlenmiş bir kireç taşı erkek heykeli

(Schmidt, 2010, 249).

Yukarda daha önce belirtildiği gibi şimdiye kadar gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda Göbekli Tepe’de sadece bir kadın tasviri saptanmıştır. Çıplak bir kadın tasviri kireç taşından bir levha üzerine kazıma tekniğiyle işlenmiştir³²² (Resim 8. 18.).

Resim 8.18. Göbekli Tepe’den kazıma tekniğinde işlenmiş kadın tasviri

(Schmidt, 2010, 246).

³²² Schmidt, 2010, 246.

Nevali Çori örneğiyle benzer totem şeklindeki bir buluntu Göbekli Tepe’de son yıllarda yapılan çalışmalarda tespit edilmiştir. Eser 1.92 m. boyutlarındadır³²³. Totemin üzerinde yontulmuş eller ve kollar belirgindir (Resim 8. 19.).

Resim 8.19. Göbekli Tepe’den totem örneği (solda) ve Nevali Çori yerleşiminden benzer bir örnek (sağda)

(Schmidt, 2010, 247-248).

Urfa sınırları içerisinde tespit edilen ve Seramik Öncesi Neolitik Dönem’e tarihlendirilen bir başka heykeltıraşlık eseri (Resim 8. 20.) Yenimahalle olarak adlandırılan bölge içerisinde gerçekleştirilen yol çalışmaları esnasında tespit edilmiştir. Yaklaşık 1. 90 m boyutlarındaki heykel kireç taşından üretilmiştir. Yüz kısmında gözler çukurlarla belirtilmiş, bu çukurlar içerisine obsidyenler yerleştirilmiştir. Ağız kısmı tasvir edilmemiştir. Çıplak olarak tasvir edildiği düşünülen heykelin ön kısmında “V” şeklinde bir kolyesi bulunmaktadır. Kireçtaşı heykelin taban kısmı konik bir şekilde işlenmiştir. Bu şekilde bir işlenişin heykeli zemine oturabilmesi için tasarlandığı düşünülmektedir³²⁴.

³²³ Schmidt, 2012, 156.

³²⁴ Schmidt, 2010, 247.

Resim 8.20. Yenimahalle Heykeli

(Schmidt, 2010, 246).

Daha öncede belirttiğim gibi hem “T” şeklinde sütunlar hem de heykeltıraşlık eserleri göz önünde bulundurulduğunda eserlerin yayılım alanlarının sadece Urfa bölgesi ile sınırlı kalması önemli bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır. Urfa bölgesi Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde Yakınoğu kapsamında ritüel faaliyetleri açısından önemli bir merkez olarak tanımlanabilir. Her iki eser grubu da görsel anlamda etkileyici özellikleri ile dikkat çekmektedirler. Marc Verhoeven Seramik Öncesi Neolitik Dönem ideolojisinin prensiplerinden bahsederken baskın sembolizmi vurgular³²⁵. Hem Göbekli Tepe hem de Nevalı Çori Verhoeven’ın baskın sembolizmini doğrulayan en önemli buluntu yerleridir. Bahsedilen bu yüksek seviyedeki sembolizm din ile ilişkilidir. Sanatın gelişiminde dinin tetikleyici etkisi burada açıkça karşımıza çıkmaktadır.

³²⁵ Verhoeven, 2002, 233.

Verhoeven Seramik Öncesi Neolitik dönem ideolojisinin prensiplerinden biri olarak kamusalılığı göstermektedir³²⁶. Konumuz içerisindeki yerleşimleri göz önünde bulundurduğunuzda yüksek sembolizm değeri taşıyan eserlerin hiçbirisi kişilere özel, konut olarak tanımlanabilecek yapılardan ele geçmemiştir. Aksine kamusal, topluluğu oluşturan bireylerin ortak kullanımlarına açık dinsel aktiviteler ile alakalı yapılardır. Sanatın din ile olan ilişkisi bu noktada açıkça görülmektedir.

Seramik Öncesi Neolitik Dönemin erken aşamalarına tarihleyebileceğimiz Göbekli Tepe kutsal alanında sanat eserlerindeki erkek baskınlığı sanatın ve dinin karakterinin anlaşılması noktasında dikkate değer bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Göbekli Tepe heykeltıraşlık örneklerinde cinsel organı özellikle vurgulanmış erkek heykeli ikonografideki erkek baskınlığının bir kanıtıdır. Göbekli Tepe’de sadece bir örnekle temsil edilen kadın, dönemin ilerleyen aşamalarında etkisini güçlendirmektedir. Göbekli Tepe’nin aksine Nevali Çori heykeltıraşlık eserlerinde kadın tasvirleri bulunmaktadır. Göbekli Tepe’nin varlığının son bulmasından hemen sonra Nevali Çori’de yerleşimin başladığı karbon 14 tarihlemeleri sonucunda açıkça görülmektedir. Bu kronolojik devamlılığın yanı sıra Göbekli Tepe ile Nevali Çori arasındaki en büyük fark, Göbekli Tepe’nin bir kutsal alan, Nevali Çori’nin ise bir yerleşim olmasıdır.

Neolitik Çağ insanlık tarihi açısından iki büyük değişimin yaşandığı bir zaman dilimi olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk büyük gelişme baskın olan göçebe yaşam stratejisinin yerini sürekli yerleşime dayalı bir stratejiye bırakmasıdır. Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde bu çalışma içerisinde incelediğimiz tüm yerleşimler bu tanımlama kapsamına dâhil edebileceğimiz yerleşimlerdir. Neolitik Çağ’ın ikinci büyük değişimi ise besin kaynakları üzerinde yaşanmıştır. Bitkisel ve hayvansal kaynaklarda yabanıl örneklerin yanı sıra çeşitli evcilleştirme stratejileri geliştirilmiş ve zaman içerisinde evcil türler tüketimde daha baskın bir hale gelmiştir. Ancak bu değişim Neolitik Çağ’ın ilerleyen safhalarında karşımıza çıkmaktadır. Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde de bitki ve hayvansal kaynakların kullanımda zaman içerisinde yaşanan değişimleri bu çalışmanın diğer bir bölümünde belirtmiştik. Baklagillerin baskın tüketimi zaman içerisinde yerini tahıllara bırakırken koyun ve keçide zaman içerisinde en çok tüketilen türler olarak karşımıza çıkmaktadır. Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde Göbekli Tepe ve Nevali Çori’nin ikonografilerindeki yukarıda bahsettiğimiz farklılık yavaş yavaş

³²⁶ Verhoeven, 2002, 233.

yerleşim stratejilerinin değişimi ve bitki ve hayvan evcilleştirilmesine dayalı bir sürece geçiş içerisinde yaşana değişiklikler ile yakından ilişkilidir. Daha mobil, daha avcı-toplayıcı yaşam biçimlerinde erkek etkin bir figür olarak karşımıza çıkarken daha yerleşik, bitki ve hayvan yetiştiriciliğine dayalı bir ekonomik modeli benimsemiş topluluklarda yavaş yavaş kadının öneminin arttığını görmekteyiz. Ancak böyle bir değerlendirmede Paleolitik Çağ Venüsleri karşıt bir görüş olarak karşımıza çıkabilir. Avcı-toplayıcı ve göçebe Paleolitik topluluklarında kadının etkinliğini Paleolitik Çağ Venüsleri açıkça ortaya koymaktadır. Ben bu noktada hem Neolitik Çağ'ı Paleolitik Çağ'dan hem de bu çalışmanın kapsamındaki Merkezi Bereketli Hilal Bölgesi'ni ayrı bir konteks içerisinde değerlendirmek istiyorum. Zaten yerleşim stratejileri noktasında bakıldığında Paleolitik Çağ'ın avcı-toplayıcıları ile Seramik Öncesi Neolitik Dönem'in avcı-toplayıcıları arasındaki farklar belirgindir. Bu noktada din ve sanat algılarındaki değişimin bir başka göstergesi ise sürekli yerleşimin yanı sıra, besin elde etme stratejilerinde evcilleştirilmiş bitki ve hayvan türlerine dayalı bir modelin benimsenmiş olduğu Seramikli Neolitik Dönem içerisinde kadın figürinlerin sayısındaki artıştır. Toplulukların yaşam modellerinin değişimiyle beraber evcilleştirme ile kadının topluluk içerisindeki yeri arasındaki doğru orantı açık bir şekilde görülmektedir.

8.3. Taş Kaplar

Tasvirli sanat eserleri kapsamında, Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde incelenmesi gereken bir başka eser grubunu taş kaplar oluşturmaktadır. Çalışmamızın coğrafi kapsamı içerisindeki, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Kuzey Suriye ve Kuzey Irak bölgeleri değerlendirildiğinde, yoğunluk açısından heykeltıraşlık eserlerinde olduğu gibi kısıtlı bir yayılım alanı ile karşılaşmaktayız. Ancak taş kaplar dikkate alındığında bu yayılım, heykeltıraşlık eserlerindeki Urfa bölgesinin baskınlığından farklı olarak Diyarbakır ve Batman ilerini içine alan Yukarı Dicle Havzası ile sınırlıdır.

Resim 8.21. Körtik Tepe yerleşiminden bezemeli taş kap

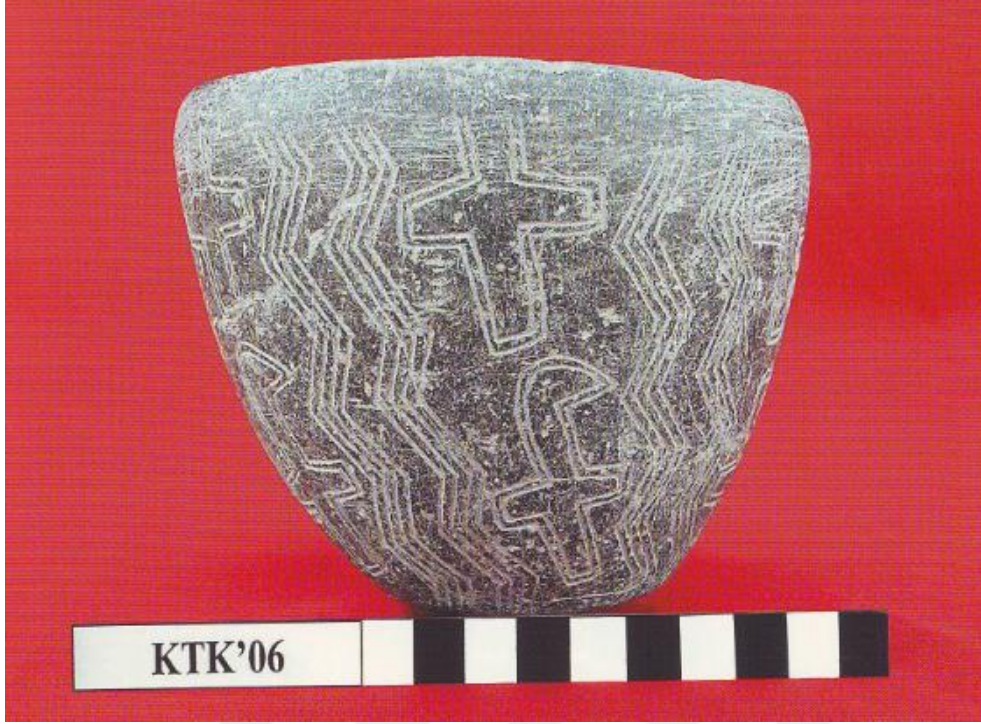
(Özkaya, Sarı, 2007, 23).

Yukarı Dicle Havzası'nın son yıllarda önemli buluntularıyla öne çıkan yerleşimi Körtik Tepe, Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde tasvirli taş kapların yoğunluğu ile dikkat çekmektedir (Resim 8. 21.). Körtik Tepe örneklerinin büyük bir bölümünde yapımında diğer taşlara göre daha kolay şekil verilebilmesi sebebiyle klorit kullanılmıştır. Kaba nitelikli ve ince nitelikli olarak iki gruba ayrılabilen taş kaplar yüzey işlenişleri bakımından sade ve tasvirli örnekler olarak sınıflandırılabilir. Kaba nitelikli örneklerin günlük kullanım için üretildiği ancak ince nitelikli, bezemeli örneklerin mezar hediyesi olarak üretildikleri düşünülmektedir³²⁷.

İnce nitelikli örnekler dış yüzeylerinin çok iyi perdahlanmış olmaları ile dikkat çekmektedirler. Bu örneklerin bazılarının tüm yüzeyleri bezelidir. Geometrik motifler (Resim 8. 22.) ve hayvan figürleri ana bezeme elemanlarıdır. Hayvan tasvirlerinde en sık karşımıza çıkan tür yılanlardır. Yılanları, yaban keçisi, akrep, kuş ve karışık yaratık figürleri izlemektedir (Resim 8. 23, 8. 24, 8. 25.)³²⁸.

³²⁷ Özkaya, Coşkun, 2011, 95-96.

³²⁸ Özkaya, Coşkun, 2011, 95-96.

Resim 8.22. Körtik Tepe yerleşiminden bezemeli taş kap
(Özkaya, Sarı, 2007, 23).

Resim 8.23. Körtik Tepe yerleşiminden mezar buluntusu örnekleri
(Özkaya, 2009, 45).

Resim 8.24. Körtik Tepe yerleşiminden taş kap örnekleri
(Özkaya, 2009, 45).

Resim 8.25. Körtik Tepe yerleşiminden taş kap örnekleri
(Özkaya, 2009, 46).

Körtik Tepe kadar zengin bir repertuara sahip olmasa da Hallan Çemi ve Demirköy yerleşimlerinde de üzerleri bezemeli taş kaplara rastlanmaktadır. Benzer bir biçimde klorit in ana üretim malzemesi olarak kullanıldığı Hallan Çemi örneklerinin bazılarında

geometrik ve hayvan motifleri kullanılmıştır (Resim 8. 26.)³²⁹. Hallan Çemi ile komşu olan Demirköy yerleşiminde ele geçen tek bezemeli kap parçasındaki bezeme stili Halan Çemi ile benzerlik gösterir³³⁰.

Resim 8.26. Hallan Çemi yerleşiminden bezemeli kap parçası

(Rosenberg, 2007, 5).

Bir başka tasvirli taş kap parçası Urfa'daki Nevali Çori yerleşiminden bilinmektedir. Kireç taşından üretilmiş kap parçası üzerinde dans eder pozisyonda iki dazlak figür resmedilmiştir. Bu iki figürün ortasında hafiri tarafından bölgede bereket simgesi olarak bilinen Fırat kaplumbağası olarak tanımlanan, bir figür diğer iki figürle benzer bir şekilde dans eder pozisyonda resmedilmişlerdir (Resim 8. 27.)³³¹. Garfinkel yanlardaki iki figürün birçok insan detayına sahip olmalarından dolayı (kafa, yüz, iki el, parmaklar, gövde ve bacaklar) insan olarak yorumlar. Ancak ortadaki figürin bir kadın

³²⁹ Rosenberg, 2007, 3.

³³⁰ Rosenberg, 2007, 15.

³³¹ Hauptmann, 2007, 146.

olarak yorumlanmasını savunmaktadır. Benzer sahnelerin MÖ. 7. Binyılın sonunda Köşk Höyük'te bulunduğu bahsetmektedir³³²

Resim 8.27. Nevali Çori yerleşiminden figürlü taş kap örneği

(Hauptmann, 2007,127).

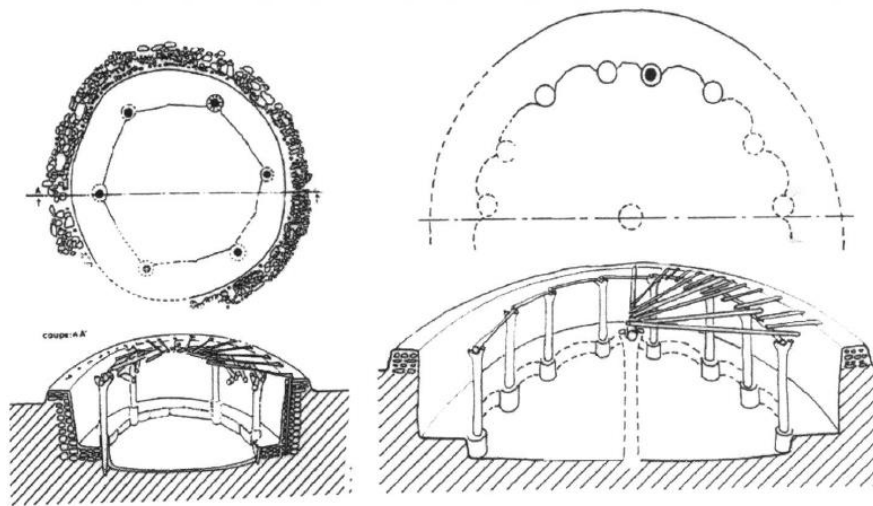
Ülkemizin Güneydoğu Anadolu bölgesi, Kuzey Suriye ve Kuzey Irak, Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimleri göz önünde bulundurulduğunda özellikle yüzeyleri zengin bezemelerle süslenmiş taş kap örneklerinin Yukarı Dicle Havzası yerleşimlerinde karşımıza çıkmaları dikkat çekmektedir. Mimari ve ölü gömme adetleri açısından büyük benzerlik gösteren Hallan Çemi, Demirköy, ve Körtik Tepe yerleşimlerinin Bereketli Hilal içerisinde ortak bir kültürel resim çizdikleri açıkça görülmektedir. Taş kapların üretiminde kolay şekil verilebilmesi nedeniyle ana malzeme olarak klorit kullanılmıştır. Özellikle Körtik Tepe örnekleri dikkate alındığında iki farklı üretim tipinin var olduğu görülmektedir. Kaba nitelikli üretilmiş örnekler daha öncede vurgulandığı gibi günlük yaşamda kullanılmıştı. Ancak yüzey kısımları zengin geometrik ve zoomorfik tarzda bezemelerle kaplı olan ince nitelikli örneklerin daha çok mezar hediyesi olarak kullanıldıklarını görmekteyiz. Verhoeven'nın bahsettiği Seramik Öncesi Neolitik Dönem ideolojisinin özelliklerinden bir olan baskın sembolizm Urfa Bölgesinde "T" şeklindeki sütunlarda ve heykeltıraşlık eserlerinde karşımıza çıkarken Yukarı Dicle Havzası Seramik

³³² Garfinkel, Y. (2003). *Dancing at the Dawn of Agriculture*. Austin: University of Texas Press, 112.

Öncesi Neolitik Dönem yerleşimlerinde sembolizmi taş kaplar üzerinde örmekteyiz. Geometrik motiflerin ve hayvan tasvirlerinin ana ikonografik sahneleri oluşturması konu bağlamında Göbekli Tepe ile benzerlik göstermektedir. İşleniş tarzlarındaki farklılıkları hem farklı zanaatkârların ellerinden çıkan eserler olmasıyla hem de kullanılan malzemeler olan kireçtaşı ve kloritin farklı yapısal özelliklere sahip olmaları ile açıklanabileceğini düşünmekteyim. Ancak işlenen konulardaki benzerlikler ortak bir mitolojinin Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde bu çalışmanın kapsamına giren bölge içerisindeki varlığını işaret etmektedir. Üzeri bezemeli taş kapların mezar konteksleri ile ilişkili olmaları bu mitolojinin öldükten sonraki yaşamla ilgili sembolizmi ifade ettiğini akla getirmektedir.

8.4. Taş Levhalar

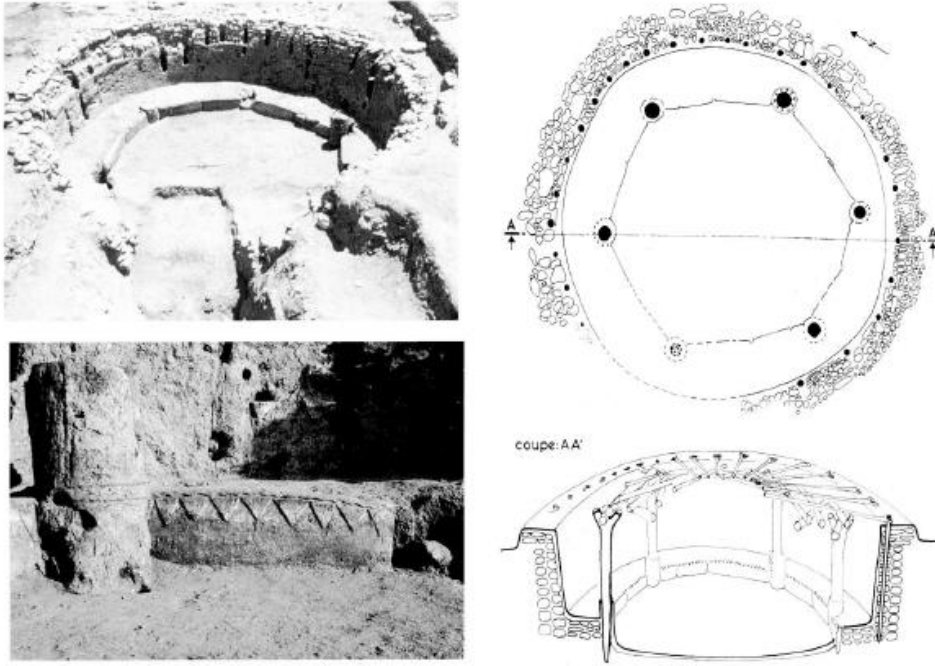
Tasvirli sanat eserleri içerisinde değerlendirilebilecek bir başka eser grubunu taş levhalar oluşturmaktadır. Orthostatlar ile benzer bir şekilde mimari öge olarak karşımıza çıkan bu levhaların ön yüzeyleri çeşitli tasvirlerle süslenmiştir. Bu tür taş levhalar Kuzey Suriye yerleşimlerinden Jerf el-Ahmar ve Tell Abr 3 yerleşimlerinden bilinmektedir.

Resim 8.28. Jerf el-Ahmar yerleşiminden EA 53 yapısı (solda) ve Tell Abr 3 yerleşiminden B2 yapısı (sağda)

(Yartah, 2004, 147).

Jerf el-Ahmar'ın ünlü EA 53 ve Tell Abr 3'ün B2 yapıları daire planlı olup, yarı yeraltına gömülü yapılardır. Yapıların iç kısımlarında bulunan bankların ön yüzeylerine yerleştirilen taş levhaların yüzeyleri çeşitli tasvirlerle süslenmiştir (Resim 8. 28.).

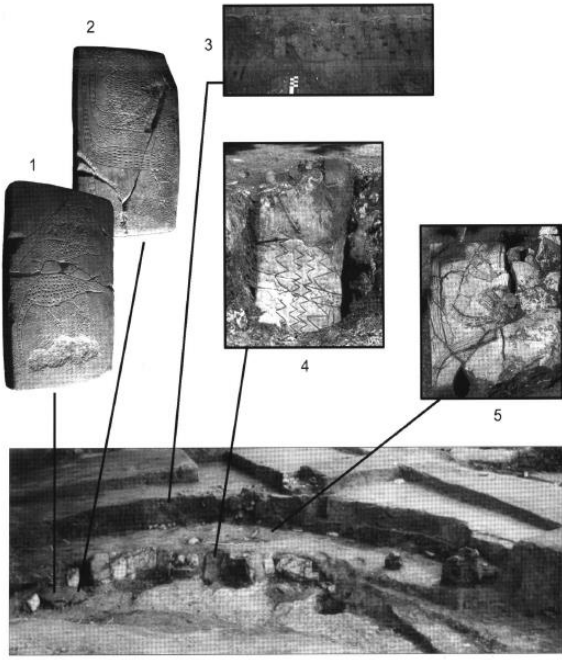
Resim 8.29. Jerf el-Ahmar yerleşiminden EA 53 yapısı

EA 53 yapısındaki levhalarda belirli bir kompozisyon oluşturacak şekilde işlenmiş geometrik motiflerle karşılaşmıştır (Resim 8. 29.). Bu kompozisyon içerisinde yatay düzenli frizler halinde üçgen motifleri ve dalgali çizgiler bulunmaktadır³³³.

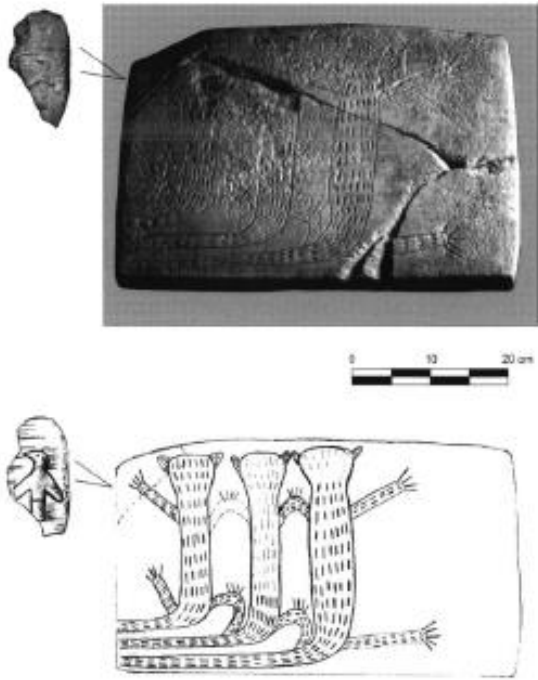
Tell Abr' 3 yerleşiminde saptanan B2 yapısında ise taş levhalar üzerinde hem geometrik motiflere hem de hayvan tasvirlerine rastlanılmıştır. Panter, ceylan ve kuş tasvir edilen türler arasındadır (Resim 8. 30 ve Resim 8. 31.)³³⁴.

³³³ Stordeur, 2000, 3. Resimlerin çözünürlüklerinin düşük olması orijinal makale ile ilişkilidir.

³³⁴ Yartah, 2004, 147-151. Stordeur, D. ve diğerleri (2000). Les Batiments communitaires de Jerf el-Ahmar et Mureybet Horizon (PPNA) Syrie. *Paleorient* 26/1, 29-44.

Resim 8.30. Tell Abr 3 yerleşiminden taş levhalar
(Yartah, 2004, 148).

Resim 8.31. Tell Abr 3 yerleşiminden taş levhalar
(Yartah, 2004, 150)³³⁵.

³³⁵ Tell Abr 3 yerleşiminin Yartah tarafından yazılan 2004 yılı makalesinden alınan resimlerin çözünürlüklerinin düşük olmasından dolayı bu çalışmada kullanılan resimlerinde çözünürlükleri düşüktür.

Bu bölümde bahsedilen iki yapının mimari özelliklerindeki benzerlikler dikkat çekicidir. Daire planlı yarı yeraltına gömülü yapılarda çatıyı destekleyen ahşap sütunlara ait izler, yapıların iç kısımları boyunca daire planlı yerleştirilmiş olan bankların aralarında bulunmaktadır. Her iki yapıda da yapının iç kısmında bulunan bankların ön yüzeylerine yüzey kısımlarında çeşitli bezemeler bulunan taş banklar yerleştirilmiştir. İki yapıda kazı başkanları tarafından kamusal yapılar olarak tanımlanmışlardır. Yapıların planları göz önünde alındığında, iç kısımlarda farklı fonksiyonlara sahip bölümlerin bulunmaması, tek bir ana mekânın inşa edilmiş olması yapının işlevinin anlaşılması açısından önemlidir. Bahsedilen tek ana mekânlı sistem bu yapıların toplanma amaçlı inşa edildiklerini göstermektedir. Tasvir sanatının, yüksek sembolizmin daha çok din ile ilişkilendirilebileceğini düşünüldüğünde bu tür yapıların çeşitli ritüeller için kullanıldıklarını düşünmek yanlış olmayacaktır. Özellikle Jerf el-Ahmar örneğine bakarsak silo olarak tanımlanan diğer kamu yapılarının yanı sıra dinsel aktivitelerle ilişkili bir başka kamusal yapının varlığı beklenen bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

8.5. Taş Plakalar ve Oluklu Taşlar

Taş plakalar ve oluklu taşlar yüzeylerinde zengin geometrik ve hayvan motiflerinin bulunduğu tasvirli eserler grubuna giren iki farklı buluntu türünü oluşturmaktadırlar. Seramik Öncesi Neolitik Dönem’de Güneydoğu Anadolu bölgesi ve Kuzey Suriye’de bulunan yerleşimlerin bazıları bu tür nesneleri de kendi arkeolojik kontekslerinde barındırmaktadırlar.

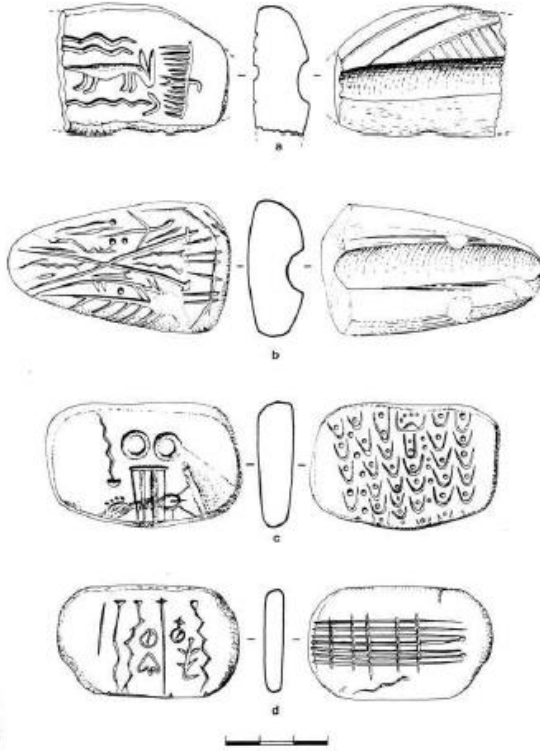
Resim 8.33. Göbekli Tepe’den bezemeli taş plaka

(Schmidt, 2007, 110).

Klaus Schmidt Göbekli Tepe için üzeri bezemeli oluklu taşlardan bahsetmektedir. Hem figüratif hem de geometrik örnekler bulunmaktadır. Tespit edilen bir örneğin yılan tasviri olduğu düşünülmektedir (Resim 8. 33.). Diğerleri ise geometriktir. Schmidt taş plakaları “Jerf el-Ahmar türü plaket” olarak tanımlar. Jerf el-Ahmar örneklerinin bulunan ilk örnekler olmaları ve nicelik açısından üstünlükleri bu buluntu tipinin Klaus Schmidt tarafından Jerf el-Ahmar yerleşimi ile tanımlanmasının temel nedenidir. Bu örneklerin yüzey kısımlarında oyukları bulunmamaktadır. Bu yüzden işlevsellikleri, üzerlerindeki tasvirlerle alakalı olup, bir nevi sembolik bir aktarım araçlarıdır. Klaus Schmidt bin yıllar sonra ortaya çıkacak olan Sümer yazılı tabletleri ile şekilleri ve fonksiyonları açısından benzerlik kurmaktadır³³⁷. Bu tür eserler bu bölüm içerisinde incelediğimiz diğer tasvirli sanat eserleri ile karşılaştırıldıklarında boyutlarının küçük olmaları nedeniyle rahatça bir bölgeden diğer bir bölgeye taşınabilmektedirler. Üzerlerine işlenmiş tasvirlerin sahip oldukları anlamların varlığı ve boyutları nedeniyle taşınabilirlikleri düşünüldüğünde

³³⁷ Schmidt, 2007, 123.

M.Ö. IV. binyılın son çeyreğinde ilk kez karşımıza çıkacak olan Sümer çivi yazılı tabletleri ile benzerlik göstermektedirler.

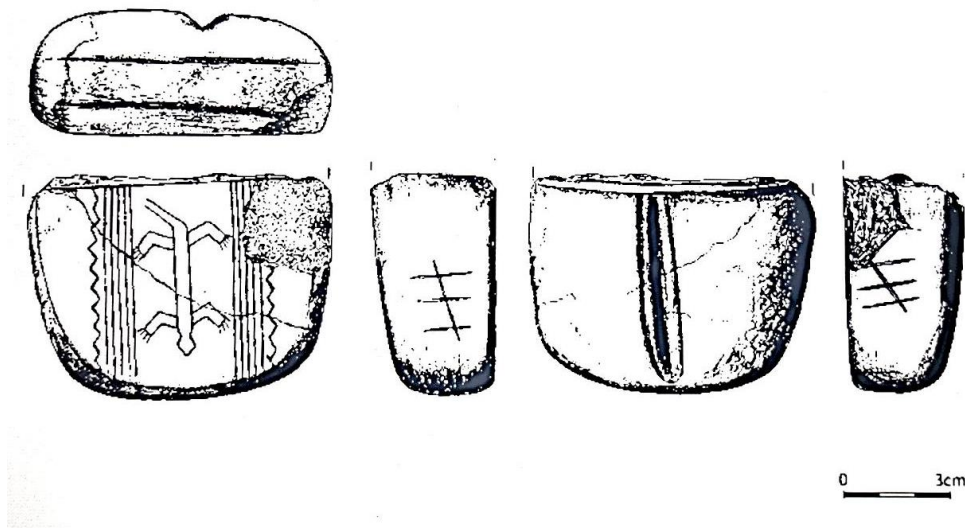
Resim 8.34. Jerf el-Ahmar yerleşiminden bezemeli taş plakalar

(Stordeur, Jammous, Helmer, Willcox, 1996, 1)

Kuzey Suriye yerleşimlerinden Jerf el-Ahmar ve Tell Qaramel yüzeyleri tasvirli taş plakaların Kuzey Suriye'deki temsilcileri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Hem yüzeylerinde işlenen tasvirler hem de nicelikleri açısından değerlendirildiklerinde Kuzey Suriye örnekleri Merkezi Bereketli Hilal bölgesi içerisinde baskınlıkları ile dikkat çekmektedirler. Jerf el-Ahmar örneklerinde kuş, yılan ve dört ayaklı hayvan tasvirleri bulunmaktadır (Resim 1. 34). Ayrıca geometrik motiflerde sıkça kullanılmıştır (Resim 8. 34.).³³⁸ Tell Qaramel örneklerinde ise yılan motifleri, panter tasviri, balık kılçığı motifi ve farklı geometrik tasvirlerle karşılaşmıştır³³⁹ (Resim 8. 35., Resim 8. 36.).

³³⁸ Stordeur, D., Jammous, B., Helmer, D., Willcox, G. (1996). Jerf el-Ahmar: a New Mureybetian Site (PPNA) on the Middle Euphrates. *Neo-Lithics* 96 (2), 1-2.

³³⁹ Mazurowski, Ryszard, F. (2003). Tell Qaramel Excavations 2003. *Polish Archaeology in the Mediterranean* XV, 369. Mazurowski, Ryszard, F. (2007) Tell Qaramel Excavations 2007. *Polish Archaeology in the Mediterranean* XIX, 581-582.

Resim 8.35. Tell Qaramel yerleşiminde bezemeli taş plakalar

(Mazurowski, Ryszard, 2003, 369).

Resim 8.36. Tell Qaramel yerleşiminden bezemeli taş plakalar

(Mazurowski, Ryszard, 2007, 582).

Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı üzere bezemeli taş plakalar Seramik Öncesi Neolitik Dönem'in baskın sembolizmini gösteren buluntu tipleri arasındadır. Nicelik ve nitelik bakımından Kuzey Suriye'nin komşu bölgelere nazaran baskınlığı açıkça görülmektedir. Ancak bu bağlamda dikkat edilmesi gereken bir başka nokta ise benzer bir örneğin Orta Anadolu'dan bilinmesidir. Orta Anadolu, Yakındoğu içerisinde zengin obsidyen kaynaklarıyla dikkat çekmektedir. Nevşehir, Niğde ve Aksaray bölgeleri birçok farklı obsidyen kaynağına ev sahipliği yapmaktadır. Bölgenin obsidyenleri hem bölge içerisinde bulunan yerleşimler tarafından kullanılmış hem de Yakındoğu'nun diğer bölgelerine taşınmıştır. Suriye, Levant ve Kıbrıs'ta farklı yerleşimlerde Orta Anadolu

obsidyenleri kullanılmıştır³⁴⁰. Bu buluntular Orta Anadolu ile komşu bölgeler arasındaki ilişkilerin Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisindeki varlığını kanıtlar niteliktedirler. Aksaray sınırları içerisindeki Orta Anadolu'nun en önemli Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimlerinden biri olan Aşıklı Höyük obsidyenin yanı sıra bir başka buluntu tipi ile Orta Anadolu Kuzey Suriye ilişkisine işaret etmektedir. Bu bölüm içerisinde incelediğimiz üzeri bezemeli taş plakalar Orta Anadolu'da Aşıklı Höyük yerleşiminde tek bir örnek ile temsil edilmektedir. Yüzey kısmı geometrik motiflerle bezenmiş bu örnek³⁴¹ (Resim 8. 37.) zaten obsidyen sayesinde bilinen Orta Anadolu-Kuzey Suriye ilişkilerinin varlığını kanıtlayan bir başka buluntu tipi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak üzeri bezemeli taş plakalar Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde din-sanat ilişkisi sonucu ortaya çıkan baskın sembolizmi izleyebileceğimiz bir başka buluntu tipidir. Nicelik ve nitelik özellikleri göz önünde bulundurduğumuzda Kuzey Suriye kökenli olan bu eserlerin Orta Anadolu'dan tek bir örnek ile bilinmesi zaten obsidyen üzerinden kurulan bu iki bölge arasındaki ilişkinin varlığını destekleyen bir başka buluntu tipidir.

Resim 8.37. Aşıklı Höyük yerleşiminden üzeri bezemeli taş plaka

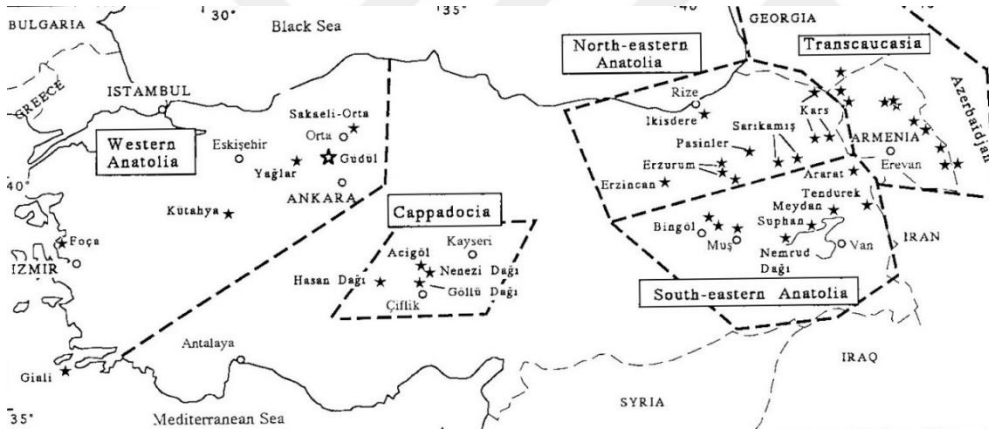
(Esin, Harmankaya, 2007, 272).

³⁴⁰ Güngördü, F. V. (2014). "Obsidian and its Significance for Cappadocian Pre-Pottery Neolithic" *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3, 103-110.

³⁴¹ Esin, U., Harmankaya, S. 2007. "Aşıklı Höyük." Özdoğan, M. N. Başgelen, (editörler)., *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 255-272.

8.6. Yontma Taş İşçiliği

Prehistorik çağlarda yazının henüz var olmadığı dönemlerde bölgeler arası ilişkilerin anlaşılması açısından obsidyen Yakınoğu arkeolojisi kapsamında ayrı bir öneme sahiptir. Obsidyen kelimesinin kökeni Roma dönemine kadar gitmektedir. Bu dönemde Etiyopya’da yaşayan Obsius tarafından adlandırılmıştır. Obsidyen bir camdır. Volkanik aktiviteler sonucu oluşmuştur. Genel olarak siyah ve yeşil renkte olan obsidyenin farklı renklere sahip olmasındaki temel neden barındırdığı kimyasal elementlerin oksidasyon dereceleridir. Örneğin siyah rengin var olması magnetit, yeşil renk ise demir ile ilişkilendirilmektedir. Hem rengi hem de alet üretimine uygunluğu sayesinde özellikle prehistorik dönemlerde birçok farklı alet obsidyenden üretilmiştir. Kimyasal analizler sonucunda obsidyenin kaynağının saptanabilmesi özellikle prehistorik çağlardaki bölgeler arası ilişkilerin anlaşılmasına olanak sağlamaktadır³⁴².

Resim 8.38. Anadolu ve Kafkaslar’da bulunan obsidyen kaynakları

(Chataigner, Poidevin, Arnaud, 1998, 519).

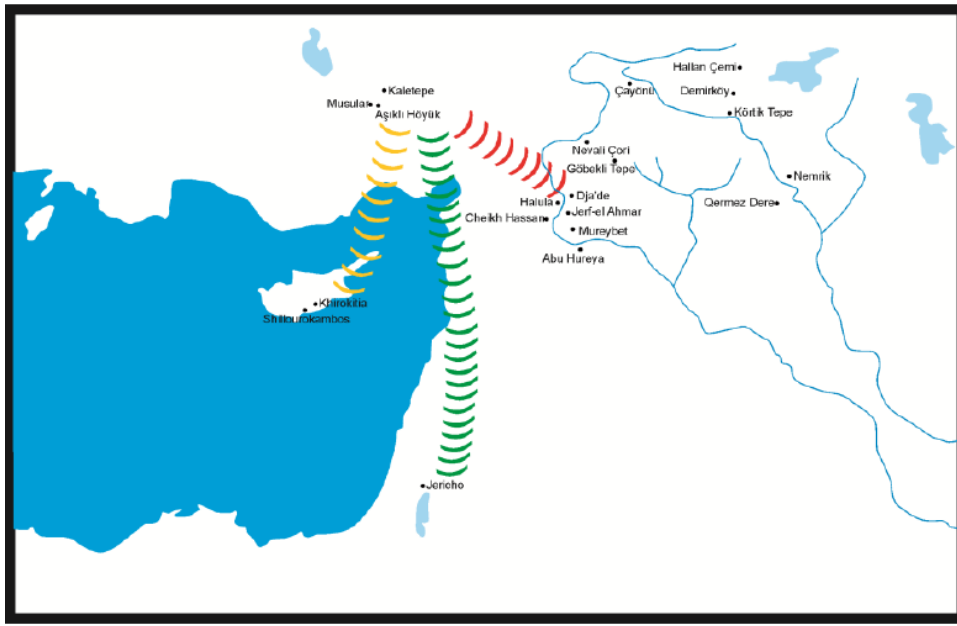
Yakınoğu içerisinde Anadolu, Kafkaslar ve bazı Ege adaları obsidyen kaynaklarına ev sahipliği yapmaktadırlar (Resim 8. 38.). Kafkas obsidyenleri daha çok Transkafkasya kültürleri tarafından kullanılmışlardır. Ancak Anadolu obsidyenleri Yakınoğu içerisinde birçok farklı bölgeden bilinmektedirler. Kapadokya obsidyenleri ve Nemrut obsidyenleri Anadolu’nun iki baskın obsidyen bölgesidir³⁴³.

Kapadokya bölgesi birçok obsidyen kaynağını içerisinde barındırmaktadır. Göllü Dağ, Nenezi Dağ, Acıgöl bölgesi bu kaynaklardan bazılarıdır. Daha önceden de belirtildiği

³⁴² Güngördü, 2014, 104.

³⁴³ Güngördü, 2014, 105.

üzere kimyasal analizler sayesinde farklı bölgelerde tespit edilmiş olan obsidyenlerin bu bölgelere hangi kaynaklardan geldikleri anlaşılabilmektedir. Bu çalışmanın coğrafi kapsamını oluşturan Merkezi Bereketli Hilal Bölgesi ile Kapadokya bölgesi arasındaki ilişkilerin Seramik Öncesi Neolitik Dönem’de ki varlığı obsidyen sayesinde bilinmektedir. Göllü Dağ obsidyenleri Kuzey Suriye, Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimlerinden Mureybet ve Jerf el-Ahmar’da saptanmıştır. Kapadokya bölgesinin bir başka önemli obsidyen kaynağı olan Kömürcü obsidyenleri Kuzey Suriye, Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimlerinden Dja’de, Mureybet ve Tell Halula’dan bilinirler (Resim 8. 39.)³⁴⁴.

Resim 8.39. Kapadokya obsidyenlerinin Yakındoğu içerisindeki yayılımı

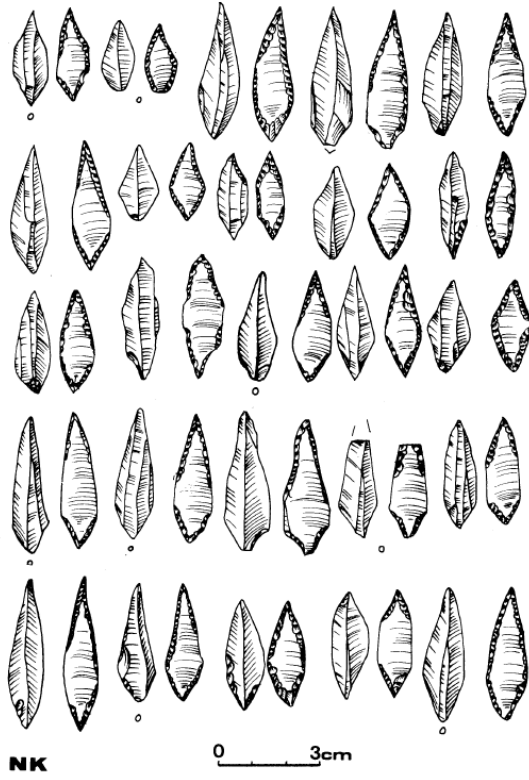
(Güngördü, 2014, 108).

Yukarı Dicle Havzası yerleşimlerinden Hallan Çemi’nin yontma taş endüstrisi incelendiğinde Nemrik türü ok uçları ile karşılaşmıştır. Levant ile ilgili malzemenin eksikliği dikkat çekicidir. Levant etkilerinin bu dönemde kuzeyde Yukarı Dicle Havzası içerisine sokulamadığı bize göstermektedir³⁴⁵. Bu noktada Hallan Çemi örneklerinde dâhil olduğu Nemrik endüstrisinden bahsetmemiz yararlı olacaktır. Kuzey Irak’ta konumlanmış olan Nemrik endüstrisi özellikle Qermez Dere ve Nemrik 9 yerleşimlerinden bilinmektedir. Kronolojik olarak M.Ö. dokuzuncu binyılın sonu ya da sekizinci bin yılın ilk yarısı ile altıncı bin yılın ilk yarısının arasındaki bir zaman dilimi içerisine değerlendirilmektedir. Alet tiplerine baktığımızda, düzeltili dilgiler (Resim 8. 41.),

³⁴⁴ Güngördü, 2014, 106.

³⁴⁵ Rosenberg, 2007, 5.

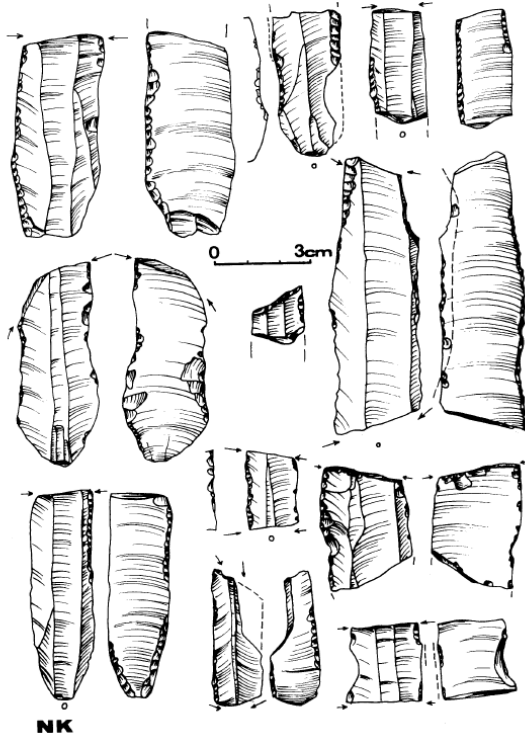
düzeltili yongalar, deliciler, saplı uçlar, mikrolitler, makrolitler, Nemrik uçları (Resim 8. 40.), Khiam uçları ve az sayıda yaprak biçimli ok uçları görülmektedir (Resim 8. 42.)³⁴⁶.

Resim 8.40. Nemrik Uçları, Nemrik 9 yerleşiminden

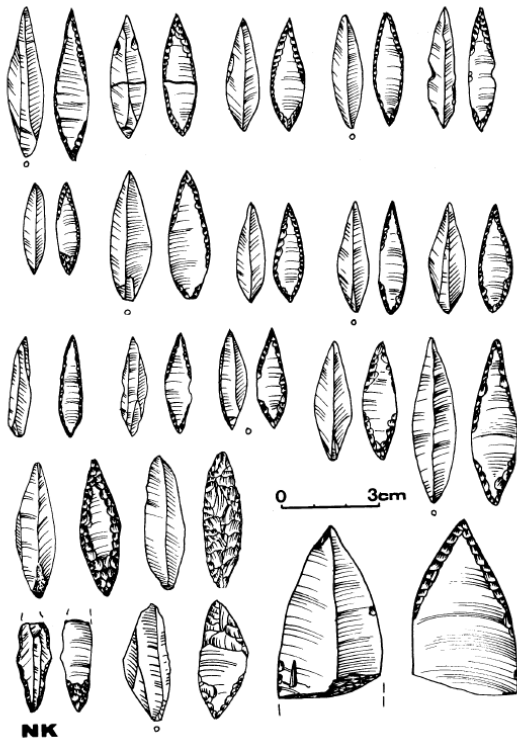
(Kozłowski, 1994. 161).

³⁴⁶ Kozłowski, S. K. (1994). Chipped Neolithic Industries at the Eastern Wing of the Fertile Crescent, (Synthesis Contribution). Hans Georg Gebel ve Stefan Karl Kozłowski (Eds.), *Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent*. Berlin: ex oriente, pp.156-161.

Resim 8.41. Nemrik dilgileri, Nemrik 9 yerleşiminden

(Kozłowski, 1994. 161).

Resim 8.42. Nemrik yaprak biçimli ok uçları, Nemrik 9 yerleşiminden

(Kozłowski, 1994. 161).

Yukarı Dicle Havzası yerleşimlerinden Körtik Tepe'nin yontma taş endüstrisi incelendiğinde çakmaktaşının obsidyene göre çok daha fazla sayıda kullanıldığı görülmektedir. Çakmaktaşı için yerel kaynaklar kullanılırken (örneğin Raman Dağ), Bingöl ve Nemrut Dağ obsidyenleri Körtik Tepe'de kullanılmıştır³⁴⁷. Alet tipleri arasında geometrik mikrolitler, kazıyıcılar, sırtlı dilgiler. Mevcut. Levant ve Zagros geleneklerinin görülmemesi dikkat çekicidir³⁴⁸. Çekirdeklerin yerleşimde tespit edilmesi üretim sürecinin yerleşim içerisinde de gerçekleştirildiğini göstermektedir³⁴⁹.

Çayönü yerleşiminin Seramik Öncesi Neolitik Dönem yontma taş endüstrisi incelendiğinde obsidyen ve çakmaktaşıdan çekirdeklerin tespit edilmesi üretimin yerleşimde gerçekleştirildiğine işaret etmektedir. Ancak çakmak taşı çekirdeklerin oranı yüksek olmasına karşın obsidyen çekirdeklerinin sayısı düşüktür³⁵⁰. Yuvarlak planlı yapılar evresinde çakmaktaşı aletler zengindir. Obsidyen aletlerin oranı çok daha düşüktür. Yongalar, dilgiler ve kazıyıcılar alet tipleri arasındadır³⁵¹. Izgara planlı yapılar evresinde bir önceki evreye göre obsidyen kullanımının arttığı görülmektedir. Yongaların oranı dilgilere göre yüksektir. Uçlarda görülmektedir³⁵². Kanallı ve Taş Döşeli Yapılar evrelerinde çakmaktaşı yine obsidyene oranla yüksektir. Naviform çekirdekler görülmektedir (Resim 8. 43.). Dilgilerin sayısında bir artış gözlemlenmiştir (Resim 8. 44.)³⁵³. Hücre Planlı Yapılar evresinde dilgilerin oranı yongaların oranından daha yüksektir. Ayrıca obsidyen kullanımının da dikkat çekici bir seviyede arttığı gözlemlenmiştir. Dilgilerin yanı sıra kazıyıcılar ve uçlarda mevcuttur. Geniş odalı yapılar evresinde ise düzeltilmiş aletlerin önceki evrelere göre daha az standartlaştıkları gözlemlenmiştir. Ancak "Çayönü Aleti" (Resim 8. 45.) bu konuda bir istisna olarak karşımıza çıkmaktadır³⁵⁴.

³⁴⁷ Carter, T., Grant, S., Kartal, M., Coşkun, A., Özkaya, V. (2013). Networks and Neolithization: sourcing obsidian from Körtik Tepe (SE Anatolia). *Journal of Archaeological Science* 561-562, 568. Özkaya, Coşkun, 2011, 94.

³⁴⁸ Özkaya, Coşkun, 2011, 94. Carter, Grant, Coşkun, Özkaya, 2013, 557.

³⁴⁹ Carter, Grant, Coşkun, Özkaya, 2013, 558.

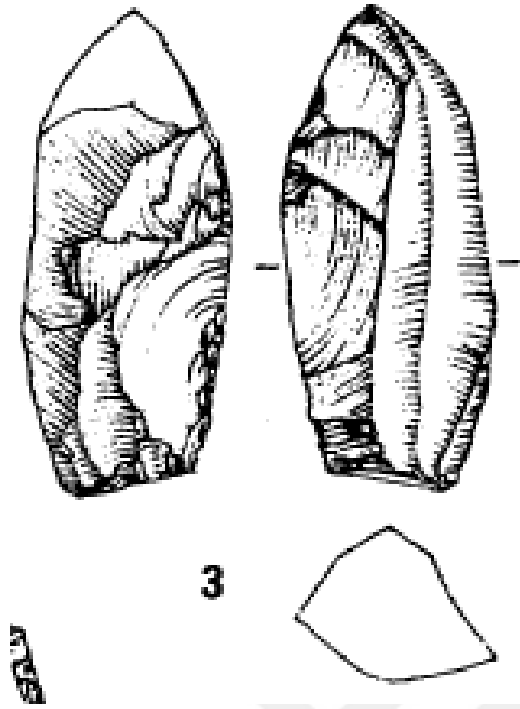
³⁵⁰ Caneva, I., Conti, A. M., Lemorini, C., Zampetti, D. (1994). The Lithic Production at Çayönü: a Preliminary Overview of the Aceramic Sequence. Hans Georg Gebel ve Stefan Karl Kozlowski (Eds.), *Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent*. Berlin: ex oriente pp. 253.

³⁵¹ Caneva, Conti, Lemorini, Zampetti, 1994, 254.

³⁵² Caneva, Conti, Lemorini, Zampetti, 1994, 254.

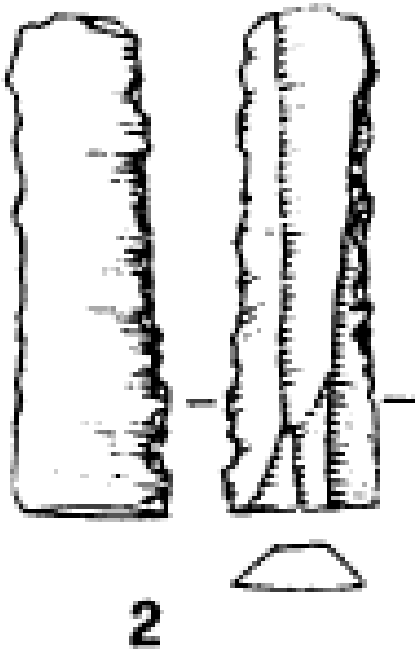
³⁵³ Caneva, Conti, Lemorini, Zampetti, 1994, 259.

³⁵⁴ Caneva, Conti, Lemorini, Zampetti, 1994, 259.

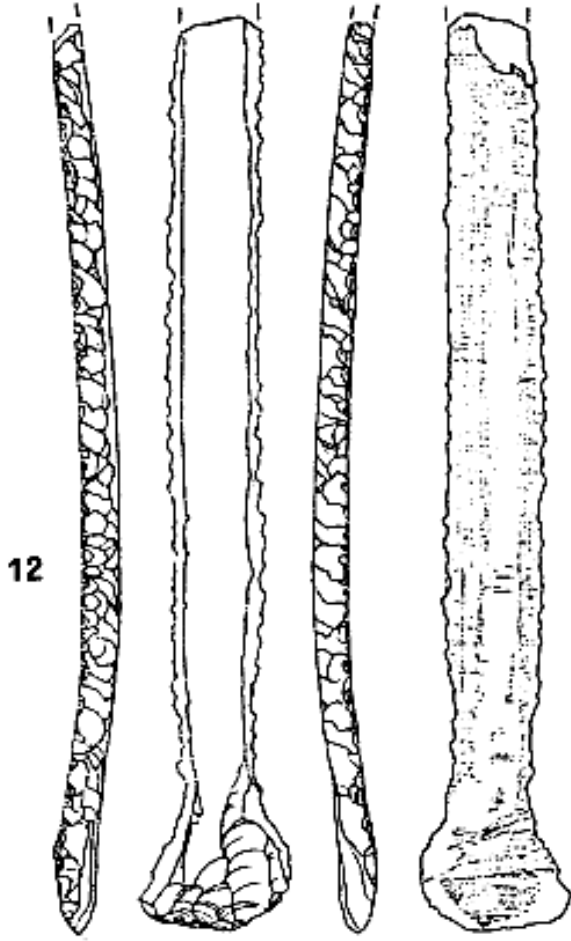
Resim 8.43. Çayönü yerleşiminden Naviform çekirdek

(Caneva, Conti, Lemorini, Zampetti, 1994, 256).

Resim 8.44. Çayönü yerleşiminden dilgi örneği

(Caneva, Conti, Lemorini, Zampetti, 1994, 256).

Resim 8.45. Çayönü Aleti

(Caneva, Conti, Lemorini, Zampetti, 1994, 257).

Urfa bölgesindeki arkeolojik buluntu merkezlerine bakıldığında Göbekli Tepe yontma taş işçiliğinde Seramik Öncesi Neolitik A'nın birçok farklı uç tipi ile karşılaşmaktayız, örneğin el-Khiam, Helwan Nemrik, Byblos ve Aswad uçları (Resim 8. 46.). Ayrıca kazıyıcılar, oraklar, kalemler ve dilgiler mevcuttur. Ancak burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta bu buluntu grubunun mekânları dolduran dolgu içerisinde tespit edilmesinden dolayı, sağlıklı bir stratigrafi ortaya sunmamalarıdır³⁵⁵. Bilindiği gibi Göbekli Tepe farklı avcı-toplayıcı toplulukların ziyaret ettiği bir kültür merkezi olarak tanımlanmaktadır. Bu farklı bölgelerin farklı alet tiplerinin Göbekli Tepe'de saptanması bu tür bir tanımlamayı destekler niteliktedir.

³⁵⁵ Schimdt, 2000, 52.

Resim 8.46. Göbekli Tepe'den ok uçları

(Schmidt, 2007: 107).

Urfa bölgesindeki Nevali Çori yerleşiminin yontma taş işçiliği incelendiğinde ok uçlarının yaygınlığı göze çarpmaktadır. Özellikle tespit edilen Byblos tipi uçlar Hauptmann'ında vurguladığı gibi Kuzey Levant ve Suriye'nin Seramik Öncesi Neolitik Dönem B'si için bilinen bir tiptir. Yerleşimde ayrıca Jerf el-Ahmar, Nevali Çori, Mureybet ve Nemrik uçları da saptanmıştır. Ayrıca oraklar, kazıyıcılar, deliciler, dilgi ve yonga örnekleri Nevali Çori'de bilinmektedir³⁵⁶.

Kuzey Suriye'de bulunan Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimlerinde tespit edilen buluntulara baktığımızda, farklı tiplerdeki uçlarla karşılaşmaktayız. Örneğin Jerf el-Ahmar yerleşiminde El Khiam, Helwan ve Mureybet tipi uçlar karşımıza çıkmaktadır³⁵⁷. Dja'de yerleşiminde Byblos uçları sıkça karşımıza çıkmaktadır³⁵⁸. Mureybet yerleşiminde tespit edilen taş kâseler, mermer kapların yanında kazıyıcılar, dilgiler ve farklı formlardaki çekirdekler önemlidir³⁵⁹.

Kuzey Irak Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimlerinden biri olan Nemrik 9 yerleşiminde yontma taş işçiliğinde yongalar, dilgiler, kazıyıcılar, saplı uçlar ve mikrolitler tespit edilmiştir. Sürtme taş endüstrisini temsil eden örnekler değirmen taşları,

³⁵⁶ Hauptmann, 2007, 146.

³⁵⁷ Stordeur ve diğerleri 1996, 1-2.

³⁵⁸ Coqueugnot, 1998, 111.

³⁵⁹ Van Loon, 1965, 265-282.

havanlar, havanelleri, ezgi taşları, topuz başlarıdır. Bu buluntulara ek olarak tespit edilen hayvan heykelcikleri üretildikleri malzemelerin ışığında taş ve kil olarak iki grupta incelenebilir. Bu buluntulara ek olarak malahitten boncuklar, taş pendantlar ve kemikten hançerler tespit edilmiştir³⁶⁰.

Qermez Dere yerleşiminin yontma taş işçiliği incelendiğinde saplı uçlar, yongalar, deliciler, dilgicikler, dilgiler ve kazıyıcılarla karşılaşmaktayız³⁶¹.

8.7. Metallerin Kullanımı

Yakındoğu kapsamında metallerin insan toplulukları tarafından kullanıldıklarına işaret eden buluntular M.Ö. 9. binyıla kadar gitmektedir. Bilinen en erken obje malahitten üretilmiş oval biçimli bir pendanttır. Kuzey Irak'ta Zagros dağlarındaki Shanidar mağarasında bulunmuştur. Kalibre edilmemiş karbon tarihlemeleri M.Ö. 8655 tarihini vermektedir. Aynı buluntu yerinde bir mezarda iskeletin kaval kemiğinde yeşil renkte izler gözlemlenmiştir. Muhtemelen metal bir objenin zaman içerisinde okside olması sonucu bu izler meydana gelmiştir³⁶².

Anadolu coğrafyası içerisinde metallerin kullanımıyla ilgili en erken örnekleri iki önemli Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşiminden bilmekteyiz (Resim 8. 47.). Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bulunan Çayönü yerleşiminin tüm evrelerinde metal buluntu örnekleri ile karşılaşılrsa da özellikle Izgara Planlı Yapılar Evresi ile Hücre Planlı Yapılar evresi nicelik bakımından en yoğun örnekleri içerilerinde barındırmaktadırlar. Malahit, azurit, kuprit'ten üretilmiş boncuklar, yüzükler, kanca ve iğneler Çayönü yerleşiminden bilinmektedir. Üretim tekniklerini incelediğimizde yontma taş endüstrisi ile benzer bir metodolojiye sahip soğuk çekiçleme yöntemi yaygın bir biçimde kullanılmıştır³⁶³. Bu üretim tipine ek olarak Çayönü yerleşiminde pyroteknoloji olarak tanımlayabileceğimiz, ısının üretim süreçlerine dâhil edilmesini Terrazo yapısının tabanında, obsdiyenler üzerinde ve tavllanmış bakır aletler sayesinde bilmekteyiz³⁶⁴.

³⁶⁰ Kozłowski, 1989, 25-31.

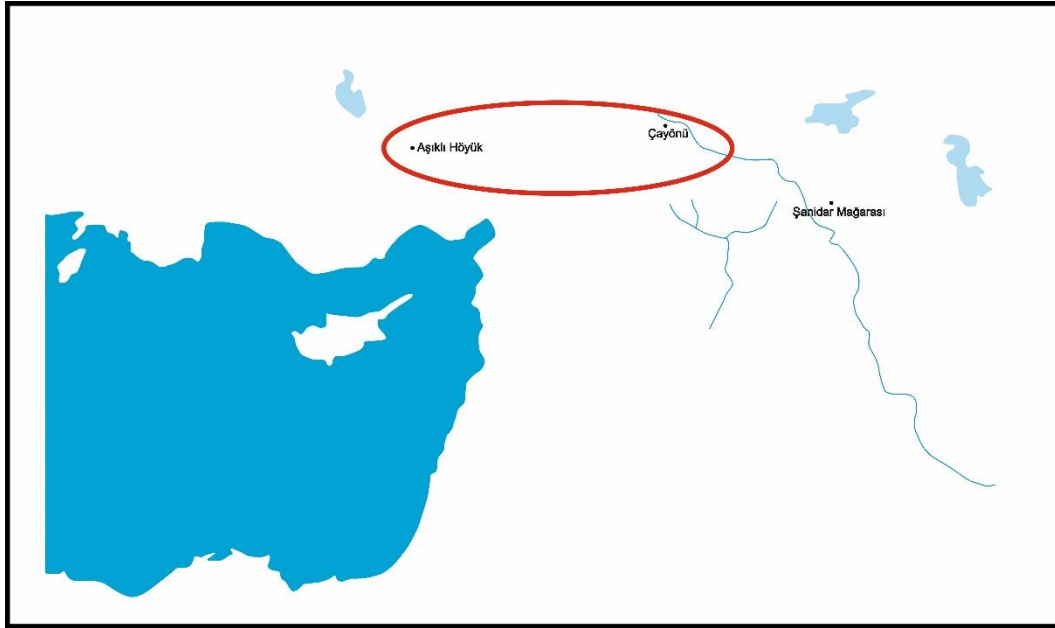
³⁶¹ Betts, Baird, Watkins, 1989, 19-24.

³⁶² Yener, A. (2000). *Domestication of Metals. Rise of Complex Metal Industries in Anatolia*. Lieden, Boston, Köln. Brill. 8.

³⁶³ Yener, 2000, 19.

³⁶⁴ Yener, 2000, 21.

Orta Anadolu'nun Seramik Öncesi Neolitik Dönemi kapsamında akla gelen ilk yerleşimlerden biri olan Aşıklı Höyük, metallerin kullanımı göz önünde bulundurulduğunda Çayönü ile bazı noktalarda benzerlikler göstermektedirler. Yapılan kazılar sonucu tespit edilen 12 bakır ve malahit boncuğun üzerinde yapılan kimyasal analizler üretimlerinde ısı kullanıldığını açıkça göstermektedir³⁶⁵.

Resim 8.47. Seramik Öncesi Neolitik Dönem metal işçiliğinde ısınnın üretim sürecinde kullanıldığı iki önemli merkez.

Yukarıda açıklanan metal buluntular Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde değerlendirildiğinde öncelikle metallerin farklı objelerin üretiminde kullanılması dönem göz önünde bulundurulduğunda önemli bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Isının metaller üzerindeki yumuşatıcı ve daha kolay şekil verilebilmesine olanak sağlamasının Seramik Öncesi Neolitik Dönem toplulukları tarafından bilinmesi yaklaşık olarak günümüzde 10.000 yıl öncesi için üst düzey bir bilgi olarak kabul edilmelidir. Bu noktada Güneydoğu Anadolu Bölgesi denildiğinde akıllara gelen ilk yerleşimlerden biri olan Çayönü ile, Orta Anadolu Bölgesi düşünüldüğünde aynı önem içerisinde değerlendirebileceğimiz Aşıklı Höyük yerleşiminin dönem içerisinde değerlendirildiğinde bu tür bir ileri teknoloji bilgisine sahip olmaları dikkat çekicidir (Resim 8. 47.). Bu noktada sorulmalıdır ki bu tür bir bilgi iki farklı coğrafyada

³⁶⁵ Esin, U. (1999). "Copper objects from the Pre-Pottery Neolithic site of Aşıklı" In Andreas Hauptmann, Ernst Pernicka, Thilo Rehren, Ünsal Yalçın (Editörler). *The Beginnings of Metallurgy, Proceedings of the International Conference. Der Anschnitt, Beiheft 9*, 23-30.

birbirlerinden bağımsız olarak öğrenilmiş bilgiler olarak kabul edilebilir mi ya da bir coğrafyadan diğerine aktarılmış mıdır? Şimdiye kadar bu çalışma içerisinde ele alınan konular göz önünde bulundurulduğunda, Orta Anadolu Bölgesi ile Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye arasındaki ilişkileri obsidyen aracılığıyla görmekteyiz. Aşıklı Höyük yerleşiminde tek bir örnekle temsil edilen, ancak nitelik ve nicelik bakımından gelişmiş örneklerini Kuzey Suriye'den ve az da olsa Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden bildiğimiz taş plakalar bölgeler arasındaki ilişkilerin varlığını kanıtlayan bir başka buluntu tipini oluşturmaktadır. Bu bağlamda teknolojik bilginin benzer bir biçimde bir bölgeden diğer bir bölgeye aktarılması yüksek bir olasılık olarak karşımıza çıkmaktadır. En erken metal obje örneğinin Kuzey Irak'ta bulunan Şanidar mağarasında saptandığı düşünülürse doğunun dönem içerisinde değerlendirdiğimizdeki yüksek teknolojik bilgisi batıya aktarılmış olmalıdır.

8.8. Kil Kullanımı

Her ne kadar bu çalışmanın zamansal kapsamını oluşturan Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde, henüz var olan toplulukların yaşam biçimlerinde kilden kapacak üretimi yaygın olarak görülmesi de bu konu ile ilgili bazı denemelerin varlığı dikkat çekicidir.

Yukarı Dicle Havzası yerleşimlerinden Demirköy'de kazı başkanı Michael Rosenberg kötü pişirilmiş kaba bir üretim gösteren bir kil kaba ait parçaların varlığından bahsetmektedir (Resim 8. 48.). Genelde bu tip buluntular yorumlanırken bir kaza sonucu istenmeden ateşe maruz kalınması sonucunda bu tür bir pişme işleminin meydana geldiği fikri önerilirse de Rosenberg bu kil kabın bilinçli bir şekilde pişirildiğini savunmaktadır. Ele geçen parçalardan bir tanesi kabın ağız kısmına aittir. Ağız kısmının hemen altında bir adet delik bulunmaktadır. Benzer bir tipoloji bu dönemde yaygın olarak kullanılan taş kaplarda görülmektedir. Bu delikler muhtemelen asma delikleridir. Kilden yapılmış olan bir kapta bu deliklerin kalıcı olabilmesi için kabın pişirilmesi gerektiğinin bilinmesi sonucundan pişirme işleminin bilinçli bir şekilde yapıldığı Rosenberg tarafından önerilmektedir³⁶⁶.

³⁶⁶ Rosenberg, 2011, 15-16.

Resim 8.48. Demirköy yerleşiminden kil kap parçaları

(Rosenberg, 2011, 11).

Resim 8.49. Çayönü yerleşiminden kil kap örneği

(Erim-Özdoğan, 2011, 80).

Aynı bölge içerisindeki Çayönü yerleşiminde bilinen en eski kil kap örneği ızgara planlı yapılar evresinde saptanan minyatür bir kaptır. Bu kabın yanı sıra bitkisel katkının yoğun bir biçimde kullanıldığı düz dipli, sıg ve kısa kenarlı yuvarlak ve dikdörtgen formlardaki kaplarda Çayönü’nde saptanmıştır. Aslı Erim Özdoğan bu buluntular çanak çömleklerin öncüleri olarak tanımlamaktadır (Resim 8. 49.)³⁶⁷.

³⁶⁷ Erim-Özdoğan, 2011, 89.

Daha önceki bölümlerde ele alındığı üzere ısıнын üretim süreçlerinde kullanılmasının, özellikle ısı kullanılarak metallere daha kolay şekil verilebileceğinin Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde insanlar tarafından bilinmesinin günümüzden yaklaşık 10.000 yıl öncesi için ne kadar önemli bir bilgi olduğu açıkça görülmektedir. Kilden kap kakak üretimi denemeleri ve deneme süreçlerinde ısıнын kullanılmasının bir kaza sonucu değil de bilinçli bir eylem olarak değerlendirilmelidir.

Resim 8.50. Çayönü yerleşiminden insan (solda) ve hayvan (sağda) biçimli kil heykelcikler (Erim-Özdoğan, 2011, 83).

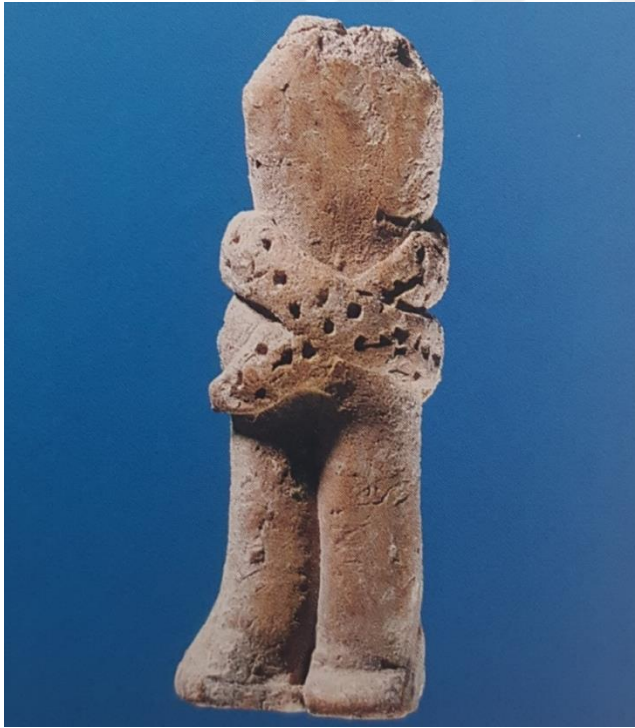
Çanak çömlek üretimin öncüleri olarak değerlendirebileceğimiz bu buluntuların yanı sıra kil, Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde hayvan ve insan figürinlerinin üretiminde de kullanılmıştır.

Demirköy yerleşiminde saptanan bazı kil parçaların kilden heykelciklere ait oldukları düşünülmektedir. Ancak buluntular üzerinden bu heykelciklerin zoomorfik ya da antropomorfik örneklere ait olduklarına dair kesin bir yargıya ulaşılamamıştır³⁶⁸. Aynı bölge içerisindeki Çayönü yerleşiminde kilden heykelcikler saptanmıştır (Resim 8. 50). Stilize bir biçimde işlenen kadın heykelciklerinin yanı sıra erkek heykelcikleri de bulunmaktadır. Domuz, koyun ve keçi heykelcikleri de yerleşimde saptanan kil buluntular arasındadır. Erim-Özdoğan insan heykelciklerinin bazılarının konutların

³⁶⁸ Rosenberg, 2011, 15-16.

içlerinde saptandığından bahsederek, heykelcikleri ritüel aktivitelerle ilişkilendirecek bir buluntuya rastlanılmadığından da bahsetmektedir³⁶⁹.

Urfa sınırları içerisindeki Nevali Çori yerleşiminde 700 adet kil heykelcik tespit edilmiştir. 655 insan biçimli örneğin yanı sıra 30 tanesi hayvan biçimlidir. 179 adet erkek heykelciği bulunmuştur. Bunlardan bazıları bir şeye sarılmış olarak tasvir edilmişlerdir (Resim 8. 51.). Kadın heykelciklerinin 159'u oturur pozisyon çıplak bir biçimde tasvir edilmişlerdir. Koyun, keçi ve yaban domuzu şeklinde hayvan heykelcikleri yerleşimde saptanmıştır. Ancak bu buluntuların kült törenleriyle ilişkili yapılarda bulunmamaları Hauptmann tarafından dinin günlük yaşamdaki yerinin göstergeleri olarak yorumlanmalarına neden olmuştur. Benzer bir durumun Çayönü yerleşiminde de görülmesi dikkat çekicidir. Her iki yerleşimde de kil heykelcikler ritüeller ile ilişkili olarak tanımlanmayan buluntu yerlerinde tespit edilmişlerdir.

Resim 8.51. Nevali Çori yerleşiminden kil insan heykelciği

(Hauptmann, 2011, 129).

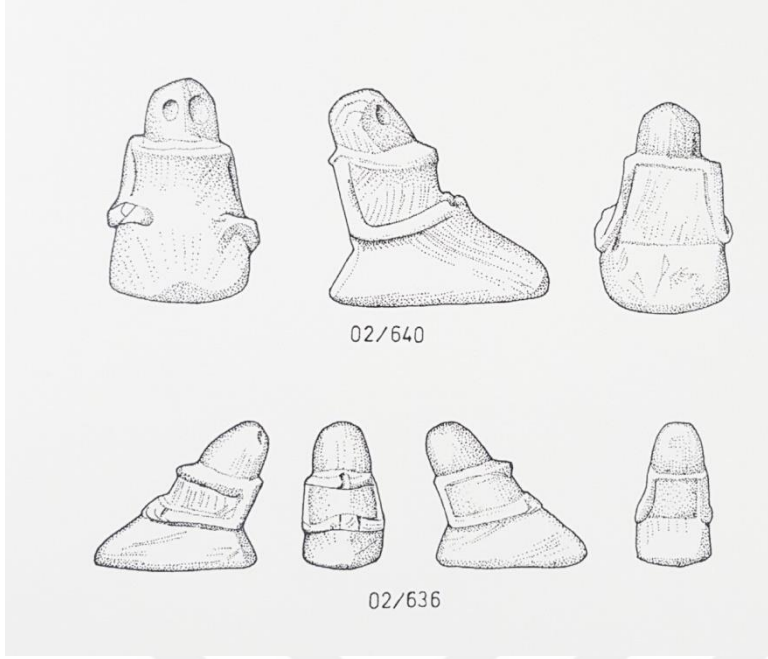
Heykeltıraşlık eserleri göz önünde bulundurulduğunda Urfa bölgesinin hem nicelik hem de nitelik açısından Yakınoğu Seramik Öncesi Neolitik Dönemi içerisinde

³⁶⁹ Erim-Özdoğan, 2011, 89.

özel bir yere sahip olduğu açıkça görülmektedir. Benzer bir şekilde pişmiş toprak insan ve hayvan heykelciklerinde de Nevali Çori'de çok sayıda örnekle temsil edilmektedir. 655 insan biçimli heykelciğin 179'u erkek 476'sı kadın biçimindedir. Göbekli Tepe'de var olan sanatı incelediğimizde tasvirlerdeki erkek baskınlığı açıkça göze çarpmaktadır. Ancak Nevali Çori'de hem büyük boyutlu heykeltıraşlık eserleri hem de kilden üretilmiş heykelciklere baktığımızda kadın tasvirlerinin öne çıktığını görmekteyiz. Yaşanan bu değişim Seramik Öncesi Neolitik Dönem insanların algılarında ve inanışlarında zaman içerisindeki değişimi göstermektedir. Bilindiği üzere Göbekli Tepe'nin kullanımının bitişinden hemen sonra iskânın başladığı Nevali Çori, bir kutsal alan değil bir yerleşimdir. Konut olarak tanımlanan yapıların saptandığı Nevali Çori'de kutsal yapılar artık yerleşim içinde konumlanmışlardır. Klaus Schmidt'in avcı-toplayıcı, göçebe toplulukların dini törenlerini gerçekleştirdikleri bir merkez olarak tanımladığı Göbekli Tepe'den farklı olarak Nevali Çori yılın farklı mevsimlerinde konumlarını değiştirmeyen, sürekli bir yerleşim modelini benimsemiş insan topluluklarının yaşadığı bir merkezdir. Yerleşim stratejilerindeki bu değişimin bir yansıması olarak din ve yansıması olan sanatın ikonografisinde kadın tekrar baskın hale gelmiştir. Nitekim Neolitik Çağ'ın daha sonraki evrelerinde de sürekli yerleşim stratejilerinin güçlenmesi ile birlikte kadının topluluk içerisindeki algısının güçlendiğini görmekteyiz.

Urfa Bölgesinde bulunan Mezraa-Teleilat yerleşiminin Seramik Öncesi Neolitik Dönemin sonuna tarihlendirilen IIIb tabakasında, kireç taşından üretilmiş insan figürinlerinin yanı sıra fallik figürinler de tespit edilmiştir. Toplam 90 adet insan figürini tespit edilmiştir. Çoğu figürin iyi bir işçilik sergilemez. Figürinler sanki kollu bir sandalyede arkaya doğru uzanmış, bacaklar ve kollar önde bitişik bir şekilde tasvir edilmiştir. Kadın figürinlerinde kolların ve ellerin uzanışı sanki kadın göğüsünü simgeler niteliktedir. Erkek figürinlerinde cinsel organ belirgindir. Saptanan figürinlerin iki tanesi üzerinde tespit edilen boya izleri, en azından bazı figürinlerin boyalı olduğunu göstermektedir. 200'den fazla sayıda tespit edilen kireç taşından fallik figürinlerin 164 tanesi bitmiş durumdadır. Boyutları 2 cm ile 12,25 cm arasında değişen örneklerin bazılarında iki veya üç fallik birarada bulunmaktadır³⁷⁰.

³⁷⁰ Özdoğan, M. (2012). Mezraa-Teleilat. Çayönü. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (Eds.) The Neolithic in Turkey. Vol. 2. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, pp. 209.

Resim 8.52. Mezra-Teleilat yerleşiminden kireçtaşı insan figürinleri
(Özdoğan, 2012, 233).

9. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Neolitik Çağ insanlık tarihinde göçebe ya da yarı göçebe bir yerleşim modeli gösteren, temel besin elde etme stratejileri avcılık ve toplayıcılığa dayanan insan topluluklarının, sürekli yerleşik hayata geçerek bitki ve hayvanların evcilleştirilmesine dayanan bir ekonomik modeli benimsemeleri sürecini kapsayan, insanlık tarihindeki birçok ilerlemenin temel taşı olarak tanımlanabilecek gelişmelerin yaşandığı bir zaman aralığı olarak değerlendirilmektedir.

Bu çağ kendi içerisinde Seramikli ve Seramik Öncesi Neolitik Dönem olarak iki farklı bölüm halinde değerlendirilmektedir. Bu ayrıma sebep ise yerleşim stratejileri ve besin elde etme stratejilerinde Neolitik Çağ içerisinde gerçekleşen iki büyük değişimdir. Yerleşim stratejilerindeki değişim, insanoğlunun göçebe ya da yarı göçebe yaşam tarzından, sürekli yerleşim modeline geçişidir. Aslında bu geçişin ilk izlerini Epi-Paleolitik Dönem içerisinde görmekteyiz. M.Ö. 20.000 de Ürdün’de saptanan Ohalo II sitinde karşımıza çıkan yuvarlak planlı, yarı yeraltına gömülü, çukur barınak tarzı buluntular insanlık tarihindeki en eski mimari öğeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yarı göçebe yaşam modeli olarak tanımlayabileceğimiz bu sistem içerisinde, insan toplulukları yazın daha serin olan yaylalarda mevsimlik yerleşimler kurarken, kışın daha sıcak, yaşam koşullarının daha ılımlı olduğu vadi boylarında mevsimlik yerleşimlerini yeniden kurmuşlardır. Epi-Paleolitik Dönemin ilerleyen aşamalarında bu tür mevsimlik yerleşimlerin nicelik bakımından artış göstermesi, yarı göçebe yerleşim modelinin insan toplulukları tarafından benimsendiğinin açık bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Epi-Paleolitik Dönem içerisinde yerleşim stratejileri kapsamında ilk defa iklimsel şartlara, mevsimlerin elverişli koşullarına bağlı olan, periyodik, yarı göçebe bir yerleşim stratejisinin varlığından bahsedilebilir. Neolitik Çağ’a geldiğimizde ise artık Epi-Paleolitik Çağ’ın yarı göçebe yerleşim modelinin yerine, “sürekli” yerleşik yaşam modelinin insan toplulukları tarafından benimsendiğini görmekteyiz. Artık mevsimlerin elverişli koşullarına bağlı kalmaksızın, yılın dört farklı mevsimi boyunca bulundukları bölgeyi değiştirmeyen, yaşamlarına kurdukları yerleşimlerde sürekli olarak devam eden insanların bulunduğu bir model ile karşılaşmaktayız. Bu noktada besin elde etme stratejisinde avcı ve toplayıcılık temel aktiviteler olarak karşımıza çıksa da hem iklim koşullarının Younger Dryas sonrasında tekrar düzelmesi hem de besin depolama stratejilerinin gelişmesi, sürekli

yerleşim stratejisine dayanan bir yaşam modelinin benimsenmesinde temel noktalar olarak kabul edilmektedir. Bu model Seramik Öncesi Neolitik Dönem boyunca varlığını devam ettirmektedir.

Neolitik Çağ içerisindeki diğer büyük değişim ise besin elde etme stratejilerinde karşımıza çıkmaktadır. Avcı-toplayıcı besin elde etme stratejisi artık yerini bitki ve hayvanların evcilleştirilmesine dayanan bir ekonomik modele bırakmıştır. Bu süreç zamansal olarak Seramikli Neolitik Dönem ve sonrasındaki gelişmeleri kapsamaktadır ve bu nedenle bu çalışmanın zamansal kapsamının dışında kalmaktadır.

Yerleşim ve besin elde etme stratejilerinin yanı sıra toplulukların sosyal yapılarında meydana gelen değişimler, Neolitikleşme sürecinin anlaşılmasında önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Amerikalı kültürel antropolog Elman R. Service ve Morton H. Fried'in tanımlamaları Seramik Öncesi Neolitik Dönem topluluklarının sosyal yapılarının değerlendirilmesi noktasında önemli bilgiler sunmaktadırlar.

Service'in "band" olarak tanımladığı en temel yapı içerisinde, insanların küçük gruplar halinde yaşadığı, sadece aile bağlarına dayanan, cinsiyet ve yaş temelli bir iş bölümünün olduğu bir topluluk yapısı karşımıza çıkmaktadır³⁷¹. En temel seviyedeki bu topluluk yapısı Paleolitik Çağlar için uygun bir tanımlama olarak görülmektedir.

Service'in "boy" ya da "kabile" olarak tanımladığı yapı, aynı yerde yaşamlarını sürdüren, ortak bir alt soydan gelen, farklı çekirdek ailelerden meydana gelmektedir. Birleştirici unsurun kandaşlık olduğu bu çekirdek aile grupları kendi aralarında antlaşmalar ve evlilikler yaparak devamlılıklarını kuvvetlendirmektedirler. Service bu sosyal yapıyı temelde eşitlikçi olarak tanımlar³⁷². Bahsedilen bu topluluk yapısı Epi-Paleolitik Dönem topluluk yapılarıyla örtüşen niteliklere sahiptir.

Morton Fried, Service'in temelde eşitlikçi olarak tanımladığı bu sosyal yapı içerisinde zamanla belirli farklılaşmaların ortaya çıktığı topluluk yapısını "sınıf toplumu" olarak tanımlar. Bu yapı içerisinde yüksek statü edinmiş kişiler, topluluğun diğer elemanlarının sahip olamadığı özel konumlara sahiplerdir³⁷³. Fried'in "sınıf toplumu"

³⁷¹ Frangipane, 2002, 20.

³⁷² Frangipane, 2002, 20.

³⁷³ Frangipane, 2002, 20.

tanımlaması, Neolitik Çağ insan topluluklarının sosyal yapıları ile birçok noktada benzerlik göstermektedirler. Topluluk yapıları içerisinde belirgin kurumlar bulunmasa da, saygınlık sahibi kişiler, topluluk içerisinde öne çıkmaktadırlar. Bu çalışma içerisinde, özel fonksiyonlu yapılar olarak tanımlanan mimari örnekler, bu tür kişilerin toplandığı ya da ikamet ettiği mekânlar olarak tanımlanabilir. Göbekli Tepe'nin inşası sürecinde, farklı iş kollarının organizasyonun sağlayan kişiler, Fried'in "sınıf toplumu" tanımlamasındaki yüksek statü edinmiş kişilerdir. Birçok yerleşimde karşımıza çıkan intramural mezarlarda, yapılan uygulamaların ve konulan ölü hediyelerinin nitelik ve nicelik açısından farklılıkları da Neolitik Çağ topluluk yapısının "sınıf toplumu" tanımlamasına uygun olduğunu göstermektedir.

Service'in "şeflik" olarak tanımladığı bir sonraki topluluk yapısı içerisinde uzmanlaşmanın giderek gelişmesiyle birlikte, Service bazı merkezi kurumların varlığından bahsetmektedir. Bu kurumlar elde edilen ürünlerin dağılımında kontrolü ellerinde bulundururlar. Belli kaynaklara sadece topluluk içerisinde üst statüye sahip ayrıcalıklı bireyler erişmektedir. Fried bu yapı içerisinde farklı statülerin yol açtığı toplumsal tabakalanmaya neden olarak rekabet ve toplumsal çatışmayı gösterir³⁷⁴. Service'in bu tanımlaması daha çok Kalkolitik Çağ, özellikle Güney Mezopotamya'nın tapınak ekonomisine dayalı sosyal yapısına uygun bir tanımlama olarak görülmektedir.

Çizelge 9.1. Topluluk Yapısı, Yerleşim ve Besin Elde Etme Stratejilerinde Yaşanan Değişimler

	Paleolitik Çağlar	Epi-Paleolitik Dönem	Neolitik Çağ	
			SERAMİK ÖNCESİ NEOLİTİK DÖNEM	SERAMIKLI NEOLİTİK DÖNEM
Yerleşim Stratejileri	Göçebe	Yarı Göçebe	Yerleşik	Yerleşik
Besin Elde Etme Stratejileri	Avcı-Toplayıcı	Avcı-Toplayıcı	Avcı-Toplayıcı İlk evcilleştirme denemeleri	Bitki ve hayvanların evcilleştirilmesine dayanan model
Sosyal Yapı	Band	Kabile/Boy	Sınıf Toplumu	Sınıf Toplumu

³⁷⁴ Frangipane, 2002, 21-22.

Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde sürekli yerleşik yaşam stratejisini benimsemiş, besin elde etme stratejileri avcı-toplayıcı bir modele dayanan topluluklar hem kendi iç dinamikleri hem de bölgedeki ve komşu bölgelerdeki yerleşimler ile olan ilişkileri incelendiğinde karmaşık bir sosyal yapıya sahip oldukları açıkça görülmektedir. Bu çalışma içerisinde değerlendirilmek istenen nokta, ülkemizin Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Suriye'nin ve Irak'ın kuzeyinde bulunan Keramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimlerinin mimari, ölü gömme adetleri, beslenme şekilleri, tasvirli sanat eserleri ve diğer küçük buluntular ışığında dönemin sosyal yapısının özelliklerinin anlaşılmasıdır.

Yerleşimlerde saptanan mimari buluntuların nitelikleri yapıların farklı karakteristiklerini vurgulamaktadır. Konut yapıları, depo yapıları, kült yapıları ve özel fonksiyonlu yapıların birbirlerinden ayrılması ve fonksiyonlarının anlaşılması sürecinde bu karakteristikler araştırmacılar için ana başvuru kaynaklarıdır. Farklı fonksiyonlara sahip farklı mimari yapılar topluluk yapısı içerisindeki birçok değişik birimlerin varlığını vurgulamaktadırlar.

Konut yapıları varlığı bir arkeolojik buluntu yerinin yerleşim olarak tanımlanması sürecindeki ana ölçütlerin başında gelmektedir. Epi-Paleolitik Çağ ile birlikte yerleşim stratejilerinde yaşanan değişimler sonucunda konut olarak tanımlanan en erken mimari örneklerin varlığı saptanabilmiştir. Yukarıda bahsedildiği üzere Keramik Öncesi Neolitik Dönem topluluklarının yerleşim stratejilerinde, önceki dönemler ile karşılaştırıldığında meydana gelen en önemli değişim, artık mevsimsel bir temele bağlı olmayan, yılın farklı iklim koşulları boyunca bulundukları alanları değiştirmeyen, sürekli yerleşimlerin kurulmasıdır. Bu tür bir yerleşim modeli içerisinde konut yapıları ve depo yapıları bir bütünlük içerisinde değerlendirilmelidirler. Çünkü yerleşimlerin varlıklarını sürdürmeleri noktasında depo yapılarında toplanan ürünler yerleşimlerin zor iklim koşullarındaki devamlılıklarını sağlayan temel öğelerdir.

Alan Barnard'ın "Simgesel Düşüncenin Varlığı" adlı kitabında vurguladığı üzere, bir ekonomik model çerçevesinde avcı-toplayıcı topluluklar, elde ettikleri ürünleri o anda tüketen eşitlikçi avcı-toplayıcılar ve bu ürünleri daha sonra kullanmak amacıyla depolayan birikimci avcı-toplayıcılar olarak iki farklı karakterdedirler. Yerleşimlerdeki depo yapılarının varlığı hem avcı-toplayıcı toplulukların birikimci ekonomiyi benimsediklerini

gösterirken, sabit ya da büyüme eğilimli farklı birikimlerin oluşumu toplulukların sosyal yapıları içerisindeki eşitsizliklerin oluşumuna olanak sağlamaktadırlar.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Yukarı Dicle Havzası yerleşimlerinden Hallan Çemi, Demirköy, ve Körtik Tepe bölgenin en erken sürekli yerleşimleri olarak göze çarpmaktadırlar. PPN A zaman dilimi içerisinde değerlendirilen bu yerleşimlerde yuvarlak planlı çukur barınak tarzındaki konut yapılarının yanı sıra, yuvarlak planlı ancak çok daha küçük boyutlu depo yapılarıyla karşılaşmaktayız.

Hallan Çemi yerleşiminde merkezi bir alan etrafında konumlanmış konut olarak tanımlanabilecek yapıların yanı sıra depo yapıların varlığı, sürekli yerleşim modeli benimsemiş bir buluntu yerinin varlığını göstermektedir. Depo yapılarının varlığı, Hallan Çemi'yi birikimci avcı-toplayıcılar tanımlamasının içerisine dâhil etmektedir. Bu tür bir ekonomik model sonucunda sabit ya da büyüme eğilimli birikimlerin topluluk içerisindeki paylaşım süreci, topluluğun sosyal yapısı içerisinde eşitsizliklerin oluşumuna olanak sağlayacaktır.

Kazı başkanı Rosenberg merkezi alan etrafında konumlanan yapıların girişlerinin farklı yönlerde bulunmasına dikkat çekmektedir ve bu farklılığı özel mülkiyet kavramının oluşumuyla açıklamaktadır. Yapıların girişlerinin farklı yönlerde olması korunma ihtiyacı ile ilişkili bir güvenlik önlemi olarak düşünülebilir. Ancak raporlar, konutların giriş yönlerinin korunma amaçlı bir düzen içerisinde belirlendiklerini gösteren buluntulardan bahsetmemektedirler. Depolama yapılarının varlığı, sosyal eşitsizliklerin oluşumuna olanak sağlamaktadır. Bu durumda özel mülkiyet kavramının yavaş yavaş topluluğu oluşturan bireyler içerisinde de benimsenmesi eşitsizlikle eş değer bir değişim olarak yorumlanabilir.

Yukarı Dicle Havzası yerleşimlerinden Körtik Tepe, Hallan Çemi ile benzer bir şekilde sürekli yerleşim modeline uygun olarak, hem konut olarak tanımlanan yapıları hem de depo yapılarını içerisinde barındırır. Depo yapılarının varlığı Körtik Tepe'nin sürekli yerleşim modeli içerisinde, gecikmeli karşılık ekonomisini benimsemiş bir avcı-toplayıcı topluluk olduğunu göstermektedir.

Diyarbakır sınırları içerisindeki Çayönü yerleşimi, Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde mimari değişimlerin net bir biçimde izlenebildiği önemli buluntu yerlerinden birisidir. Yerleşimin ilk evresi olan Çukur Barınaklar evresinde yuvarlak planlı yarı yeraltına gömülü üst bölümleri dal örgü sistemi ile inşa edilmiş bir mimari ile karşılaşmaktayız. Yerleşimin ikinci evresinde ızgara şeklinde oluşturulmuş bir düzen üzerine oturtulmuş bir taban düzlemi ve bu düzlem üzerinde dal örgü sistemi ile yükseltilmiş bir mimari ile karşılaşmıştır. Bu evre “Izgara Planlı Yapılar Evresi” olarak adlandırılmıştır. Bu evrede göze çarpan en önemli yenilik dikdörtgen planlı yapıların farklı ihtiyaçları gidermek üzere bölümlere ayrılmasıdır. İlk kez yapıların iç bölümlerine ocakların yerleştirildiği bu evrede daha önce ortak alanlarda bulunan ateş yerlerinin ve yontma alanlarının artık konutların içlerine taşındıkları görülmektedir. Kazı ekibi tarafından “ev içi atölyeler” olarak tanımlanan bu oluşum, üretim süreçlerinin kamusal alanlardan, konutlara taşınmasıyla en temel seviyede özel mülkiyet kavramının oluşumunun bir başka göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir sonraki evre olan Kanallı Yapılar Evresinde üretim aktiviteleri daha kompleks bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu evrede yerleşimin farklı bir bölümünde konumlanmış farklı uzmanlık alanlarına göre ayrılan atölyeler bulunmaktadır. Uzmanlık alanlarına göre değişik atölyelerin ortaya çıkması, farklı uzmanlık alanlarının oluştuğunun açık göstergesidir. Bu buluntular ışığında en temel seviyede profesyonel atölyelerin ve profesyonel zanaatkarların varlığından bahsedilebilir.

Hallan Çemi, Körtik Tepe ve Çayönü’nün Yuvarlak Planlı Yapılar Evresi, Seramik Öncesi Neolitik Dönem’in A evresine tarihlendirilmektedir. Tamamen yuvarlak planlı bir mimarinin hâkim olduğu bu evrede, yapıların iç kısımlarında herhangi bir bölümlenme ile karşılaşılmamıştır. Ancak Çayönü’nde Seramik Öncesi Neolitik B’nin erken aşamalarına tarihleyebileceğimiz Izgara Planlı Yapılar Evresi itibariyle dikdörtgen planlı, ev içi atölyeler olarak tanımlanan yapılar ile karşılaşmaktayız. Bir sonraki evre olan Kanallı Yapılar Evresinde artık sadece atölye olarak kullanılan yapıların varlığı saptanmıştır. Bu durum Seramik Öncesi Neolitik B itibariyle üretim aşamalarında gerçekleşen çeşitlilik sonucunda dikdörtgen planlı bir mimarinin farklı üretim faaliyetleri açısından daha elverişli olduğunu gösterir niteliktedir. Sosyal yapı açısından değerlendirildiğinde, Seramik Öncesi Neolitik B ile birlikte farklı uzmanlık alanlarının, topluluk yapısı içerisindeki varlıkları belirgin bir biçimde izlenmektedir.

Kuzey Suriye yerleşimlerinden Abu Hureyra’da Seramik Öncesi Neolitik Dönem mimarisi birbirlerine çok yakın bir biçimde konumlanmış dikdörtgen planlı yapılardan oluşmaktadır. Dar sokaklarla birbirlerinde ayrılan yapılar küçük boyutlu avlulara sahiplerdir. Yapıların iç kısımları merkezi bir oda ve yan odalar şeklinde düzenlenmişlerdir. Merkezi odanın ortasında çoğunlukla ocaklar bulunmaktadır.

Komşu Mureybet yerleşimi, Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde mimarinin zaman içerisinde ihtiyaçlar doğrultusunda nasıl değiştiğinin izlenmesi açısından önemlidir. Yerleşimin ilk tabakasında yuvarlak planlı bir mimari ile karşılaşılırken ikinci tabakada yuvarlak mimari içerisinde bölümlenmelere gidilmiştir. Konut olarak tanımlanan yapıların iç kısımlarının farklı fonksiyonlara sahip bölümlere ayrılması, Çayönü’nün Izgara Planlı Yapılar Evresi’nde karşımıza çıkan üretimin ortak alanlardan, konutların içlerine taşındığı “ev içi atölye” kavramı ile büyük benzerlik göstermektedirler. III. tabaka yapılarında yuvarlak planlı yapılardan kademeli bir şekilde dikdörtgen planlı yapılara geçiş açıkça gözlemlenmektedir. Yapıların birden fazla odası bulunmaktadır. Yerleşimin IV. tabakasında ise tamamen dikdörtgen planlı, çok odalı yapılar ile karşılaşılmıştır.

Hem Mureybet yerleşiminin konut mimarisinin zaman içerisinde yuvarlak planlı, iç bölümlenmeli dikdörtgen plana geçmesi hem de Seramik Öncesi Neolitik B’ ye tarihlendirilen Abu Hureyra’ın dikdörtgen planlı konutları, Seramik Öncesi Neolitik A ile Seramik Öncesi Neolitik B arasındaki üretim faaliyetleri ve bununla birlikte değişen ihtiyaçların mimariye olan etkisini açıkça sergilemektedirler.

Konut olarak tanımlanan yapıların varlıkları, Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde iki temel değişimi vurgulamaları açısından önemlidir. Epi-Paleolitik Dönem içerisinde ilk örnekleri ile karşımıza çıkan konut yapıları ve devamında gelen Seramik Öncesi Neolitik Dönem konutları, yerleşim stratejilerinde göçebe yaşam tarzından yerleşik yaşam tarzına geçişin aşamalarını net bir şekilde izlememize olanak sağlamaktadırlar. Ayrıca, konut olarak tanımlanan yapıların niteliklerinde zaman içerisinde yaşanan değişimler, Seramik Öncesi Neolitik Dönem A’nın tek bir merkezi plana sahip olan konutlarından, Seramik Öncesi Neolitik Dönem B’nin farklı fonksiyonlara sahip mekânları bulunan bir konut planına geçilmesi ve daha sonra birden fazla mekâna sahip bir yapılanmayı en iyi şekilde karşılayacak olan dikdörtgen planın zaman içerisinde benimsenmesi, artık farklı kollar içerisinde izleyebileceğimiz üretim aktivitelerinin

toplulukların sosyal yapıları içerisinde ne kadar önem kazandıklarını açıkça ortaya koymaktadır.

Kült yapıları toplulukların dini inanışlarının anlaşılması sürecinde önemli bilgiler sağlamaktadırlar. Yapıların mimari karakteristiklerinin yanı sıra içerilerinde barındırdıkları eserler toplulukların inanç sistemleri, mitolojileri ve kültür ile yakından ilişkili olan sanat anlayışlarının anlaşılması açısından önemlidirler.

Seramik Öncesi Neolitik Dönem mimarisi değerlendirildiğinde Göbekli Tepe ayrı bir kategori içerisine sokulmalıdır. Buluntular ışığında bir yerleşimin aksine bir kültür merkezi olarak tanımlanan Göbekli Tepe, bu dönem topluluklarının dini aktivitelerini gerçekleştirmek için toplandığı, günümüzde birçok dinin de sahip olduğu kutsal merkezlerden birisidir. Bu tür bir kutsal merkezin varlığı, karmaşık sosyal yapının Seramik Öncesi Neolitik Dönem'deki varlığını açıkça göstermektedir. Bu kültür merkezinin inşasındaki büyük organizasyon göz alıcıdır. Sadece mekânların inşası değil, mekânlar içerisinde saptanan ve çok zengin tasvir örneklerini üzerlerinde sergileyen “T” şeklindeki sütunların yontulması da buranın inşasını planlayan bu konuda uzman kişilerin yanı sıra tasvirli sanat eserlerini ortaya çıkaran sanatçıların varlığını da açıkça göstermektedir. Ayrıca Schmidt’in özellikle vurguladığı gibi bu tür büyük bir organizasyonun hem oluşumunda hem de devamlılığında kontrol mekanizmasının temel noktasını oluşturan güçlü karakterlerinde varlığı açıktır.

“T” şeklinde sütunlar göz önünde bulundurulduğunda, yayılım alanlarının sadece Urfa Bölgesi ile sınırlı kalması dikkat çekici bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır. Birçok ortak kültürel öğeyi barındıran ülkemizin Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Kuzey Suriye ve Kuzey Irak’ ta bulunan Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimlerinin arkeolojik kontektleri göz önünde bulundurulduğunda, antropomorfik, “T” biçimli, yüzeylerinde zengin tasvirlerin bulunduğu sütunların, Urfa Bölgesi dışındaki yerleşimlerde şimdiye kadar saptanamaması bu bölgenin Seramik Öncesi Neolitik Dönem toplulukları için özellikle dinsel faaliyetler açısından ayrı bir önem taşıdığının açık göstergesidir.

Seramik Öncesi Neolitik Dönem sosyal yapısının zaman içerisindeki değişimini Göbekli Tepe ve Nevali Çori buluntularıyla izleyebiliriz. Göbekli Tepe zaman içerisinde kültürel önemini kaybetmektedir. III. ve II. tabakaların karakteristik özellikleri

karşılaştırıldığında görülen sonuç bunun açık bir göstergesidir. III. tabakadaki anıtsallık yerini II. tabakadaki sadeliğe bırakmıştır. “T” şeklindeki sütunların boyutları küçülmüş, yüzeylerine işlenen tasvirler ciddi bir biçimde azalmıştır. Sadece “T” biçimli sütunların değil, mekanlarında boyutlarında ciddi bir küçülme göze çarpmaktadır. Göbekli Tepe’de Seramik Öncesi Neolitik Dönem’in son bulması ile eş zamanlı bir süreçte karşımıza çıkan Nevalı Çori, Göbekli Tepe’den farklı olarak bir kült alanı değil, içerisinde konut yapılarının ve kült yapılarının bulunduğu bir yerleşimdir. Bu yerleşimde bulunan tapınaklarda Göbekli Tepe’den bilinen “T” şeklinde sütunların varlığı dikkat çekicidir. Bu değişim aslında Seramik Öncesi Neolitik A ile Seramik Öncesi Neolitik B arasındaki farklılaşmanın bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Neolitikleşme süreci içerisinde yavaş yavaş bitki ve hayvanların evcilleştirilmesine dayalı bir ekonomik modelin benimsenmesiyle, daha çok zaman alan besin elde etme stratejileri sonucunda, Seramik Öncesi Neolitik A’ nın yüksek sembolizm içeren anıtsal kült yapıları yerlerini Seramik Öncesi Neolitik B’ nin yerleşimler içerisinde bulunan daha mütevazı kült yapılarına taşımıştır.

Banning’in Göbekli Tepe üzerindeki perspektifi Klaus Schmidt’in bakış açısı ile belli noktalarda önemli ölçüde ayrılmaktadır. Öncelikle Banning Göbekli Tepe’nin bir yerleşim olarak tanımlanması gerektiğini, Klaus Schmidt’in tanımladığı bazı dinsel öğelerin ise evcil öğeler olarak sınıflandırılması gerektiğini vurgulamaktadır. Örneğin kült yapılarının giriş kapıları olarak tanımlanan kapı çerçevelerini Banning, ocak parçaları olarak tanımlamıştır. Bu çalışma kapsamındaki yerleşimler göz önünde bulundurulduğunda buluntu yerlerini yerleşim olarak tanımlayacak birçok örnek açık bir şekilde arkeologlar tarafından tespit edilmiştir. Bu tür kesin yargılara sebep olabilecek, günlük aktivitelere ait malzemenin Göbekli Tepe’deki yoksunluğu açıktır. İntramural mezar geleneğinin yaygın olarak görüldüğü Seramik Öncesi Neolitik dönem yerleşimlerinin aksine Göbekli Tepe’de mezarların bulunmayışı, Göbekli Tepe’nin bir kutsal alan olarak tanımlanması gerektiğini gösteren bir özelliktir. Mekânlarda tespit edilen “T” şeklindeki sütunlar ve bunların üzerlerinde bulunan zengin tasvirlerin Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde konut olarak tanımlanan hiçbir konteks içerisinde saptanmaması buranın bir kült alanı olduğunu destekleyen bir başka özelliktir.

Ölü gömme gelenekleriyle yakından ilişki olarak tanımlanan bazı költ yapıları Güneydoğu Anadolu Bölgesinde bulunan Çayönü yerleşimi ile Kuzey Suriye’de ki Dja’de yerleşiminden bilinmektedir.

Çayönü yerleşimi içerisinde saptanan “Kafataslı Yapı” olarak adlandırılan yapı içerisinde 400 iskelet ve 90 kafatası tespit edilmiştir. Dja’de yerleşiminde ise “Ölüm Evi” olarak adlandırılan yapı içerisinde gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sonucunda toplam 38 adet iskeletle karşılaşmıştır. Burada anlaşılması gereken asıl nokta bu iskeletlerin sahip oldukları bireylerin Çayönü ve Dja’de de var olan sosyal yapı içerisindeki konumlarıdır. Sorulması gereken bir başka soru ise, Kafataslı Yapı’nın zaman içerisinde geçirdiği değişim göz önünde tutularak saptanan 400 iskelet ve 90 kafatasının kaç tanesinin eş zamanlı olduğudur. Eğer bu noktada karşımıza çıkan örnek bir toplu mezar olsaydı bu bireylerin toplu bir infaz sonucu burada olduklarını düşünebilirdik. Ya da Mısır uygarlığında karşımıza çıkan, Firavun öldükten sonra hizmetkârlarının firavunla beraber gömülmesi gibi benzer bir uygulamadan bahsedebilirdik. Ancak Kafataslı Yapı’nın günlük yaşam ile ilgili buluntulardan yoksun olması onun özel bir fonksiyon yerine getirmek amacıyla inşa edildiğini açıkça göstermektedir. Ayrıca yapının zaman içerisinde geçirdiği evrim uzun süre kullanıldığının açık göstergesidir. Bu noktalar dikkate alındığında zaman içerisinde yapı içerisine gömülen bireylerin sayısının arttığı anlaşılmaktadır. Toplu şekilde gerçekleşen bir gömü şekli yok sayıldığında, Kafataslı Yapı’ya gömülen bireylerin topluluğun sosyal yapısı içerisinde yer buldukları farklı bir konum akla gelmektedir. Bu farklı konum pozitif ya da negatif noktalara işaret edebilmektedir. Bu bireyler topluluk tarafından belli dini ritüeller sonucunda kurban edilmiş kişiler olabilirler. Ya da tam aksine topluluk içerisinde saygın, önemli bir kademede bulunan kişilerin gömüldüğü özel bir yapı olarak Kafataslı Yapı’yı tanımlayabiliriz. Ancak Prehistorik dönemlerde yazılı belgelerin yoksunluğu bu noktalarda kesin yargılara ulaşılmasını engellemektedir.

Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimlerinde konut yapıları, depo yapıları ve költ yapılarının yanı sıra boyutları ve inşa özellikleri açısından konut olarak tanımlanmış yapılardan ayrılan ancak arkeolojik kontekslerinde költ ile ilgili buluntuların yoksunluğundan dolayı költ yapısı olarak tanımlanamayan bazı yapılar bu çalışma içerisinde diğer özel fonksiyonlu yapılar başlığı altında değerlendirilmiştir. Hallan Çemi yerleşiminde saptanan iki yapı boyutları ve günlük yaşam ile ilgili malzemenin eksikliği nedeniyle konut olarak tanımlanan yapılardan ayrılırlar. Yapılar içerisinde tespit edilen

buluntular incelendiğinde bölge için ithal malzeme olarak tanımlanan bakır cevherlerinin ve obsidyen çekirdeklerinin bu yapıda saptanması dikkat çekicidir. A yapısı olarak tanımlanan yapıda girişin karşısındaki duvara asılı olduğu düşünülen oroks kafatası sadece bir örnekle temsil edilmesi açısından önemlidir.

Körtik Tepe’de saptanan mimari kendi içerisinde konut yapıları, depo yapıları ve özel fonksiyonlu yapılar olarak üç farklı grup içerisinde değerlendirilmiştir. Özel fonksiyonlu olarak tanımlanan üç yapının hem boyutları hem de mimari özellikleri konut olarak tanımlanan yapılardan farklılık gösterirler. Hallan Çemi ile benzer bir şekilde Körtik Tepe’de bulunan özel fonksiyonlu yapılarında iç kontekslerinde günlük yaşam ile ilişkili malzeme saptanmamıştır.

Kuzey Suriye’de bulunan Jerf el-Ahmar yerleşiminde “Yaban Sığırı Kafataslı Yapı” olarak adlandırılan bir yapı saptanmıştır. Yapı içerisinde saptanan üç yaban sığırı kafatasının duvara asıldığı düşünülmektedir. Bu uygulama Hallan Çemi’de saptanan özel fonksiyonlu A yapısı ile benzerlik göstermektedir.

Elde edilen kazanımların depolanıp daha sonra tüketilmesi esasına dayanan bir ekonomik model içerisinde topluluğu meydana getiren bireyler arasında sınıf farklılıklarının oluşmasına neden olmuştur. Birçok farklı nedenden dolayı topluluk içerisinde daha etkin bir konuma sahip olan bireyler elde edilen ve daha sonra depolanan ürünlerden topluluğun diğer üyelerine nazaran sahip oldukları etkin konumları sayesinde daha fazla pay almaktadırlar. Alınan bu fazla pay bireylerin topluluk içerisindeki güçlerini ve saygınlıklarını daha da arttırmaktadır. Bu tür bir sürecin sonucu olarak gördüğüm “özel fonksiyonlu yapılar” olarak adlandırılan mimari yapılar topluluk içerisindeki statü sahibi ayrıcalıklı bireylerin ikamet ya da farklı amaçlar için kullandıkları yapılardır.

Açık alanlar, topluluğu oluşturan bireylerin ortak kullanımı için oluşturulmuş, çeşitli faaliyetlerin düzenlendiği, topluluğu oluşturan bireyleri bir araya getiren bu sayede sosyal bütünlüğü sağlayan alanlardır. Çeşitli kutlamaların düzenlendiği bu alanlarda ziyafetlerde verilmektedir. Seramik Öncesi Neolitik A’ya tarihlendirilen Hallan Çemi ve Göbekli Tepe’nin III. tabakasında saptanan yoğun hayvan kemikleri sosyal açıdan değerlendirildiğinde topluluk üyelerini bir araya getiren bu büyük ziyafetlerin varlığını destekler niteliktedirler.

Sosyal bütünlüğü sağlamasının yanı sıra bazı örneklerde belirli özel alanlar, topluluğu meydana getiren bireyler arasındaki statü farklılıklarını vurgular niteliktedirler. Çayönü yerleşiminde Seramik Öncesi Neolitik B' ye tarihlenen Hücre Planlı Yapılar Evresinde yaklaşık boyutları 1000m² olan alan yerleşimdeki diğer konutlar ile karşılaştırıldıklarında hem boyutları hem de işçilikleri açısından çok daha gelişmiş konutlara ev sahipliği yapmaktadır. Konutların niteliklerinde saptanan bu farklılıklar bireyler arasındaki sosyal farklılıkları açıkça ortaya koymaktadır. Günümüzün modern şehirleriyle benzer bir şekilde topluluk içerisinde belirli bir statüye sahip olan bireyler, yerleşim içerisinde, topluluğu oluşturan diğer bireylerden farklı bir bölgede ikamet etmektedirler.

Yukarıda bahsedilen bu iki örnekte Seramik Öncesi Neolitik A'nın daha birleştirici sosyal yapısı ile karşılaştırıldığında Seramik Öncesi Neolitik B ile beraber Fried'in "sınıf toplumu" olarak tanımladığı topluluk yapısı içerisinde en temel seviyede belli ayrımların ortaya çıktığı açıkça görülmektedir.

Ölü gömme gelenekleri topluluğu oluşturan bireyler açısından değerlendirildiğinde ortak dini inanışlar, ortak kültürel değerler, kısacası sosyal bütünlüğü sağlayan birçok farklı nokta hakkında önemli bilgileri içerirler. Ayrıca uygulamalarda görülen farklılıklar bireyin topluluk içerisindeki yerinin anlaşılması noktasında da önemlidir. Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimlerinde yaygın olarak karşımıza çıkan ölü gömme geleneği intramural tarzda konutların tabanları altına açılan çukurlar içerisine hoker pozisyonunda yerleştirilen bireylerden oluşmaktadır.

Kuzey Suriye'de bulunan Tell Halula yerleşiminde farklı bir uygulama dikkat çekmektedir. Ölüler intramural tarzda, konutların tabanları altına açılan çukurlara gömülseler de yaygın olan hoker pozisyonunun aksine, dik oturur pozisyonunda ve kumaş ya da benzeri bir madde ile sarılarak gömülmüşlerdir. Dik oturur pozisyonundaki gömüler Tell Halula ile komşu Abu Hureyra yerleşiminden de bilinmektedir. Ancak bireyin kumaşa sarılarak gömülmesi Tell Halula için farklı bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çayönü yerleşiminde Hücre Planlı Yapılar Evresinde birey ziftli bir hasıra sarılmış ve daha sonra üzeri kireçle kaplanıp ip ile bağlanarak gömülmüştür. Bu uygulamalar ölünün toprak ile temasını kesen uygulamalar olarak dikkat çekmektedir. Daha sonraki

dönemlerde ölümlerin pithoslara, ya da daha geç dönemlerde lahitler içerisine yerleştirilerek gömülmesi uygulamasının temeli olarak tanımlanabilir. Günümüzde İslamiyet inancında ölen bireyin kefene sarılı şekilde gömülmesi geleneği temel mantık olarak yukarıda bahsedilen uygulamalar ile benzerlik göstermektedir. Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisindeki Tell Halula ve Çayönü yerleşimlerinde saptanan ölen bireyin toprak ile direkt temasını engelleyen bu uygulama, çağlar boyu değişik şekillerde devam eden benzer uygulamaların kökeni olarak kabul edilebilir.

Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimlerinde farklı ölü gömme uygulamaları ile karşılaşmaktayız. Kafatasının ve iskeleti oluşturan kemiklerin alçılanması, Doğu Akdeniz, Kuzey Suriye, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Orta Anadolu Bölgesindeki birçok farklı yerleşimden bilinmektedir. Bu noktada Körtik Tepe yerleşimi yedi yüzün üzerindeki mezarla dönemin ölü gömme adetleri noktasında farklı uygulamalar ile dikkat çekmektedir. Kafataslarının ve iskeleti oluşturan kemiklerin alçılanması, aşı boyası ile boyanması hatta bazı örneklerde kemikler üzerinde saptanan kesik izleri, Seramik Öncesi Neolitik Dönem'in farklı ölü gömme uygulamaları hakkında bize önemli bilgiler vermektedirler.

Kafatasının iskeleti oluşturan diğer kemiklerden ayrılarak bazen alçılanıp, bazen de aşı boyası ile boyanarak izole bir yerde muhafaza edilmesi geleneği olarak tanımlanan Kafatası kültü Merkezi Bereketli Hilal Bölgesi Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimlerinde dini inanışların sağladığı sosyal bütünlüğü gösteren bir başka uygulamadır. Çayönü yerleşiminde “Kafataslı Yapı” olarak adlandırılan yapı içerisinde 400 iskelet ve 90 adet kafatasının saptanması bu tür bir uygulama için özel bir yapı inşa edilmesi, bu geleneğin ne kadar gelişmiş bir yapı da olduğunun açık bir göstergesidir. Jerf el-Ahmar yerleşiminde bu tür bir uygulamanın Çayönü ile benzer bir şekilde, konut olarak tanımlanmayan, bir kamusal yapı içerisinde uygulanması dikkat çekicidir. Kuzey Suriye’de bulunan Abu Hureya yerleşiminde tespit edilen bitümen ile kaplanmış kafatası ve alçılanmış örnekler üzerinde bulunan zencefiller gelişmiş ölü gömme ritüellerini göstermeleri açısından dikkat çekicidir. Abu Hureyra örneğinde zencefillin bölge için yabancı bir ürün olması, muhtemelen Anadolu’dan ithal bir ürün olması, bireyin topluluktaki özel konumunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Sosyal yapı içerisinde değerlendirildiğinde, yerleşimlerde tespit edilen gömülerden bazılarının çok zengin ölü hediyelerini barındırmaları, bazılarında gerçekleştirilen farklı uygulamalar, bazı mezarların tam aksine herhangi bir özel uygulama ve zengin ölü hediyesi örneklerini barındırmamaları, toplulukları oluşturan bireylerin bu topluluklar içerisinde sahip oldukları farklı statüleri açıkça ortaya koymuştur.

Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde Merkezi Bereketli Hilal Bölgesi kapsamında yaygın olarak intramural tarzda gömülerle karşılaşmıştır. Ancak bölge için yabancı olan extramural gömü geleneği Nemrik 9 yerleşiminden bilinmektedir. Hallan Çemi’ de mezarların bulunamaması akla benzer bir uygulamanın Hallan Çemi içinde geçerli olabilme olasılığını da getirmektedir. Ancak Yukarı Dicle Havzası yerleşimleri birçok noktada benzer bir resmi ortaya koymaları extramural tarzda bir uygulamanın Hallan Çemi’de ki varlığının olasılığını ciddi bir oranda düşürmektedir. Nemrik 9 yerleşiminde tespit edilen mezarlık alanının Keramik Öncesi Neolitik Dönem’in sonlarına tarihlenmesi, Neolitik dönemin zaman içerisinde gerçekleştirdiği değişim ve gelişimler hesaba katıldığında, toplulukların inanç sistemlerinde zaman içerisinde meydana gelebilecek değişimlerin bir sonucu olarak açıklanabilir.

Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde, Bereketli Hilal’in merkezini oluşturan Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Suriye ve Irak’ın kuzeyinde bulunan arkeolojik yerleşimler incelendiğinde temel besin üretim stratejilerinin avcı ve toplayıcılığa dayandığını görmekteyiz. Ancak dönemin ilerleyen aşamalarında bu stratejilerdeki değişiklikler açıkça görülmektedir. Floral ve faunal buluntular ışığında iki önemli nokta dikkati çekmektedir. Keramik Öncesi Neolitik A’ da tüketim oranlamasında baskın tür olarak ortaya çıkan baklagiller, Keramik Öncesi Neolitik B’ de bu baskınlığını tahıllara bırakmıştır. Bu süreçte yabancı tahılların tüketiminin yanı sıra bitkisel evcilleştirme sürecinde kazanılan deneyimlerin etkisi de açıkça görülmektedir. Benzer bir değişim faunal buluntular içerisinde de karşımıza çıkmaktadır. Keramik Öncesi Neolitik A’ da yoğun bir biçimde tüketilen yaban domuzu Keramik Öncesi Neolitik B’ de yerini koyun ve keçiye bırakmıştır. Bu noktada en dikkat çekici olan unsur evcilleştirmeye avcılık arasındaki açıkça görülen ters orantıdır. Benzer bir süreç içerisinde hayvan evcilleştirilmesi sürecinde kazanılan deneyimler sonucunda artan besicilik oranları, avcılık oranlarını giderek azaltmıştır. Neolitikleşme süreci hakkında bize önemli bilgiler sağlayan floral ve faunal kalıntılar avcı-

toplayıcı besin elde etme stratejilerinin zaman içerisinde tarım ve hayvancılığa doğru nasıl bir gelişim gösterdiğini açıkça ortaya koymuşlardır.

Küçük buluntular olarak tanımlanan eserlerin üretildikleri materyaller, bu materyallerin elde edildiği doğal kaynaklar, üretim süreçlerindeki uzmanlık seviyeleri, tasvirli sanat eserlerinde işlenen konular ve işleniş biçimleri toplulukların inanç sistemleri, mitolojileri, doğal çevreleri ve komşu bölgeler ile olan ilişkilerinin anlaşılması hususunda önemli bilgiler içerirler.

Tasvirli sanat eserleri içerisinde “T” şeklinde sütunlar hem anıtsal yapıları hem de zengin tasvir örneklerini üzerlerinde barındırmalarıyla dikkat çekmektedirler. Sütunlar üzerinde tasvir edilen hayvan motiflerinin taşıdıkları anlam derindir. Klasik bir bakış açısını ortaya koyan avın bereketli geçmesi için bir adak şeklinde avlanılacak hayvanların tasvirlerinin yapılması konseptinden çok daha karmaşık bir anlam bütünlüğü ile karşılaştığımız kanıt olarak av hayvanları dışında tasvir edilen örümcek, akrep ve akbaba gibi daha negatif görsel anlamlara sahip olan hayvanları gösterebiliriz. “T” şeklinde sütunların saptandığı mekânlar incelendiğinde farklı mekânlarda farklı tasvirlerin öne çıktığı görülmektedir. Örneğin yılan tasviri A ve D mekânlarında yaygın iken B mekânında az D mekânında ise hiç yoktur. Yaban domuzu A, B, ve D mekânlarında yokken C mekânında tasvir edilmiştir. Bu durum Göbekli Tepe’yi inşa eden farklı grupların hayvanlara verdikleri farklı sembolik değerleri göstermektedir³⁷⁵. A, B, C ve D mekânları incelendiğinde tüm mekânlarda ortak görülen tasvir tilkidir. Bu durum tilkinin Seramik Öncesi Neolitik A toplulukları içerisinde ayrı bir önem teşkil ettiği şeklinde yorumlanabilir³⁷⁶. Ancak antropomorfik stilde tasvir edilmiş olan “T” şeklinde sütunlarda da bir nevi giysi olarak karşımıza çıkan tilki postunun, bu dönemde yaygın kullanılması nedeniyle günlük hayatın bir parçası olarak kabul edilebileceğinden dolayı, mekânlarda yaygın olarak kullanıldığı da düşünülebilir.

“T” şeklinde sütunların antropomorfik karakterleri bize Seramik Öncesi Neolitik Dönem mitolojisi hakkında bazı ipuçları sunmaktadır. Özellikle diğer tasvirli sanat eserlerinin üretilmesinde ortaya çıkan yüksek sanatsal kabiliyete rağmen T şeklinde sütunların kendilerinin simgelediği kişilerin el, kol kemer ve postları dışında herhangi bir

³⁷⁵ Peters, Arbuckle, Pöllath, 2014, 173.

³⁷⁶ Peters, Arbuckle, Pöllath, 2014, 174.

somut özelliklerinin tasvir edilmemiş olması bu sütunların tasvir ettikleri varlıkların doğaüstü güçlerini, insanüstü varlıklar olduklarının açık göstergesidir. Ancak insanüstü varlıkların antropomorfik şekilde tasvir edilmeleri, insanoğlunun doğadaki asıl baskın güç olarak görülmeye başladığının bir kanıtı olarak kabul edilebilir.

Göbekli Tepe gibi bir kutsal alanın, son derece elverişsiz koşullara sahip bir konumdaki inşası, yüksek seviyedeki bir iş gücünün ve sosyal organizasyonun Seramik Öncesi Neolitik Dönem’deki varlığını kanıtlamaktadır. Kompleks bir yapıyı içerisinde barındırması gereken bu tür bir sosyal organizasyonda birçok farklı birimin varlığı, yadsınamayacak bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tümevarımcıl bir bakış açısıyla bu yapı değerlendirmek istendiğinde, farklı iş kategorilerini içerisinde barındıran bir sosyal stratigrafi ile karşılaşmaktayız. Bu basamaklı yapının sıralanışında ilk olarak kireçtaşı yatağında toprağın kazılarak, masif kireçtaşı kütlelerine ulaşılması, bu kütlerlerin yüzeye çıkartılması, daha küçük parçalara bölündükten sonra taşınması ve bütün işlemler tamamlandıktan sonra eserlerin dikilmesi sürecinde³⁷⁷ temel iş gücüne dayanan bir işçi sınıfı karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu değerlendirmeleri günümüzün kriterleri ile değerlendirmemek sağlıklı olacaktır. Sınıf olarak kullanılan yapı topluluk düzeyinde yani en temel seviyede olup, günümüz toplumlarının sınıf algısıyla karıştırılmamalıdır.

Basamağın bir üst sırasında temel iş gücünün çok daha ötesinde ana gereksinimin el becerisi ya da yetenek olarak tanımlanabileceği, toplumun her bireyinin sahip olmadığı özelliklere sahip olan heykeltıraş sınıf bulunmaktadır. “T” şeklindeki sütunların ana şekillerin verilmesinden, üzerlerindeki tasvirlerin işlenmesi süreci dâhil olmak üzere, ayrıca totem olarak tanımlayabileceğimiz örneklerin yanı sıra diğer heykeltıraşlık eserlerinin yüksek derecede bir yetenek ve tecrübe gerektirmesi, heykeltıraşların topluluğun sosyal yapısı içerisindeki özel konumlarını açıkça ortaya koymaktadır.

Klaus Schmidt’in Göbekli Tepe’nin inşasında varlığını vurguladığı büyük iş gücünün aslında bu tür bir inşa faaliyeti için gerekli olmadığını savunan karşıt görüşlerde bulunmaktadır. Kanadalı arkeolog Banning Stonhenge ve Mısır obeliskleri üzerindeki

³⁷⁷ Watkins, T. (2014). İnanca Yolculuk, Göbekli Tepe. *Aktüel Arkeoloji* 41, 45.

çalışmalardan yola çıkarak, küçük bir ekibin bile birçok işin üstesinden gelebileceğini savunmaktadır.

Bu noktada durumu değerlendirirken rakamların ötesini görmemiz gerekmektedir. Sayısal değerleri ne olursa olsun sonuç olarak bu tür bir inşa faaliyeti, bir planlama, bir iş bölümü, bir organizasyon ve bütün bu organizasyonu oluşturacak ve denetleyecek bir otoritenin varlığının gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır. Günümüzden 12.000 yıl önce bu tür bir organizasyonun varlığı, Seramik Öncesi Neolitik Dönem topluluklarının sosyal yapılarının çok daha gelişmiş, farklı alt birimleri bulunan tabakalı bir karaktere sahip olduğunu kanıtlamaktadır.

Göbekli Tepe bir yerleşim yerinin ötesinde bir kutsal alan olarak tanımlanmıştır. Bu ifade şu anlama gelmektedir ki, Göbekli Tepe'yi inşa eden insanlar Göbekli Tepe'de veya çevresinde yaşamamaktadırlar³⁷⁸. Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Kuzey Suriye ve Kuzey Irak' ta bulunan Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşmeleri incelendiğinde Göbekli Tepe'deki ile benzer bir şekilde kompleks bir sosyal yapı içerisindeki farklı tabakaların varlığı açıktır. Muhtemelen Göbekli Tepe'nin inşası için Urfa Bölgesine gelen topluluklardaki bu zanaatkâr kişilerin saptanan ve gelecekte gerçekleştirilecek arkeolojik kazılar sonucunda saptanacak yerleşimlerde Seramik Öncesi Neolitik Dönem'de ikamet ettikleri açıktır.

Seramik Öncesi Neolitik Dönem sanatının anlaşılması noktasında heykel sanatı ayrı bir öneme sahiptir. Nevali Çori örnekleri değerlendirildiğinde heykel sanatının tamamen din ile ilişkili olduğunu anlamaktayız. Eserlerin işleniş biçimlerindeki bazı özellikler bölgedeki ikonografik bütünlüğün göstergeleridir. Örneğin Nevali Çori' deki yılan tasvirli insan başının baş şekli ünlü Urfa heykeli ile benzerlik göstermektedir. Bahsedilen insan başının arkasındaki yılan motifi ise Jerf-el Ahmar ve Körtik Tepe'den ele geçen taş kaplarda ve taş plakalarda gözükmesi ikonografik bütünlüğü, ortak bir sanat anlayışını açıkça ortaya koymaktadır.

Nevali Çori'deki bir başka örnekte tasvir edilen insan başlı kuş biçimindeki kutsal yaratık ve bir başka örnekteki kuşun pençeleri arasında belirtilen kadın başı, her ne kadar elimizde yazılı belge olmasa da, kadın ve kuş öğelerini içeren belki de ana tanrıça ve kutsal

³⁷⁸ Watkins, 2014, 45.

hayvanı olarak tanımlayabileceğimiz günümüzden 10.000 yıl önceki bir mitolojinin izlerini bize sunmaktadır.

Merkezi Bereketli Hilal bölgesi içerisinde Urfa, heykeltıraşlık eserler açısından zenginliği ile ayrı bir öneme sahiptir. Eğer “T” şeklindeki sütunları ayrı bir kategori içerisinde değerlendirirsek kireçtaşından yontulmuş heykellerin sayısal olarak yüksek bir oranda tespit edildiği Nevali Çori bu noktada dikkat çekmektedir. Göbekli Tepe’ye oranla Nevali Çori’de “T” şeklinde sütunlar sayısal olarak azalırken, heykeller artmaktadır.

Bu farklılık iki arkeolojik sitin farklı karakteristikleri ile yakından ilintilidir. Büyük ölçüde Seramik Öncesi Neolitik A içerisine yerleştirilen Göbekli Tepe kutsal bir merkezdir. Yerleşim olarak tanımlanmasını sağlayacak konutlar ve günlük yaşam ile ilgili buluntulardan yoksundur. Anıtsal “T” şeklinde sütunlar üzerine çok zengin sanatsal öğeler işlenmiştir. Ancak tam tersine Seramik Öncesi Neolitik B’ ye tarihlenen Nevali Çori bir yerleşimdir. Günlük yaşam ile ilişkili buluntular yoğunluktadır. Artık kutsallık izole dini merkezlerden, yerleşimlerin içine kaymıştır. İşte bu değişim sanatı da etkilemiştir. “T” şeklinde sütunlar hem nitelik hem de nicelikleri bakımından bir düşüş göstermektedirler. Zamanla “T” şeklindeki sütunların yerini Nevali Çori’de gördüğümüz heykeller almıştır. Bu değişim Seramik Öncesi Neolitik A’ nın avcı toplayıcı, yoğun sembolizme dayanan yaşam biçiminin, Seramik Öncesi Neolitik B’de bitki ve hayvanların evcilleştirmesine doğru giden sembolizmin çok daha düşük olduğu bir yaşam biçimine doğru nasıl dönüştüğünü açıkça ortaya koymaktadır.

Kutsallığın izole dini merkezlerden, yerleşimlerin içine kaymasının sanattaki bir başka dikkat çekici etkisi ise kadın tasvirlerinin sayısal artışıdır. Yukarıda bahsedildiği gibi Göbekli Tepe’ de tespit edilen tüm sanat eserlerinde erkek baskınlığı açıkça göze çarpmaktadır. Ancak Nevali Çori yerleşiminden ele geçen sanat eserlerinde kadın betimlemeleri sıkça karşımıza çıkmaktadır. Kadın olgusunun tekrar prehistorik dönem sanatı içerisine girişi ile kutsal tapınakların izole alanlardan yerleşimlerin içlerine doğru kaymaları arasındaki eşzamanlılık, dinin sanat üzerindeki yüksek etkisi de göz önünde bulundurulduğunda, sadece zamansal bir rastlantı olmaktan daha çok din olgusunun prehistorik sanatı nasıl biçimlendirdiğinin açık bir göstergesidir.

Tasvirli taş kaplar göz önünde bulundurulduğunda diğer tasvirli sanat eserleri ile benzer bir şekilde ülkemizin Güneydoğu Anadolu Bölgesi' nin Kuzey Suriye ve Kuzey Irak ile karşılaştırıldığında çok daha zengin örnekler ortaya koyması dikkat çekicidir. “T” şeklindeki sütunlarla benzer bir şekilde hayvan motifleri, tasvirli taş kaplar üzerinde de sıkça kullanılmışlardır. Bu kapların üretiminde gösterilen özen onları günlük kullanım kaplarından ayırmaktadır. Zaten konteks olarak bir değerlendirmeye gidildiğinde bu tip eserlerin mezarlarda ölü hediyesi olarak kullanıldıkları görülmektedir. Göbekli Tepe'nin Klaus Schmidt tarafından ölü kültü ile ilişki bir merkez olduğu, Nevali Çori heykeltıraşlık örneklerinin de sadece kült yapılarıyla ilişki oldukları göz önünde bulundurulduğunda, tasvir sanatının gündelik yaşamın ötesinde bir amaç için kullanıldığı açıktır. İşlenen sahnelerde resmedilen yılan, yabani keçi, kuş ve karışık yaratıklar bu dönem mitolojisinin ana karakterlerini oluşturmaktadırlar.

Taş plakalar, oluklu taşlar ve taş levhalar üzerinde karşılaşılan geometrik ve zoomorfik figürler, yukarıda bahsedilen diğer tasvirli sanat eserleri ile birlikte değerlendirildiğinde bölgedeki Seramik Öncesi Neolitik Dönem mitolojisini bir bütünlük içerisinde bizlere sunmaktadırlar. İşlenen konuların benzerliği, bu eserlerin günlük kullanımın çok daha ötesinde dini ritüellerin bir parçası olarak kullanıldıklarını açıkça ortaya koymaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesinde, Körtik Tepe ve Göbekli Tepe'de yüzeyleri tasvirli taş plakalar bilinmektedir. Ancak hem nitelik hem de nicelik bakımından baskın örnekler Kuzey Suriye'den Jerf el-Ahmar ve Tell Qaramel yerleşimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Bahsedilen bu baskınlık üzeri bezemeli taş plakaların kökeni olarak Suriye'nin kuzeyini görmemiz gerektiğini destekler niteliktedir. Bu eserler diğer tasvirli eserler ile karşılaştırıldıklarında daha küçük boyutları nedeniyle rahat bir biçimde taşınabilen eserlerdir. Benzer tipte, sadece tek bir örneğin saptandığı Orta Anadolu Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimi Aşıklı Höyük, obsidyen sayesinde kanıtlanan Orta Anadolu ile Kuzey Suriye arasındaki ilişkilerin varlığını üzeri bezemeli taş plaka örneğiyle de destekleyen bir yerleşimdir.

Üzeri bezemeli taş levhalar bir mimari öge olarak binlerce yıl sonra karşımıza çıkacak ön yüzeyleri tasvirli Demir Çağ'ının Geç Hitit ve Yeni Asur orthostatları ile zamansal farka rağmen benzerlikler göstermektedirler. Yüzeyleri tasvirli taş levhaların bulunduğu Tell Abr 3 ve Jerf el-Ahmar yerleşimlerinin ikisi de Kuzey Suriye sınırları içerisinde. Yapıların ikiside daire planlı olup, yarı yeraltına gömülüdürler. İç

kısımlarında bulunan bankların ön yüzeylerine yüzeyleri tasvirli taş levhalar yerleştirilmiştir. Her iki yapıda farklı fonksiyonlara sahip iç bölümler bulunmamaktadır. Yapıların tek bir merkezi mekândan oluşmaları bu yapıların toplanma amaçlı inşa edildiklerini göstermektedir. Tasvirli sanat eserlerinin genellikle din ile ilişki olduğu düşünüldüğünde bu yapıları çeşitli ritüellerin gerçekleştirildiği yapılar olarak tanımlayabiliriz.

Yontma taş işçiliği ile ilgili buluntular farklı bölgelerin birbirleriyle olan ilişkileri göstermeleri açısından önemlidirler. Yukarı Dicle Havzası yerleşimlerinden Hallan Çemi'nin yontma taş endüstrisi daha çok Kuzey Irak'ta M.Ö. dokuzuncu bin yılın ya da sekizinci bin yılın başı ile altıncı bin yılın yarısında yaygın olarak görülen Nemrik endüstrisi ile benzerlik göstermektedir. Levant bölgesiyle ilişkileri gösteren herhangi bir buluntuya rastlanılmamıştır. Körtik Tepe'nin yontma taş endüstrisinde Bingöl ve Nemrut obsidyenlerinin yoğun olarak kullanıldığı görülürken ne Levant ne de Zagros bölgesi ile ilişkili örnekler yontma taş endüstrisinde gözlemlenmemiştir. Çayönü yerleşiminin yontma taş endüstrisi buluntuları incelendiğinde çakmaktaşı obsidyen kullanımının oranlarının zaman içerisinde geçirdiği değişim dikkat çekicidir. Yerleşimin ilk evrelerinde çakmaktaşının yoğun kullanımı gözlemlenirken, zaman içerisinde obsidyen kullanım oranlarının arttığı gözlemlenmektedir. Özellikle hücre planlı yapılar evresinde dikkat çekici bir şekilde obsidyen oranlarının yükseldiğini görmekteyiz. Bir çok farklı tipin üretilmesi yerleşimde obsidyen yontuculuğu ile uğraşan, uzmanlaşmış, zanaatkar olarak tanımlayabileceğimiz bir sınıfın varlığını açıkça ortaya koymaktadır.

Göbekli Tepe kutsal alanında Seramik Öncesi Neolitik Dönem'in bir çok farklı endüstrisinin örnekleri ile karşılaşmaktayız. Klaus Schmidt tarafından Göbekli Tepe'nin dönemin farklı topluluklarının ziyaret edip, kutsal törenlerini gerçekleştirdikleri bir merkez olarak tanımlanması, bu tür farklı kültürlerin farklı endüstrilerinin, Göbekli Tepe'de bulunmasını da açıklayan bir tanımlamadır. Göbekli Tepe'nin son bulması ile yakın zamanlarda aynı bölgede kurulan Nevalı Çori yerleşiminde yontma taş işçiliğinde benzer bir çeşitliliğin saptanması bölgenin çevre kültürler ile olan yoğun ilişkilerini vurgular niteliktedir.

Yakındoğu Arkeolojisi içerisinde bilinen en erken metal obje, Kuzey Irak sınırları içerisinde bulunan Shanidar mağarasından bilinen malahitten üretilmiş oval biçimli bir

pendanttır. Anadolu'nun ve Yakındoğu'nun Seramik Öncesi Neolitik Dönem'i için iyi korunmuş biçimde ele geçen, gelişmiş yerleşim sistemlerinin yanı sıra çeşitli buluntuları ile bu dönemin özelliklerini anlamamızı sağlayan iki model yerleşim, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki Çayönü yerleşimi ile Kapadokya sınırları içerisinde bulunan Aşıklı Höyük yerleşimidir. Bahsedilen bu iki yerleşimde de Seramik Öncesi Neolitik Dönem'e tarihlendirilen metal buluntuların ele geçmesinin yanı sıra, ısının metaller üzerindeki yumuşatıcı ve daha kolay şekil verilebilmesine olanak sağlamasının bu iki yerleşimin sakinleri tarafından bilinmesi dönem açısından değerlendirildiğinde kesinlikle üst düzey bir teknolojik bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır. İki model yerleşimde, bahsedilen bu üst düzey teknolojik bilginin varlığının birbirleriyle ilişkilimi ya da eş zamanlı olarak gelişen birbirlerinden bağımsız iki farklı gelişmemi olduğu sorgulanması gereken bir konudur. Orta Anadolu ile Güneydoğu Anadolu bölgeleri arasında Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde var olan ilişkileri obsidyenin yanı sıra taş plakalar sayesinde bilmekteyiz. Bu noktada şu ana kadar bilinen en eski metal objenin Kuzey Irak'tan bilinmesi, bu teknolojik bilginin zaman içerisindeki ilişkiler doğrultusunda batıya aktarıldığı bakış açısını destekler niteliktedir.

Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde kilden kap kacak üretimine dair en erken denemelerle karşılaşmaktayız. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Demirköy ve Çayönü yerleşimlerinde kilden üretilmiş kap örnekleri saptanmış ve hafirleri tarafından seramik üretiminin öncülleri olarak kabul edilmişlerdir.

Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisinde toplulukların yerleşim stratejilerinde önemli değişimler yaşanmıştır. İklim koşullarında yaşanan mevsimsel değişikliklere karşı gerekli önlemler alınarak, yılın farklı dönemlerinde bulundukları alandan göç etmeden, sürekli yerleşim stratejisini benimsemiş topluluklar bu dönemle birlikte karşımıza çıkmaktadır. Yerleşimlerde depo yapılarının varlığı sonucunda elde ettiği kazanımları depolayan bir topluluk bulunduğu bölgede iklim koşullarının etkisi olmaksızın varlıklarını devam ettirebilmektedirler. Kilin bu noktadaki rolü depolama aktiviteleri içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Toplayıcılık sonucu elde edilen bitkisel ürünlerin depo yapılarına taşınması sürecinde özellikle sıvıların bir yerden bir yere aktarılması sürecinde kilden üretilmiş kap kacaklara ihtiyaç duyulduğu açıktır. Isının üretim süreçleri içerisinde dâhil olması sürecinde metaller üzerinde ısının kullanıldığından bahsetmiştik. Bu tür bir teknolojik bilgiye sahip olan insanoğlu, ısının diğer materyaller üzerindeki etkisini çeşitli

denemeler yaparak anlamaya çalışmıştır. Demirköy ve Çayönü örnekleri bu tür denemelerin sonucunda karşımıza çıkan, kasıtlı olarak yapılmış, insanoğlunun gelişim basamakları üzerindeki ilerleyişinin kanıtları olarak gösterilebilecek örneklerdir.

Özellikle Urfa sınırları içerisinde karşımıza çıkan insan figürinleri, Seramik Öncesi Neolitik Dönem içerisindeki değişimlerin anlaşılması sürecinde önemli bir konu başlığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Nevalı Çori ve Mezra-Teleilat yerleşimlerinde yoğun olarak bulunan bu figürinler Seramik Öncesi Neolitik B'ye tarihlendirilmişlerdir. Seramik Öncesi Neolitik A evresinde benzer buluntuların olmayışı, iki dönemin farklı anlayış biçimlerinin bir göstergesidir.

Merkezi Bereketli Hilal Bölgesi sınırları içerisindeki Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Kuzey Suriye ve Kuzey Irak yerleşimleri kültürel dinamikler noktasında Seramik Öncesi Neolitik Dönem kapsamında ortak bir kültürel yapı içerisinde değerlendirilmelidirler. Ancak bu ortak yapı aynı zamanda karmaşık bir karakter sergilemektedir. Toplulukları oluşturan bireyler arasındaki sosyal tabakalanma arkeoloji buluntular ışığında açıkça görülmektedir. Bu buluntular artık Paleolitik Çağ'ın Service tarafından “band” olarak tanımlanan eşitlikçi, en temel seviyedeki sosyal yapısının çok daha ötesinde, Fried'in “sınıf toplumu” olarak tanımladığı farklı iç dinamiklere sahip, çok daha karmaşık bir sosyal yapının oluşumunu açıkça ortaya koymaktadırlar. Seramik Öncesi Neolitik Dönemin bir önceki çağa göre karmaşık sosyal yapısı, zaman içerisinde de belli değişimler geçirmiştir. Dönemin ilk evrelerinde yuvarlak planlı, yarı yeraltına gömülü yapıların bulunduğu, din ve ilişkili olarak sanatta yüksek sembolizmin etkili olduğu, yabanıl bitki ve hayvanların tüketilmesine dayanan bir yaşam biçimi egemenken, dönemin ilerleyen aşamalarında dikdörtgen planlı, farklı ihtiyaçlara göre bölümlenmeleri olan yapıların bulunduğu, üretim süreçlerinde uzmanlaşmanın dönemin ilk evrelerine göre daha artış gösterdiği, toplayıcılığın yanı sıra evcilleştirme ile ilgili denemelerin gerçekleştirildiği, dinde ve sanatta daha az sembolizmin bulunduğu bir yaşam biçimi karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

- Akkermans, P.M.M.G., Schwartz, G. M. (2003). *Archaeology in Syria. From Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies (ca. 16.000-3.00 B.C.)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Arbuckle, B.S., Özkaya, V. (2006). Animal Exploitation at Körtik Tepe: An Early Aceramic Neolithic Site in Southeastern Turkey. *Paleorient*, 32, 113- 136.
- Asouti, E. (2006). Beyond the Pre-Pottery Neolithic B interaction sphere. *Journal of World Prehistory*, 20, 87-126.
- Asouti, E., Fuller, D. Q. (2013). A Contextual Approach to Emergence of Agriculture in Southwest Asia: Reconstructing Early Neolithic Plant-Food Production. Supplement A: Primary Sources of Archaeobotanical Datasets and Radiocarbon Dates from Southwest Asia. *Current Anthropology*, 54, 1-79.
- Atakuman, Ç. (2014 a). Neolitik Süreci Yeniden Tanımlamak: Güneydoğu Anadolu Neolitiğinde Mekan Kurgusu ve Sosyal İlişkiler. *Yerleşim Sistemleri ve Mekan Analizi TAS* (1), 191-216.
- Atakuman, Ç. (2014 b). Architectural Discourse and Social Transformation During the Early Neolithic of Southeast Asia. *Journal of World Prehistory*, 27, 1-42.
- Banning, E. B. (2011). So Fair a House. Göbekli Tepe and the Identification of Temples in the Pre-Pottery Neolithic of the Near East. *Current Archaeology*, 52(5), 619-660.
- Barker, G. (2006). *The Agricultural Revolution in Prehistory*. New York: Oxford University Press.
- Barnard, A. (2014). *Simgesel Düşüncenin Doğuşu*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Bar-Yosef, O. (2001). From Sedentary Foragers to Village Hierarchies: The Emergence of Social Institutions. Runciman, G. (Ed.) *The origin of human institutions. Proceedings of the British Academy*, 110, 1-38.
- Bar-Yosef, O., Belfer-Cohen, A. (1992). From Foraging to Farming in the Levant. Gebaure, A.B., Price, T. D. (Eds.) *Transition to Agriculture in Prehistory. Monographs in World Archaeology* No. 4. Madison Wisconsin: Prehistory Press.
- Betts, A. A. V., Baird, D., ve Watkins, T. (1989). Qermez Dere and Early Aceramic Neolithic of N. Iraq. *Paleorient*, 15(1), 19-24.
- Braidwood, R. J. (1995). *Tarih Öncesi İnsan*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Bryce, T. (2009). *The Routledge Handbook of The Peoples and Places of Ancient Western Asia. The Near East from the Early Bronze Age to the Persian Empire*. London, New York: Routledge.
- Bryce, T. (2014). *Ancient Syria*. Oxford: Oxford University Press.

- Calley, S. (1984). Le débitage natoufien de Mureybet: étude préliminaire *Paléorient*, 10(2), 35-48.
- Caneva, I., Conti, A. M., Lemorini, C., Zampetti, D. (1994). The Lithic Production at Çayönü: a Preliminary Overview of the Aceramic Sequence. Hans Georg Gebel, Stefan Karl Kozlowski (Eds.), *Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent*. Berlin: ex oriente, pp. 253-266.
- Carter, T., Grant, S., Kartal, M., Coşkun, A., Özkaya, V. (2013). Networks and Neolithization: sourcing obsidian from Körtik Tepe (SE Anadolıa). *Journal of Archaeological Science* 556-569.
- Cauvin, J. (1977). Archeological Reports from the Tabqa Dam Project: Euphrates Valley, Syria. Freedman, D. N. ve Lundquist, J. M. (Eds.) *The Annual of the American Schools of Oriental Research* 44, 19-48.
- Cauvin, J. (2000). *The Birth of the Gods and the Origins of Agriculture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cauvin, J., Aurenche, O., Cauvin, M. C., Balkan-Atlı, N. (2007). Cafer Höyük: Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme Ait Bir Yerleşme. M. Özdoğan, N. Başgelen (Editörler) *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye' de Neolitik Dönem. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 99-114.
- Childe, G. (2007). *Tarihte Neler Oldu?* İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Childe, G. (2010). *Kendini Yaratan İnsan*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Coqueugniot, E. (1998). Dja'de el Mughara (moyen-euphrate), un village neolithique dans son environnement naturel a la vıelle de la domestication. Geyer Bernard (Editör). Lyon: Maison de l'Orient et de la Méditerranée Jean Pouilloux, pp. 1-8.
- Çelik, B. (2010). Hamzan Tepe in the light of new finds. *Documenta Praehistorica* XXXVII, 257-268.
- Çelik, B. (2011). Karahan Tepe: a new cultural centre in the Urfa area in Turkey". *Documenta Praehistorica* XXXVIII, 241-253.
- Çelik, B., Güler, M., Güler, G. (2011). Türkiye'nin güneydoğusunda yeni bir Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşim: Taşlı Tepe. *Anatolia* 37, 225-236.
- Dietrich, O., Heun, M., Notroff, J., Schmidt, K., Zarnkow, M. (2012). The Role of Cult and Feasting in the Emergence of Neolithic Communities. New Evidence from Göbekli Tepe, Southeastern Turkey. *Antiquity* 86, 674-695.
- Erdal, Y. S. (2015). "Bone or Flesh: Defleshing and Post-Depositional Treatments at Körtik Tepe (Southeastern Anatolia, PPNA Period)". *European Journal of Archaeology*, 18(1), 4-32.
- Erim-Özdoğan, A. (2002). Çayönü Tepesi. *Arkeoatlas* 1, 77.

- Erim-Özdoğan, A. (2007). Çayönü. M. Özdoğan, N. Başgelen (Editörler) *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye' de Neolitik Dönem. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 57-97.
- Erim-Özdoğan, A. (2011). Çayönü. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (Eds.) *The Neolithic in Turkey. Vol. 1*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, pp. 185-269.
- Erim-Özdoğan, A. (2012). Çayönü. *Aktüel Arkeoloji*, 27, 108-117.
- Erinç, S. (1980). "Kültürel Çevrebilim Açısından Güneydoğu". Halet Çambel ve Robert J. Braidwood (editörler.), *İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Karma Projesi. Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi s.65-82.
- Esin, U. (1999). Copper objects from the Pre-Pottery Neolithic site of Aşıklı. Andreas Hauptmann, Ernst Pernicka, Thilo Rehren, Ünsal Yalçın (Eds.), *The Beginnings of Metallurgy, Proceedings of the International Conference. Der Anschnitt, Beiheft 9*, pp. 23-30.
- Esin, U., Harmankaya, S. 2007. "Aşıklı Höyük." Özdoğan, M. N. Başgelen, (editörler), *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 255-272.
- Frangipane, M. (2002). *Yakındoğu'da Devletin Kuruluşu*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Frenken, K. (2009). *Irrigation in the Middle East region in figures. Aquastat Survey 2008*. FAO Water Reports.
- Gale, R., Nesbitt, M., Savard, M. (2003). Archaeobotanical evidence for early Neolithic diet and subsistence at M'lefaat (Iraq). *Paléorient*, 29 (1), 93-106.
- Garfinkel, Y. (2003). *Dancing at the Dawn of Agriculture*. Austin: University of Texas Press.
- Gebaure, A. B. & Price, T.D. (1992). Foragers to Farmers: An Introduction. Transition to Agriculture in Prehistory, T. D. Price and A. B. Gebauer (Eds.), *Monographs in World Archaeology* No.4. Madison Wisconsin: Prehistory Press, pp.1-10.
- Goring-Morris, A., N., Belfer-Cohen, A. (2008). A Roof Over One's Head: Developments in Near Eastern Residential Architecture Across the Epipalaeolithic-Neolithic Transition. J-P. Bocquet-Appel, O. Bar-Yosef, (Eds.) *The Neolithic Demographic Transition and its Consequences*. New York: Springer, pp. 239-286.
- Güngördü, F. V. (2014). Obsidian and its Significance for Cappadocian Pre-Pottery Neolithic. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3, 103-110.
- Hauptmann, H. (1999). The Urfa Region. *Neolithic in Turkey*, M. Özdoğan ve N. Başgelen, (Eds.) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, pp. 65-86.

- Hauptmann, H. (2007). Nevalı Çori ve Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem. M. Özdoğan, N. Başgelen (Editörler). *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 131-164.
- Hole, F. (2000). Is size important? Function and Hierarchy in Neolithic Settlements. Ian Kujit (Ed.). *Life in Neolithic Farming Communities: Social Organization, Identity and Differentiation*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, pp.191-209.
- Issar, A. S., Zohar, M., (2010). *Climate Change, Environment and History of the Near East*. Berlin, Heidelberg, New York: Springer.
- Kartal, M. (2005). Konar-Göçerlikten Yerleşik Hayata Geçiş Epi-Paleolitik Dönem. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Karul, N. (2013). Gusir Höyük/ Siirt, Yerleşik Avcılar. *Arkeo-Atlas Bereketli Hilal Dicle'nin Kurtarma Kazıları*, 22-29.
- Kornienko, T. V. (2009). Notes on the Cult Buildings of Northern Mesopotamia in the Aceramic Neolithic Period. *Journal of Near Eastern Studies*, 68(2) 81-102.
- Kozłowski, S. F. (1989). Nemrik 9, a PPN Neolithic site in Northern Iraq. *Paléorient*, 15(1), 25-31.
- Kozłowski, S. F., Szymczak, K. (1989). Flint Industry from house 1/1A/1B at the PPN site in Nemrik 9, Northern Iraq. *Paléorient*, 15(1), 32-42.
- Kozłowski, S. K. (1994). "Chipped Neolithic Industries at the Eastern Wing of the Fertile Crescent, (Synthesis Contribution)". Hans Georg Gebel ve Stefan Karl Kozłowski (Eds.), *Neolithic Chipped Stone Industries of the Fertile Crescent*. Berlin: ex oriente. pp.143-172.
- Kuijt, I., Guerrero, E., Molist, M., Anfruns, J. (2011). The Changing Neolithic Household: Household Autonomy and Social Segmentation, Tell Halula, Syria. *Journal of Anthropological Archaeology*, 30, 502-522.
- MacNeish, R. S. (1991). *The Origins of Agriculture and Settled Life*. University of Norman and London: Oklahoma Press.
- Mazurowski, Ryszard, F. (2003). Tell Qaramel Excavations 2003. *Polish Archaeology in the Mediterranean XV*, 355-370.
- Mazurowski, Ryszard, F. (2007). Tell Qaramel Excavations 2007. *Polish Archaeology in the Mediterranean XIX*, 565-585.
- Mazurowski, Ryszard, F., Jamous, Bassam. (2000). Tell Qaramel Excavations 2000. *Polish Archaeology in the Mediterranean XII*, 327-341.
- Miyake, Y. (2013). Hasankeyf Höyük/ Batman, Dicle'nin İlk Köyü. *Arkeo-Atlas Bereketli Hilal Dicle'nin Kurtarma Kazıları*, 40-47.

- Moore, A. M. T. (1998). The interaction between people and environment at the early village of Abu Hureya on the Euphrates In Lyon: Maison de l'Orient et de la Méditerranée Jean Pouilloux, pp.131-138.
- Moore, A.M.T., Hillman, G.C., Legge, A. J. (2000). *Village on the Euphrates from foraging to farming at Abu Hureya*. Oxford: Oxford University Press.
- Moore, A.M.T., Molleson, T.I. (2000). Disposal of the Dead. A.M.T. Moore, G.C. Hillman, A. J. Legge. (Eds). *Village on the Euphrates from foraging to farming at Abu Hureya*. Oxford: Oxford University Press, pp. 277-300.
- Olszewski, D. (1986). *The North Syrian Late Epipaleolithic. The earliest occupation at Tell Abu Hureya in the context of the Levantine Late Epipaleolithic*. Oxford: BAR International Series 309.
- Olszewski, D. (1989). Tool blank selection, debitage and cores from Abu Hureya 1, Northern Syria. *Paléorient*, 15(2), 29-37.
- Özbaşaran, M., Molist, M. (2007). Akarçay Tepe. M. Özdoğan, N. Başgelen (Editörler) *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye' de Neolitik Dönem. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 179-187.
- Özbek, M. (2004). Çayönü'nde İnsan. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Özbek, M. (2009). Köşk Höyük (Niğde) Neolitik Köyünde Kil Sıvalı İnsan Başları. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 26/1, 145-162
- Özdoğan, A. (1999). Çayönü. M. Özdoğan, N. Başgelen, (Eds). *Neolithic in Turkey: The Cradle of Civilization*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, pp. 35-64.
- Özdoğan, A. (1999). Çayönü. M. Özdoğan, N. Başgelen, (Eds). *Neolithic in Turkey: The Cradle of Civilization. Plates*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, pp. 20-38.
- Özdoğan, M. (2012). Mezraa-Teleilat. Çayönü. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (Eds.) *The Neolithic in Turkey. Vol. 2*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, pp. 203-260.
- Özkaya, V., Coşkun, A. (2012). Körtik Tepe. *Aktüel Arkeoloji* 27, 88-93.
- Özkaya, V., Coşkun, A. (2013). Körtik Tepe/Diyarbakır. Yerleşik Yaşamın Başlangıcı. *Arkeo Atlas, Bereketli Hilal, Diclenin Kurtarma Kazıları*, 30-39.
- Özkaya, V., Coşkun A. (2011). Körtik Tepe. M. Özdoğan, N. Başgelen, P.Kuniholm, (Eds). *The Neolithic in Turkey. New Excavations, New Research Vol. 1 The Tigris Basin* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, pp.89-127.
- Özkaya, V., Sarı, O. (2007). Körtik Tepe. Bulgular Işığında Kültürel Doku Üzerine İlk Gözlemler. M. Özdoğan, N. Başgelen (Editörler). *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye' de Neolitik Dönem. Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s.21-36.

- Özkaya, V., Çoşkun A. (2009). Excavations at Körtik Tepe. A New Pre-Pottery Neolithic A Site in Southeastern Anatolia. *Neo-Lithics*, (2009/2), 1-8.
- Peters, J., Arbuckle, B. S., Pöllath, N. (2014). Subsistence and beyond: Animals in Neolithic Anatolia. In M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (Eds.), *The Neolithic in Turkey, VOL. 6*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, pp.135-203.
- Peters, J., Schmidt, K. (2004). Animals in the Symbolic World of Pre-Pottery Neolithic of Göbekli Tepe, South-eastern Turkey. A Preliminary Assessment. *Anthropozoologica* 39(1), 179-218.
- Riehl, S., Benz, M., Conrad, N. J., Darabi, H., Deckers, K., Nashli, H. F., Kulehporchel, M. Z., (2012). Plant Use in Three Pre. Pottery Neolithic Sites from the Northern and Eastern Fertile Crescent: A Preliminary Report. *Vegetation History Archaeobotany* 21, 95-106.
- Rindos, D. (1984). *The origins of agriculture an evolutionary perspective*. San Diego: Academic Press.
- Rosenberg M. (1999). Hallan Çemi. Mehmet Özdoğan Nezih Başgelen, (Eds.). *Neolithic in Turkey. The Cradle of Civilizations. Plates*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, pp. 10-18.
- Rosenberg M. (2007 a). Hallan Çemi. Mehmet Özdoğan ve Nezih Başgelen, (Editörler). *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 1-11.
- Rosenberg M. (2007 b). Demirköy. M. Özdoğan, N. Başgelen, (Editörler), *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 13-19.
- Rosenberg M. (2011 a). Hallan Çemi. M. Özdoğan, N. Başgelen, P.Kuniholm, (Eds). *The Neolithic in Turkey. New Excavations, New Research Vol. 1 The Tigris Basin* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, pp. 61-78.
- Rosenberg M. (2011 b). Demirköy. M. Özdoğan, N. Başgelen, P.Kuniholm, (Eds). *The Neolithic in Turkey. New Excavations, New Research Vol. 1 The Tigris Basin* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, pp.79-87.
- Rosenberg, M. ve Redding, R. W. (2000). Hallan Çemi and Early Village Organization in Eastern Anatolia. Kuijt I. (Ed.). *Life in Neolithic Farming Communities. Social Organization, Identity, and Differentiation*. New York: Kluwer Academic Publishers, pp. 39-61.
- Savard, M. Nesbitt, M. Gale, R. (2003). Archaeobotanical evidence for early Neolithic diet and subsistence at M'lefaat (Iraq). *Paleorient*, 29(1), 93-106.
- Schmidt, K. (2000). Göbekli Tepe, Southeastern Turkey. A Preliminary Report on the 1995-1999 Excavations. *Paleorient*, 26(1), 45-54.

- Schmidt, K. (2007 a). Göbekli Tepe. M. Özdoğan ve N. Başgelen, (Editörler). *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı Türkiye'de Neolitik Dönem Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, s. 115-129.
- Schmidt, K. (2007 b). *Göbekli Tepe- Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Schmidt, K. (2010). Göbekli Tepe – The Stone Age Sanctuaries. New results of ongoing excavations with special focus on sculptures and high reliefs. *Documenta Praehistorica*, XXXVII, 239-256.
- Schmidt, K. (2011). Göbekli Tepe. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm. (Eds). *The Neolithic in Turkey. New Excavations, New Research Vol. 1* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, pp.41-83.
- Schmidt, K. (2012). Anatolia. D. T. A. Potts (Ed.). *Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*. West Sussex: Wiley-Blackwell, pp.144-160.
- Simmons, A. H. (2007). *The Neolithic Revolution in the Near East*. Tucson: The University of Arizona Press.
- Starkovich, B. M., Stiner, M. C. (2009). Hallan Çemi Tepesi: High-ranked Game Exploitation alongside Intensive Seed Processing at the Epipaleolithic-Neolithic Transition in Southeastern Turkey. *Anthropozoologica*, 44(1), 41-61.
- Stordeur, D. (2000). New Discoveries and Architecture and Symbolism at Jerf el-Ahmar Syria (1997-1999). *Neo-Lithics*, 1/00, 1-4.
- Stordeur, D., Jammous, B., Helmer, D., Willcox, G., (1996). Jerf el-Ahmar: a New Mureybetian Site (PPNA) on the Middle Euphrates. *Neo-Lithics*, 96(2), 1-2.
- Tchernov, E. (1997). Are the Late Pleistocene Environmental Factors, Faunal Changes, and Cultural Transformations causally connected? The Case of the Southern Levant. *Paleorient*, 23, 209-228.
- Van Loon, M. (1965). The Oriental Institute Excavations at Mureybit, Syria: "Preliminary Report on the 1965 Campaign Part I: Architecture and General Finds. *Journal of Near Eastern Studies*, 27(4), 265-282.
- Verhoeven, M. (2002). Ritual and ideology in the Pre-Pottery Neolithic B of the Levant and Southeastern Anatolia. *Cambridge Archaeological Journal*, 12(2), 233-258.
- Watkins, T. (1992). The Beginning of the Neolithic: searching for meaning in material culture change". *Paléorient*, 18(1), 63-75.
- Watkins, T. (2010). New lights on Neolithic revolution in South-west Asia. *Antiquity*, 84, 621-634.
- Watkins, T. (2014). İnanca Yolculuk, Göbekli Tepe. *Aktüel Arkeoloji*, 41, 34-49.
- Willcox, G. (2002). Charred plant remains a 10th millenium B.P. kitchen at Jerf el-Ahmar (Syria). *Veget Hist Archaeobot*, 11, 55–60.

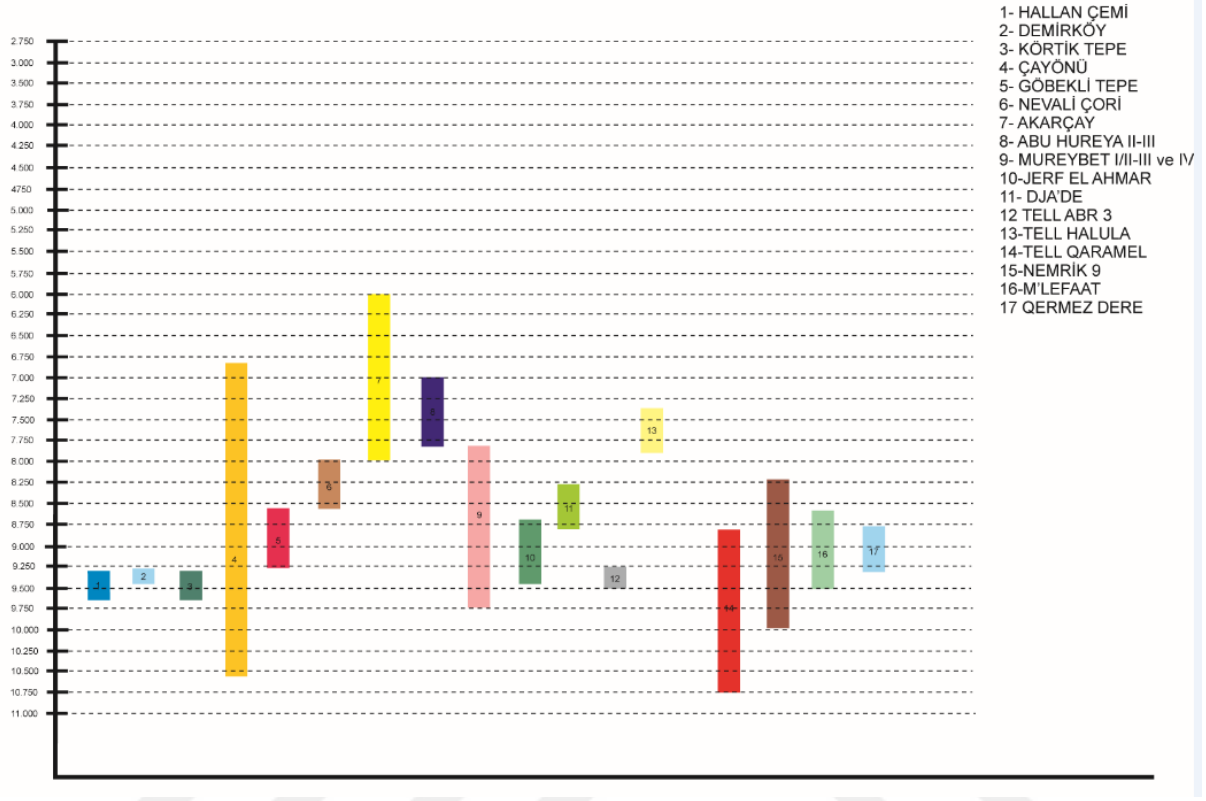
- Willcox, G. (2005). The distribution, natural habitats and availability of wild cereals in relation to their domestication in the Near East: multiple events, multiple centers. *Vegetation History Archaeobotany* 14, 534-541.
- Yartah, T. (2004). Tell 'Abr 3, un village du néolithique précéramique (PPNA) sur le Moyen Euphrate. Première approche". *Paléorient*, 30(2), 141-158.
- Yener, A. (2000). *Domestication of Metals. Rise of Complex Metal Industries in Anatolia*. Lieden, Boston, Köln: Brill.
- Yılmaz, Y. (2010). *Neolitik Dönemde Anadolu' da Ölü Gömme Uygulamaları: Çayönü Örneği*. İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi.

EKLER

EK-1. Merkezi Bereketli Hilal Bölgesi Seramik Öncesi Neolitik Dönem yerleşimlerinin Kronolojik Sıralanması

(Asouti, E., Fuller, D. Q. (2013). A Contextual Approach to Emergence of Agriculture in Southwest Asia: Reconstructing Early Neolithic Plant-Food Production. Supplement A: Primary Sources of Archaeobotanical Datasets and Radiocarbon Dates from Southwest Asia. *Current Anthropology*, 54, 1-79).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Güngördü, Fevzi Volkan

Uyruğu : T.C.

Doğum tarihi ve yeri : 1980 Ankara

Medeni hali : Evli

Telefon : 05536332931

e-posta : volkangungordu@gmail.com

Eğitim Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet Yılı
Doktora	Gazi Üniversitesi Arkeoloji Bölümü	2017
Yüksek Lisans	Bilkent Üniversitesi Arkeoloji Bölümü	2010
Lisans	Hacettepe Üniversitesi Önasya Arkeolojisi	2004
İş Deneyimi, Yıl	Çalıştığı Yer	Görev
2012- devam ediyor	Nevşehir Üniversitesi	Öğretim Görevlisi

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

